

PREDGOVOR

Ova knjižica nikako ne predstavlja udžbenik za buduće prevodioce, a još manje nekakav naučni rad. Ona je nastala iz potrebe da jedan deo svog dvadesetpetogodišnjeg prevodilačkog iskustva učinim dostupnim onima koji žele da se posvete prevodilačkom zanatu, ne pomišljajući ni u jednom trenutku da sam kompetentniji od drugih svojih kolega da govorim o tom plemenitom i odgovornom poslu. Ja sam, jednostavno, našao vremena da stavim na papir ono što smatram najbitnijim za one mlade ljude koji žele da nauče prevodilački zanat. Šta više, verujem i nadam se da će ova skromna knjižica podstaći neke od mojih kolega i kolegistica, koji imaju još bogatije iskustvo od mene, da napišu još mnogo i obimnijih i boljih tekstova o prevodilaštvu, oblasti stvaralaštva o kojoj skoro da ne postoji ozbiljnija literatura na našem jeziku i od naših autora.

Ova knjižica je takođe namenjena onima koji se u svom poslu sreću sa prevodiocima i koji koriste njihove usluge (privrednici, političari, turističke agencije, novinari...), a koji su skloni, najčešće bez zle namere, da prevodilački posao tretiraju kao nestvaralački, kao svaki drugi tehnički posao. Želja mi je da, kad pročitaju ovaj tekst i shvate koliko stvaralačkog napora ulažu prevodioci u svoj posao, kolika je njihova objektivna odgovornost i koliko je delikatna njihova uloga, počnu u prevodiocima da gledaju kompetentne saradnike, obrazovane ljude veoma široke kulture, ljude koji omogućavaju komunikaciju sa drugim narodima i njihovim kulturama i civilizacijama.

Najzad, možda će neki od čitalaca shvatiti jednu činjenicu koju ne mogu da prećutim, koliko god ona zvučala pretenciozno: većina odličnih prevodilaca iz naše sredine mogla bi vrlo uspešno da obavlja poslove onih za koje najčešće rade, dok bi beznačajno mali broj ovih potonjih mogao da se sa svom potrebnom ozbiljnošću prihvati prevođenja...

Vladimir Pavlović

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

Prošlo je samo tri godine od pojavljivanja prvog izdanja ove knjižice, a mnogo toga se izmenilo u oblasti prevodilaštva u našoj zemlji. Pre svega, međunarodna aktivnost naše zemlje, iako još daleko od svog punog intenziteta, ipak je oživela, a samim tim je porasla i potreba za prevodilačkim uslugama. Zatim, pojavila se nova generacija mladih prevodilaca, osposobljenih uglavnom u našoj prevodilačkoj školi MULTILINGUA, na način na koji se obrazuju prevodioci u Evropskoj uniji. Oko sto pedeset mladih ljudi je već prošlo kroz ovu školu. Stvoren je tako podmladak koji će dostojno nastaviti tradiciju slavnih beogradskih prevodilaca.

I na drugim poljima, značajnim za prevodilaštvo, došlo je do velikih promena. Pisaća mašina je definitivno postala muzejski eksponat, a računari, pa i oni najbolji, postali su pristupačni svakom prevodiocu, kako u pogledu cene, tako i u pogledu lakoće rukovanja. Stvoreni su novi računarski programi koji prevodiocima pružaju ogromne mogućnosti

Prevodilačka javnost Beograda i Srbije vrlo povoljno je dočekala prvo izdanje ove knjige. Bilo je čak prevodilaca koji su mi, pročitavši knjigu, napisali pismo ili se javili telefonom, da bi mi izrazili svoje zadovoljstvo knjigom i pružili podršku i ohrabrenje za rad u prevodilačkoj školi MULTILINGUA. Nema sumnje, međutim, da je tako dobrom prijemu prvog izdanja doprineo začuđujuće mali broj tekstova iz ove oblasti na srpskohrvatskom jeziku i od naših autora, bar isto koliko i objektivni kvalitet knjige. Neka ova konstatacija bude shvaćena kao poziv prevodiocima moje i starijih ali i mlađih generacija, posebno onima koji su po obrazovanju filolozi i lingvisti, da svojim tekstovima slične vrste, a posebno naučnim radovima, obogate vrlo oskudnu stručnu literaturu iz ove oblasti na srpskom jeziku.

Jer, to sam dužan da ponovim i u ovom izdanju, ova knjižica nije ni udžbenik ni naučni rad. Ona je i dalje samo pokušaj autora da mladim ljudima koji žele da se bave prevodilačkim poslom prenese ono što smatra najznačajnijim u sopstvenom profesionalnom iskustvu.

Neki primerci prvog izdanja ove knjige došli su i do ruku ljudi koji nisu prevodioci, već korisnici usluga i poslodavci. Radost autora i svih onih koji su svojim profesionalnim angažmanom vezani za školu MULTILINGUA bila je neizmerna kada smo dobili poziv upravo od rukovodećih struktura jednog velikog spoljnotrgovinskog preduzeća da održimo stručni seminar za prevodioce te firme. Naša radost je bila utoliko veća što je rukovodstvo tog preduzeća, po završenom seminaru, među svoja osnovna akta uvrstilo i dokument kojim se precizno regulišu status, prava i obaveze prevodilaca u toj velikoj kući.

UVOD

Budući da se nalaze na geografskom raskršću civilizacija i s obzirom na svoju raniju i sadašnju spoljnopoličku orijentaciju, zemlje nastale na teritoriji bivše Jugoslavije imaju vrlo razuđene međunarodne odnose u kojima prevođenje ima vrlo važnu ulogu, utoliko više što jezici svih etničkih zajednica na prostoru bivše Jugoslavije spadaju u jezike ograničene difuzije, pa se duhovno i intelektualno, kao i političko prisustvo naših zemalja u svetu nužno obezbeđuje prevođenjem sa tih jezika na takozvane "velike" jezike.

Upravo zahvaljujući ograničenoj difuziji jezika naših etničkih zajednica, podizanje opšteg kulturnog nivoa naših zemalja, koje podrazumeva i znanje stranih jezika, nije dovelo do opadanja prevodilaštva kao profesije, kao što je to slučaj u nekim razvijenijim zemljama. Prosečni intelektualac iz naših krajeva danas je u stanju bar da čita na nekom od "velikih" jezika, ali prosečni intelektualac u drugim zemljama nije, niti će uskoro biti, u stanju da čita na BHS, albanskom ili rusinskom jeziku. A potrebe političke i kulturne promocije naših zemalja i ostalih zemalja čiji su jezici ograničene difuzije nalažu da se sve više prevodi sa tih jezika na "velike" jezike. Zato je prevodilaštvo kod nas bilo, i biće sve više, vrlo perspektivna profesija.

* * *

Prevođenje je jedna izuzetna veština. Veština prenošenja misli, osećanja, činjenica, iz jednog jezika u drugi. Ako je prevodilac dobro obavio svoj posao, čitalac odnosno slušalac prevoda mora imati utisak da je tekst izvorno napisan ili izgovoren na njegovom jeziku. Ako je reč o službenom prevodu nekog dokumenta ili političkog govora, čitalac odnosno slušalac prevoda ne sme imati nikakvih nedoumica oko smisla poruke koju prima, osim, naravno, ako sam autor, iz raznih razloga, nije želeo da ostavi određene nedoumice. I više od toga: nije dovoljno samo da se razume poruka. Poruka prenesena neuobičajenim izrazima, neprirodnom sintaksom, čak i ako je shvaćena, zamara i iritira primaoca, koji, zbog toga, može čak da ima i odbojan stav prema samoj poruci. U dobrom prevodu, drugim rečima, ne bi smela da se oseti intervencija prevodioca. U tome se upravo i sastoji veština prevodioca. Prevodilac nije neko ko samo zna strani jezik, čak i kada ga zna vrlo dobro. Prevodilac poseduje veštinu da određeni tekst, napisan ili izgovoren na jednom jeziku, prenese u drugi jezik prilagođavajući ga sintaksi i duhu tog drugog jezika, tako da čitalac odnosno slušalac prevoda ima utisak da je tekst izvorno napisan odnosno izgovoren na jeziku prevoda. Znanje stranog jezika je, dakle, samo jedan, doduše vrlo važan, alat u prevodilačkom zanatu. Prevodilačka veština podrazumeva i neka druga znanja i iskustvo koje se neprekidno obogaćuje.

Ako je, pak, reč o prevodu književnog dela, onda treba imati u vidu i neke druge elemente. Naime, dok je kod dokumentarnog, "neknjiževnog", odnosno vanknjiževnog teksta, kako ih zovemo od pre nekoliko godina, jezik sredstvo izražavanja isključivo preko značenja reči, kod književnog teksta se sadržaj izražava ne samo značenjem, već i zvukom i ritmom reči. Lepotu jedne pesme ne

čine samo misli i osećanja sadržana u svakom pojedinačnom stihu, već i, a ponekad i pre svega, muzika reči, njihov ritam, lepota rime ili asonance. Za razliku od dokumentarnog prevođenja, književno prevođenje ima zadatak da u drugi jezik prenese, u granicama mogućeg, ne samo saznanji već i estetski kvalitet teksta: lepotu zvuka i ritma reči, muziku rime ili asonance, autentičnost atmosfere, sugestivnost i originalnost metafore, jezički nivo i jezičku posebnost svakog pojedinačnog lika.

Književno prevođenje stoga podrazumeva i određeno umetničko angažovanje prevodioca, a ovo podrazumeva i određeni umetnički dar, talenat. Književni prevodioci su često i sami pisci, a u svakom slučaju ljudi sa umetničkim sklonostima.

Cilj ove knjige je, međutim, da razmotri najvažnije aspekte dokumentarnog, odnosno "neknjiževnog" prevođenja kao posebne veštine i posebne struke.

* * *

SAMO MALO ISTORIJE

Poziv usmenog prevodioca, u savremenom smislu reči, skorašnjeg je datuma, u istorijskom smislu. Međutim, funkcija usmenog prevodioca postojala je oduvek, budući da je izgovorena reč dugo prethodila pisanoj. Kod starih Grka, homerovske poeme su govorene znatno pre nego što su zapisane. U starom Egiptu, državni činovnici su svoja pisma slali faraonu tako što su ih glasnici učili napamet i usput se preslišavali, da bi ih pred faraonom izdeklamovali naizust. Kod Jevreja, Talmud se usmenim predanjem prenosio sa pokolenja na pokolenje, a i Muhamedov Koran je sačuvan zahvaljujući usmenoj tradiciji.

Dakle, usmeno prevođenje je mnogo starije od pismenog. Od kako je Vavilonska kula srušena, kao simbol univerzalnog jezičkog jedinstva, ljudi mu pribegavaju svaki put kada različite jezičke grupe osele potrebu da komuniciraju. Retko unutar jedne iste zajednice (osim ako je ova dvojezična ili višejezična), već kada se kontakt uspostavlja sa nekom drugom zajednicom.

Prevodilac postoji samo u funkciji određene *podvojenosti*. On je posrednik, ili kako su ga nekad zvali na francuskom jeziku *truchement* ili *trucheman*. Ta reč, i njena varijanta *drogman* (kako prevodioca zovu u Levantu) dolazi od arapske reči *tardjournân*, koja je i sama proistekla iz asirske reči *ragâmour* (govoriti), odnosno od aramejske reči *targum*, koja se odnosi na prevođenje svetih tekstova sa haldejskog jezika.

To prevođenje svetih knjiga, da bi se one učinile dostupnim vernicima, predstavlja jedan od retkih vidova opravdanog prevođenja unutar jedne zajednice. U Bibliji možemo pročitati (Knjiga Nemijina: 8, 8) kako su Leviti narodu tumačili zakon (veru): "...I čitahu knjigu, zakon Božji, razgovijetno, i razlagahu smisao, te se razumijevaše što se čitalo". Danas bismo rekli da su prevodili "s lista" na aramejski jezik ono što su čitali na hebrejskom. Uostalom, u hramovima se izvorni tekst često izgovarao tihim glasom, dok je prevod čitan glasno, što bi se moglo smatrati, na izvestan način, začetkom simultanog prevođenja. U toj posebnoj funkciji usmenog prevodioca treba tražiti objašnjenje za natprirodnu moć koju je običan svet, u davna vremena, pripisivao ljudima koji su osim maternjeg znali i neki drugi jezik.

Usmeno prevodilaštvo, kao potpuno svetovna funkcija, izvan bilo kakvog verskog konteksta, javlja se u starom Egiptu, nekih 3000 godina pre naše ere. Izvestan broj velikodostojnika iz najsevernijeg dela starog egipatskog carstva poneli su tada s ponosom zvanje "šefa prevodilaca". O njima govore mnogi zapisi nađeni u Asuanu, naspram ostrva Elefantin. Dvojezičnost te pogranične zone, gde su, jedni kraj drugih živeli Nubijci i Egipćani, pospešila je pojavu tih prvih prevodilaca o kojima je istorija sačuvala tragove. Herodot o njima piše na više mesta i opisuje ih kao nezavisnu kastu.

Grci nisu nikada imali za prevodioce ni onaj interes ni poštovanje koje su im ukazivali Egipćani. Naravno, znali su oni kakav je značaj prevodilaca, kao što to

pokazuju Herodotovi tekstovi i činjenica da se Platon, prilikom jednog putovanja u Egipat, upravo preko jednog prevodioca upoznao sa egipatskim i biblijskim tekstovima. Međutim Grci su toliko bili uvereni u svoju kulturnu superiornost da su strancima ostavljali trud da nauče grčki, rezonujući otprilike kao današnji britanski ostrvljani koji smatraju da u univerzalnost engleskog jezika ne treba uopšte sumnjati.

Latinski su Grci učili samo izuzetno, i to uglavnom oni koji su se bavili pravom ili upravljanjem države. Zato ne treba da nas čudi tako malo pominjanja prevodilaca u grčkim tekstovima

Kod Rimljana, na protiv, funkciji prevodioca pridavan je veliki značaj. Rimsko carstvo je, praktično, bilo dvojezično, jer je znanje grčkog jezika smatrano obaveznim delom intelektualnog prtljaga obrazovanog Rimljanina. U školama su latinski i grčki predavani ravnopravno. Iste obrazovaniji Rimljanin nije imao problema sa razumevanjem grčkog, međutim često im dostojanstvo nije dozvoljavalo da se izražavaju na nekom drugom jeziku osim latinskog. Stoga se i prijem grčkih ambasadora u rimskom Senatu nije mogao zamisliti bez posredstva prevodilaca čiji je zadatak bio da odgovore date na latinskom prevode na grčki. Na prijemu grčkih filozofa, 154. pre naše ere, prevodilački posao je obavio jedan rimski senator po imenu C. Acilius.

Upravi rimskih provincija, u njenim odnosima sa Egipćanima, Sirijcima, Skitima, Germanima, Keltima i mnogim drugim narodima, prevodilačke usluge su bile neophodne na svim nivoima. Prevodiocima je delom plaćala država, a delom sami činovnici. Još oko 400. godine pre naše ere, rimsko Ministarstvo unutrašnjih poslova, *Magister officiorum*, imenovalo je "prevodiocima za varvarske jezike", kojima je povremeno poveravalo i diplomatske zadatke. Za vreme punskih ratova, mirovni pregovori su često poveravani prevodiocima.

Od početka hrišćanske ere, širenje Isusovog učenja nalagalo je korišćenje prevodilaca. U samom hramu, tumačenje Svetih knjiga predstavljalo je već neku vrstu usmenog prevođenja sa svetog jezika na aramejski. Evangelista Marko je poslužio Svetom Petru kao prevodilac da bi aramejski tekst preveo na grčki. Apostoli Stefan i Pavle propovedali su ravnopravno na grčkom i na aramejskom. Kada je latinski postao jezik obreda, pojavila se potreba za novim prevodiocima. Na Istoku, ti liturgijski prevodioci su najviše prevodili na sirijački, ali su se u Jerusalimu, u 5. naše ere, pored grčko-sirijačkih, sretali i grčko-latinski prevodioci.

U srednjem veku, budući da je evangelizacija stalno obuhvatala sve više teritorija, bilo je potrebno sve više prevodilaca za širenje Jevanđelja. Na svetovnom planu, srednjevekovni Zapad je, izgleda, prevodiocima obezbeđivao značajno mesto. U organizaciji feudalnih dvorova i u brojnim feudalnim vojskama, često se nailazilo na čitave ekipe službenih prevodilaca. S obzirom na njihov položaj na dvorovima, imali su pravo da im se uz ime dodaju i počasni pridevi *dvorski, plemeniti, odvažni, hrabri, smeli i mudri*. Sam Karlo Veliki je jednom prilikom prizvao nebeski blagoslov za jednog preobraćenog prevodioca koji mu je

bio posebno odan. Naime, većina prevodilaca koji su radili za Karla Velikog i njegove dvorjane bili su preobraćeni Saraceni (Arapi).

Upravo su teškoće u odnosima između hrišćanskog i muslimanskog sveta uslovile pojavu diplomatskog prevodilaštva u savremenom smislu reči. U 14. veku, jedan francuski pravnik, Pjer Dibo, predlagao je čak da se ustanovi jedna škola orijentalnih jezika sa zadatkom da osposobljava buduće prevodioce da razgovaraju sa nevernicima, kako bi omogućili izvesno približavanje sporazumevanjem i ubeđivanjem. Vizantinci su već imali prevodioce koji su pratili izaslanike srednjevekovnih suverena. Kada je, 1453, Carigrad pao u ruke Turcima, ovi su tada znatno unapredili ovu struku, koja je kod njih postojala još od 12. veka. Bili su to *dragomani* ili *drogmani*, koji su se već odavno spominjali u krajevima pod vlašću Polumeseca.

Drogmani su bili uticajne ličnosti. Njihov značaj se objašnjava činjenicom da otomanske vlasti, u načelu, nikada nisu na poruke odgovarale pismeno; sva komunikacija obavljala se neposredno i isključivo preko drogmana. U Francuskoj su oni bili jezgro buduće prevodilačke službe Ministarstva inostranih poslova, za koje je, 1795, u Parizu, osnovana *Državna škola živih orijentalnih jezika*.

Od 1699, Luj XIV je počeo da donosi uredbe koje pokazuju njegovu brigu za obučavanje prevodilaca. On je, naime, propisao da se svake tri godine šalje u Carigrad i Smirnu po šest dečaka od devet do deset godina da bi tamo naučili jezike i postali službeni prevodioci. Ovaj monarh je, 1721, ustanovio i stipendije za ovu decu, a u Parizu, u liceju Luj Veliki, organizovana je i posebna nastava za njih. Taj licej se, 1873, stopio sa Državnom školom živih orijentalnih jezika, ustanovljenom u vreme Revolucije.

Od Vestfalskog mira (1648) pa sve do kraja XIX veka, francuski jezik je potpuno zamenio latinski kao jezik međunarodne razmene na Zapadu. U XVIII i XIX veku bilo je nezamislivo da diplomata, pored maternjeg, ne zna bar još i francuski. Pregovori na Bečkom kongresu (1814-1815) vođeni su na francuskom jeziku, iako je to bio jezik pobeđene strane.

Od kraja I svetskog rata francuski jezik gubi ovaj monopol, a engleski postaje ravnopravan sa francuskim. Pariz gubi oreol prestonice sveta.

Stvoreni su uslovi za pojavu usmenog prevodioca u današnjem smislu reči. On se i pojavljuje, 1919, na Mirovnoj konferenciji, u liku Pola Mantua, istoričara i profesora londonskog Univerziteta, kasnije jednog od direktora Instituta za visoke međunarodne studije u Ženevi. Na toj konferenciji, koja je utrla put Društvu naroda, konferencijsko prevođenje učinilo je svoje prve korake. Posebno obučene ekipe primenile su tada jednu posebnu metodu usmenog prevođenja, zvanu konsektivno prevođenje, kada prevodilac počne da govori tek pošto govornik završi jednu određenu celinu.

Među pionirima te tehnika valja spomenuti Antoana Velemana, osnivača ženevske Prevodilačke škole, koji je prevodio na četiri jezika, Žana Erbera, Robera Konfina, braću Andrea i Žorža Kaminker i Žorža Matjea, za francuski jezik, i Evansa i Lojda za engleski.

Simultano prevođenje javlja se prvi put, u današnjem smislu reči, 1927. godine na Međunarodnoj konferenciji rada. Prevodilac govori istovremeno kada i govornik, zahvaljujući sistemu mikrofona i slušalica. Godine 1930. jedan takav uređaj montirali su Siemens i Haske za potrebe Svetske konferencije o energetici, u Berlinu.

Izum simultanog prevođenja pripisuje se jednom američkom poslovnom čoveku, Edvardu Fajlinu, iz Bostona, koji je na tu ideju došao odmah po završetku I svetskog rata, ali je prihvatljiv uređaj uspeo da konstruiše tek kad je obezbedio saradnju elektroinženjera Gordona Finleja i podršku predsednika kompanije IBM, Tomasa Votsona.

Ipak, simultano prevođenje je postalo redovna praksa tek po završetku Drugog svetskog rata.

Pukovnik Leon Dostert, Francuz koji je postao Amerikanac pošto se proslavio kao oficir u vojsci SAD, dobio je zadatak da obezbedi simultano prevođenje na Nirnberškom procesu. Veliki publicitet ovog procesa znatno je doprineo popularizaciji simultanog prevođenja. Organizacija Ujedinjenih nacija, koja je, 1946, zamenila Društvo naroda, konačno je simultano prevođenje stavila u isti rang sa konsektivnim.

U drugoj polovini ovog veka delatnost konferencijskih prevodilaca znatno se proširila stvaranjem brojnih specijalizovanih agencija Ujedinjenih nacija: Svetske organizacije rada, Svetske zdravstvene organizacije, Organizacije za civilnu avijaciju, Organizacije za ishranu i poljoprivredu, UNESCO-a...kao i mnoštva ekonomskih, političkih, vojnih i drugih međunarodnih integracija: NATO, Savet Evrope, Pokret nesvrstanih zemalja, Evropska unija, ne računajući najrazličitije međunarodne stručne skupove.

Takav razvoj profesije nametnuo je ubrzo i rešavanje problema obuke konferencijskih prevodilaca, pa je, već 1941, profesor Antoan Veleman, dugogodišnji stručnjak za konsektivno prevođenje u Društvu naroda, osnovao Prevodilačku školu Univerziteta u Ženevi, prvu školu čiji je program u potpunosti bio usmeren na obučavanje pismenih, a posebno usmenih, konferencijskih prevodilaca.

Ubrzo su se prevodilačke škole univerzitetskog nivoa umnožile u Evropi i van nje, i to prvo u Nemačkoj, gde su otvorene takve škole u Hajdelbergu, Germershajmu i Minhenu, uz mnoštvo sličnih privatnih škola. U Parizu od 1948. radi Prevodilačka škola u okviru Visokih trgovinskih studija, a 1954. Sorboni se priključio Institut visokih prevodilačkih nauka. U SAD takve škole postoje u širom zemlje, a najpoznatija je ona u Vašingtonu, na čijem čelu je prvi bio već pomenuti Leon Dostert. U Belgiji, pored nekoliko prestižnih državnih i privatnih prevodilačkih škola univerzitetskog nivoa, postoji i Prevodilačka škola internog tipa u okviru Zajedničke službe za konferencijsko prevođenje Komisije Evropske unije u Briselu. U toj školi su stažirali i obogatili svoja stručna znanja i instruktori škole Multilingua. Danas u praktično svim zemljama Evrope postoje manje ili više poznate prevodilačke škole.

Trenutno u Srbiji ne postoji ni jedna državna prevodilačka škola, a od privatnih samo Multilingua, u okviru preduzeća MULTISERVIS, i, od pre dve godine, neka vrsta „isturenog odeljenja“ prestižne francuske prevodilačke škole ESIT, koje radi u okviru zajedničkog projekta Ambasade Francuske i Fakulteta organizacionih nauka u Beogradu. U trenutku dok ovaj tekst aktuelizujem (avgust/kolovoz 2007.), školu MULTILINGUA je završila i dvanaesta generacija prevodilaca, verovatno poslednja pod mojim rukovodstvom. Mnogi od bivših polaznika već rade kao prevodioci u preduzećima i državnim ustanovama, ili pak kao slobodni prevodioci, a neki su posao našli i u inostranstvu.

PISMENO I USMENO PREVOĐENJE

Zanimljivo je da u našem jeziku ne postoje posebni termini kojima bi se posebno označilo pismeno prevođenje, a posebno usmeno prevođenje. Doduše, imenica "tumač" znači uglavnom usmeni prevodilac (iako sudski tumač prevodi i usmeno i pismeno), ali zato imenica "prevodilac" označava i pismenog i usmenog prevodioca. To nije slučaj u većini drugih evropskih jezika. Ako uzmemo u obzir one najrasprostranjenije, kao što su engleski, francuski, španski, nemački, videćemo da u svakom od tih jezika postoji poseban termin za svaku od ove dve kategorije prevodilaca. Za to postoji i vrlo jednostavno objašnjenje. Naime, pismeno i usmeno prevođenje jesu dva posebna zanata, međusobno vrlo različita, kojima je jedino zajedničko znanje stranog jezika. I automehaničar i vodoinstalater koriste u svom poslu francuski ključ, klešta, čekić, ali obavljaju vrlo različite poslove i, ako su ozbiljni ljudi, ne bi se nikada upuštali u posao onog drugog. U razvijenim zemljama, sa razvijenim tržištem rada i sa visokim zahtevima u pogledu kvaliteta svakog posla, čak i vrlo srodne struke su strogo odvojene. Uska specijalizacija, kojom se obezbeđuje viši nivo usluge, ide dotle da se automehaničari specijalizuju za određene marke automobila, lekari specijalisti za određene podspecijalnosti (među otorinolaringolozima tačno se zna ko leči grlo, ko nos a ko uši) i tako dalje do najužih specijalnosti. Tako je i sa prevodiocima. U zavisnosti od ličnih sklonosti, ali i od objektivnih okolnosti i tržišnih prilika, prevodioci se u razvijenim zemljama opredeljuju za usmeno ili pismeno prevođenje i to opredeljenje je, u načelu, konačno. Za ove dve različite profesije postoje i posebne škole (kod nas prevodilačke škole uopšte ne postoje, osim naše MULTILINGIAE, koja je izvan državnog sistema školovanja).

U našim zemljama, koje još nisu postigle takav nivo razvoja, odvajanje srodnih struka je mnogo manje odmaklo nego u razvijenim zemljama. Zar svako od nas ne poznaje po nekog majstora koji će vam danas popraviti automobil bilo koje marke, sutra promeniti grejač na bojleru, a nekom drugom prilikom prepraviti plakar u spavaćoj sobi? Usluge stručnjaka vrlo uske specijalnosti znatno su skuplje od usluga majstora "opšte prakse" (jer su i kvalitetnije), a relativno nizak standard primorava korisnike usluga da se radije obraćaju jeftinijim svezalicama, po cenu da popravljeni auto proizvodi čudne zvuke, da posle zamenjenog grejača u bojleru voda pomalo kaplje iz njega, a da na prepravljenom plakaru vrata ne mogu do

kraja da se zatvore. Tako je i u našem prevodilaštvu. Specijalizovani prevodilac bio bi preskup za korisnika prevodilačkih usluga, koji bi stoga uvek dao prednost univerzalcu koji može i da prevodi pregovore i da odmah zatim prevede i zapisnik pregovora, čak i ako kvalitet i jedne i druge operacije nije vrhunskog nivoa. Važno je da se obavi posao. Zato smo mi, prevodioci iz ovih krajeva, samo prevodioci, zato naš jezik i ne poznaje posebne termine za ove dve različite struke.

Ipak, za majstore-sveznalice kažemo često da imaju "zlatne ruke". Ako u našoj zemlji nismo stigli dotle da prevodimo samo pismeno (i to samo ugovore ili samo tehničku dokumentaciju) odnosno samo usmeno (i to samo političke razgovore ili samo komercijalne pregovore), zato je univerzalnost naših prevodilaca veoma cenjena, a često i zloupotrebljena. Korisnici naših usluga su navikli da nam u podne poture tridesetak stranica teksta "za juče" koji mora biti gotov do kraja radnog vremena, da bi nas kroz sat vremena prekinuli i povelili na razgovore sa stranim partnerom koji je iznenada stigao. Naše kolege u inostranstvu, strogo specijalizovane čak i u okviru samo usmenog ili samo pismenog prevođenja, dive nam se i žale nas. Dogodilo mi se u Briselu, početkom osamdesetih godina, da sam za potrebe delegacije jugoslovenskog Ministarstva poljoprivrede, koja je pregovarala o izvozu mesa u Zajednicu, prevodio simultano, u oba smera, od devet ujutro do tri popodne: Već oko podne okupila se čitava ekipa kolega prevodilaca iz Zajednice ispred moje kabine gvireći povremeno unutra i čudeći se kako ja to prelazim sa BHS na francuski i obratno, uključujući istovremeno odgovarajuće prekidače za odgovarajući kanal levom rukom, beležeći lična imena i brojke desnom rukom, a pritom uspevam i da srknem kafu i popušim po neku cigaretu (tada je još bilo zamislivo da se u kabini zapali cigareta, danas je to nezamislivo u svim javnim zgradama). Prvo, oni u načelu prevode isključivo na svoje maternje jezike, i to najviše tri sata dnevno, menjajući se sa kolegom u kabini na svako pola sata. Negde oko pola dva, jedan od njih je tiho ušao u moju kabinu i stavio mi pod nos komad papira na kome je pisalo: "Slobodno prekinite ovo izrabljivanje. Naš sindikat vas štiti". Došlo mi je da puknem od smeha. Kakvo prekidanje: To bi značilo da bi se zbog mene prekinuli "sudbinski pregovori", a ja bih morao da podnesem ozbiljne posledice, možda čak i gubitak posla. To što sam ja radio ono što bi u normalnim uslovima radilo četvoro prevodilaca (dva za BHS, dva za francuski jezik) nikoga od naših ne bi impresioniralo. Ta, zar svi ne dajemo maksimum od sebe za dobro naše zemlje?

I. PISMENO PREVOĐENJE

Šta je, zapravo, prevođenje?

"Prekucaj mi to na engleski". To nije vic, već zahtev koji pojedini poslodavci postavljaju prevodiocima češće nego što se neupućenima čini. Laici često misle da je prevođenje prepisivanje jednog teksta, napisanog na jednom jeziku, na drugi jezik. Ti isti laici, koji inače mogu biti vrlo kompetentni u svojim respektivnim

strukama, smatraju da je prevođenje jedan mehanički posao ako prevodilac oba jezika zna dobro. Ako prevodilac zastane kod nekog termina i pita za savet, oni su skloni da sumnjičavo pitaju "pa, valjda znaš engleski (ili francuski, ili nemački...), kad si već prevodilac". Neki od tih laika i sami znaju, ponekad čak prilično dobro, neki strani jezik, pa ponekad pokušaju (najčešće usmeno) nešto i da prevedu. Te situacije su neiscrpni izvor anegdota koje prevodioci rado prepričavaju, ne bez izvesne zloradosti.

Laici veruju da se prevode reči, a to je osnovna greška. Jer, zapravo se prevode poruke, koje mogu biti misli, činjenice, osećanja, koje se izražavaju strukturama čiji su elementi reči. Jedna poruka, izražena jednom određenom strukturuom prenosi se u drugi jezik strukturuom koja ne mora biti, i najčešće nije, identična strukturi izvornika. To je ono što nazivamo specifičnost ili duh svakog jezika.

Da nije tako, prevođenje bi bio jedan potpuno mehanički posao, za koji, teoretski, ne bi bilo ni potrebno znanje stranog jezika. Jer, kad bi se prevodile reči, onda bi za prevođenje bio dovoljan rečnik. Jednostavno bismo za svaku reč u izvornom tekstu potražili odgovarajuću reč u rečniku i to bi bila sva mudrost prevođenja. Najzad, u tom slučaju računarski programi za prevodjenje u potpunosti bi mogli da zamene prevodioce. Ali, znamo da nije tako.

Uprošćeno govoreći, prevođenje je veština koja omogućava da jednu poruku koju je lice A formulisalo na jednom jeziku, primi lice B koje taj jezik ne razume. Kako se to postiže?

Prevođenje, kao mentalna radnja, odvija se u više etapa. Prva je čitanje (odnosno slušanje, kod usmenog prevođenja) izvornog teksta. Sledi logička i gramatička analiza pročitanoog teksta. Ta analiza ne mora biti svesna, odnosno sa gomilanjem prevodilačkog iskustva, ona postaje sve manje svesna. Pošto se shvati poruka pročitanoog teksta i ustanovi njegova struktura, traži se odgovarajuća struktura u drugom jeziku koja će shvaćenu poruku najbolje preneti primaocu poruke koji razume samo taj drugi jezik. Čak i kad poseduje vrlo veliko iskustvo, prevodilac uvek ulaže veliki mentalni napor u obavljanju svog posla. Jer, u svakom jeziku ima bezbroj mogućih struktura, a svaki govornik ili autor teksta može poslati bezbroj mogućih poruka. Međutim, taj napor je istovremeno i veliki izazov za prevodioce. Prevodioci spadaju u one retke ljude kojima njihov posao nikada nije dosadan. Iako spolja deluje kao rutinski, njihov posao je uvek istraživački i zahteva visoku koncentraciju i kreativnost. Zato su prevodioci, s pravom, vrlo osetljivi na nerazumevanje kreativnosti i izuzetno visokog intelektualnog nivoa njihovog posla.

STRUČNO OBRAZOVANJE

Već smo rekli da u našim novim državama ne postoji ni jedna prevodilačka škola univerzitetskog nivoa. Osamdesetih godina prošlog veka postojale su one nesrećne prevodilačke gimnazije koje su bile "prevodilačke" utoliko što se učenju stranih jezika posvećivalo malo više pažnje nego u drugim srednjim "usmerenim"

školama, dok su vežbe iz samog prevođenja izvodili nastavnici koji najčešće nisu u životu profesionalno preveli ni jednu stranicu teksta... Osim toga, profesija prvodioca zahteva visokoškolsko obrazovanje, odnosno viši nivo i znanja stranih jezika i opšte kulture nego što to pruža srednja škola. Zato se od prevodilačkih gimnazija i odustalo, a većina svršenih maturanata tih gimnazija nastavila je studije na filološkom fakultetu ili na nekoj drugoj visokoj školi humanističkog usmerenja.

Kada je pre tridesetak godina autor ovih redova, sa još jednim kolegom, koji se takođe kasnije dugo bavio prevodilaštvom, obratio tadašnjem šefu katedre za francuski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu, sugestijom da bi bilo korisno osnovati odsek ili smer za prevodilaštvo, dobio je arogantan i obeshrabrujući odgovor da se na tom fakultetu "izučava književnost, a ko želi u školu za tumače, treba da se obrati firmi do nas" - misleći na Kolarčev narodni univerzitet u Beogradu, na kome su tradicionalno održavani višemesečni kursevi stranih jezika! Kasnije se u više navrata javljala ideja da se prevodilaštvo izučava na Filološkom fakultetu, međutim ta se ideja nije nikad ostvarila, uglavnom zbog materjalnih teškoća, mada nije isključeno i da neko nije želeo da u "hramu nauke" vidi i jedan "zanat". Jer prevodilaštvo jeste veštima, "zanat", koji se od drugih zanata razlikuje utoliko što je za njega neophodno – univerzitetsko obrazovanje...

Budućim prevodiocima ostalo je da se stručno obrazuju isključivo kroz praksu, oslanjajući se na iskustvo starijih kolega i učeći na sopstvenim, po pravilu, brojnim, greškama tokom prvih godina prevodilačkog rada. Od stručne literature na raspolaganju im je bio i ostao samo jedan časopis koji izdaje jedno strukovno udruženje, koje povremeno organizuje i neke kurseve na kojima se, uglavnom, razrađuje terminologija iz pojedinih oblasti (građevinarstvo, finansije, itd.), ali koje ne može, jer mu to i nije zadatak, da mlade prevodioce uputi u tajne prevodilačkog zanata.

A, kako se, onda, postaje prevodilac kod nas?

Najčešće tako što se prvo završi Filološki fakultet, da bi se zatim mesecima, a često i godinama tražio posao u nekom preduzeću ili državnoj ustanovi. Srećnicima koji nađu posao predstoje meseci ili godine pipanja u mraku, mukotrpnog istraživanja, ugledanja na starije kolege (koje nisu uvek pravi primer za ugled), sticanja ličnog iskustva. Prevodioci ne moraju biti obavezno filolozi. U Zapadnoj Evropi, čak, oni i nisu brojniji od onih koji su završili neke druge fakultete, a zatim se osposobili za prevodilaštvo u nekoj od prevodilačkih škola. I kod nas postoje ekonomisti, pravnici, inženjeri, čak i lekari, koji se sa jednakim uspehom bave prevodilačkim zanatom, a neki se smatraju i vrhunskim prevodiocima. Kao što ćemo u ovoj knjižici stalno naglašavati, prevodilac mora imati visokoškolski nivo obrazovanja i odlično znanje stranog i maternjeg jezika da bi se mogao baviti ovim plemenitim i odgovornim poslom. Iskustvo pokazuje da su među ne-filolozima najbolji prevodioci oni koji su neki drugi fakultet završili u inostranstvu: podrazumeva se da su tamo savršeno ovladali jezikom, a u kvalitet univerzitetskog obrazovanja koji se stiče u razvijenim zemljama ne treba uopšte sumnjati. Pored znanja jezika, za prvodioca je opšta kultura najmoćniji alat. Naprotiv, oni mladi

ludi koji su u inostranstvu završili samo srednju školu, najčeće gimnaziju, po pravilu retko postaju dobri prevodioci: oni u srednjoj školi ovladaju govorenim jezikom, ali od opšte kulture, u načelu, steknu manje nego u našim gimnazijama. Ako nađu posao tako što poslodavca impresioniraju svojim govorenim jezikom (sa savršenim akcentom i besprekornom intonacijom), obično slabo stručno napreduju zbog skromnosti svoje opšte kulture i mladalačke samouverenosti. Naravno, to je slučaj samo ukoliko posle završene gimnazije u inostranstvu odustanu od univerzitetskih studija i odmah nađu posao kao prevodioci.

PRAKSA

STATUS

Srećnik koji u zemlji ekonomskih i političkih kriza, posle završenih univerzitetskih studija, uspe da nađe posao kao prevodilac, suočava se odmah sa nekoliko značajnih problema. Prvo, on se mora pomiriti sa praktičnom nemogućnošću značajnijeg napredovanja u službi. Osim u retkim preduzećima i državnim ustanovama gde postoje posebne prevodilačke službe, prevodilac je, po pravilu, tehničko lice, koje, bez obzira što je svojim obrazovanjem i opštom kulturom često iznad svojih poslodavaca, ceo svoj radni vek provodi isključivo kao izvršilac tuđih naloga. U društvenom statusu između prevodilaca, u većini preduzeća, i, na primer, daktilografa ili sekretarica, skoro da nema razlike, a i kad je ima, ona je po pravilu u korist ovih potonjih.

U onim preduzećima i ustanovama gde postoje prevodilačke službe, situacija je nešto povoljnija. U njima su prevodioci rangirani po stepenu stručnosti i iskustvu i stimulirani su materijalno da hijerarhijski napreduju. Mogućnosti napredovanja podrazumevaju obično tri do četiri stepenice, sa više teoretskom nego praktičnom mogućnošću da dobar prevodilac u naponu stvaralačke snage postane šef prevodilačke službe. Tako, prevodilac koji je imao sreće da se zaposli kao početnik u prevodilačkoj službi nekog većeg preduzeća ili ustanove, marljivim radom i uz malo srećnih okolnosti dostići će hijerarhijski vrh sa svojih trideset godina, i na tom vrlo skromnom vrhu ("samostalni prevodilac" ili "viši samostalni prevodilac") najverovatnije će dočekati penziju, očekujući da šef službe ode u penziju pa da zauzme njegovo mesto, što nije uvek zagarantovano. Oni ambiciozniji, pokušaću možda da se probiju u osnovnu delatnost preduzeća ili ustanove. Neki će, vrlo retki, i uspeti, s tim što će morati da menjaju struku i uče novi posao u godinama kada je za tako nešto čovek objektivno manje spreman i sposoban nego sa, recimo, dvadeset pet godina života. Međutim, najveći broj prevodilaca se miri sa tom sudbinom i deli je sa još velikim brojem struka, uključujući i prosvetu, koja apsorbuje najveći broj svršenih filologa. Najzad, takve sudbine su svesni na samom početku karijere i obično su motivisani da na takvu sudbinu pristanu, činjenicom da su obezbedili kakvu-takvu egzistenciju.

USLOVI RADA

Sledeći veliki problem prevodilaca jesu uslovi rada. Imajući u vidu tretman prevodilaca po preduzećima, prevodilac treba da se smatra srećnim ako kancelariju deli sa manje od deset kolega i ima svoj pisalački sto i računar. Zahtevi za nabavku rečnika i stručne literature najčešće se dugo i sumnjičavo razmatraju, dok se zahtevi za periodičnu kupovinu novih izdanja po pravilu odbijaju ("pa, imaš već tri rečnika").

Pojava programa za računarsku obradu teksta revolucionisala je tehnologiju rada prevodilaca. Sa računarom više nema prekucavanja već postojećih delova prevoda (kod tipskih tekstova), nema kucanja prve, druge, treće, definitivne verzije, jer se sve izmene i ispravke obavljaju na ekranu računara, a štampa se samo konačni, prečišćeni tekst. Osim toga računar omogućava da se najčešće korišćeni termini u nekoj oblasti, posebno oni koji se sastoje od više reči, tako programiraju da se celi ispisuju na ekranu pritiskom na samo jedan taster. Često se događa da tek na kraju poduzetog prevoda, od tridesetak i više stranica, prevodilac za neki upotrebljeni termin nađe adekvatnije rešenje na jeziku prevoda. Umesto da ceo tekst prekuca na mašini (ili za taj posao angažuje daktilografa, koji će verovatno napraviti pritom nekoliko ortografskih grešaka), prevodilac će "narediti" svom računaru da pronađe stari termin i da ga, u celom tekstu, zameni novim, adekvatnijim. Cela operacija traje najviše desetak sekundi.

Računar omogućava, osim mnogih drugih pogodnosti, o kojima ćemo detaljnije nešto reći u posebnom poglavlju o informatici u službi prevođenja, da se jedno pismo koje treba uputiti na, recimo pedeset adresa, prevede samo jednom, a računar na određenom mestu sam unosi ime i ostale podatke adresata, koje crpi iz baze podataka koja je već oformljena u računaru. Na štampaču izlaze pisma istovetnog sadržaja i forme sa imenom, adresom i titulom svakog pojedinačnog klijenta. Pedeset pisama istovetnog sadržaja i forme, upućeno pedesetorici različitih klijenata, istog grafičkog kvaliteta (nema bledih i nečitkih kopija, sve su originali), biće prevedeno, adresirano i poslato za manje od jednog sata.

Dobri programi za obradu teksta imaju i mogućnost provere pravopisa (najčešće samo za engleski jezik), kao i mali rečnik najčešćih termina, koji prevodilac sam obogaćuje novim sopstvenim rešenjima. Ovi programi imaju mogućnost da se delovi nekog dužeg teksta (na primer, kada različita poglavlja jednog dokumenta sastavlja više autora) unose bez reda u memoriju računara, da bi se kasnije pristupilo njihovom sređivanju, tako što se svaki uneseni deo dovede na svoje mesto, dotera, koriguje i - štampa konačna verzija. Noviji programi, konkretno Office 2003, imaju mogućnost on line prevođenja: pod uslovom da je računar konektovan na Internet, dovoljno je označiti deo teksta koji želimo da prevedemo, a zatim kliknuti desnim tasterom miša da bi se otvorio izbornik u kome je jedna od stavki i „translate“. U zavisnosti od izabranog para jezika, kroz nekoliko sekundi dobicemo ponekad sasvim prihvatljiv prevod sa engleskog na francuski,

ili sa francuskog na holandski, a ako je reč o dokumentu uobičajene forme, bez „pesničkih uzleta“, intervencija prevodioca skoro da neće ni biti potrebna.

Pomoću jednog malog dodatka računaru ("skenera") izvorni tekst se može sa papira direktno preneti u memoriju računara. Prilikom prevođenja, tako uneseni izvorni tekst će se pojaviti na levoj polovini ekrana, a prevod će se ispisivati na desnoj polovini.

To su samo neke od mnogobrojnih mogućnosti koje pruža računar pismenom prevođenju.

U nekim sredinama, pak, postoji otpor prema svakoj tehničkoj novini, bez obzira na očiglednost njenih prednosti. Imao sam prilike da upoznam rukovodioce koji su odbili da nabave računare za svoje prevodioce smatrajući da je to "skupa igračka". Doduše, upoznao sam i prevodioce koji dugo nisu hteli da se obuče za rad na računaru, iako osnovna obuka zahteva samo nekoliko sati. Kao da postoji, kod nekih ljudi, strah, ili čak podsvesno osećanje krivice što jedan kreativni posao rade sa manje napora nego ranije. Otpor prema tehničkim novinama je sastavni deo konzervativnog pogleda na svet i on se teško prevazilazi, bez obzira na kulturni nivo zajednice ili pojedinca. Kad sam, sa osamnaest godina, učio da vozim automobil, upoznao sam oficira, pilota mlaznog aviona, koji posle četrdesetak časova vožnje nije umeo da pokrene automobil a da mu se bar dva-tri puta ne ugasi motor, na užas našeg zajedničkog instruktora.

Prevodilac bi, u pogledu uslova rada, morao da insistira na određenom minimumu bez kog se ne može pružiti kvalitetna usluga. Taj minimum podrazumeva, pre svega, odgovarajuću prostoriju za rad. Idealno je za prevodioca da u svetloj i udobnoj kancelariji radi sam, jer su mu za rad potrebni koncentracija i mir. Kancelarija se može deliti eventualno sa još jednim kolegom prevodiocem, što, zbog mogućnosti stručnog konsultovanja, može biti i korisno. Ali, u kancelarijama prenatrpanim stolovima i ormanima, u kojima radi pet do deset prevodilaca, gde se teško diše i gde i preko dana mora da se koristi veštačko svetlo, nije ambijent za efikasan kreativni rad.

Prevodilac, ako već nije sam u svojoj kancelariji, mora imati svoje radno mesto, samo svoj sto i svoju opremu - računar. Prepiranje oko prvenstva za korišćenje stola ili opreme stvara lošu radnu atmosferu i znatno umanjuje efikasnost rada prevodilaca.

Već smo spomenuli prednosti moderne opreme. Prevodioci moraju insistirati na nabavci računara. Pisaće mašine su već sada muzejski predmeti, a mnoga preduzeća odavno razmenjuju tekstove bez posredstva papira, tako što ih telefonskom (modemskom) ili kablovskom ili bežičnom vezom šalju sa jednog računara na drugi ili razmenjujući nosače (CD, USB memorijske jedinice itd.) na kojima su snimljeni tekstovi ili njihovi prevodi.

Osim stacionarnih računara, relativno jeftinih (u ovom trenutku vrlo dobri računari sa dobrim laserskim štampačem mogu se nabaviti za manje od 1000 eura), svaka ozbiljna prevodilačka služba morala bi imati bar jedan prenosni ("laptop" ili "notebook") računar, koji može stati u običnu akten-tašnu. Takav se

računar nosi na put, u njega se unose tekstovi dokumenata i njihovi prevodi, zabeleške, proračuni, nacrti ugovora, podaci neophodni za pregovore. Sav prevodilački posao može se obaviti na putu, da bi se prevod dokumenta, spreman za potpis, mogao štampati pola sata po povratku s puta, ili čak štampati i potpisati na licu mesta, pre povratka s puta.

Prevodioci takođe moraju insistirati na redovnoj nabavci opštih i specijalizovanih rečnika i druge stručne literature. U svim oblastima života i u svim stručnim delatnostima svakodnevno se dešavaju važne promene koje prate i promene termina. Prevodilac mora biti u toku tih promena. Vrlo dobar rečnik štampan pre samo deset godina ne može sadržati termine koji su nastali u poslednje dve-tri godine. To se posebno odnosi na specijalizovane rečnike iz raznih tehničkih oblasti u kojima se novi termini stvaraju doslovce iz dana u dan.

Poslodavac je dužan da prevodiocu učini dostupnom svu tehničku i stručnu dokumentaciju sa kojom operiše njegovo preduzeće. Prevodilac će od poslodavca zahtevati i detaljnija objašnjenja određenih tehničkih postupaka, svojstava određenih roba i mnogih drugih pojedinosti iz osnovne delatnosti preduzeća. Naravno, prevodilac ne može pretendovati da postane stručnjak u svim onim oblastima kojima se bavi njegovo preduzeće, ali mora razumeti sve ono što se od njega očekuje da prevede. Znači, prevodilac će zahtevati da mu se objasne osnovni pojmovi i principi, da bi mogao kvalitetno da obavlja svoj posao.

Najzad, prevodilac će od svog poslodavca, kad god mu se pruži prilika, tražiti da mu omogući da učestvuje na stručnim prevodilačkim skupovima, seminarima, savetovanjima, naravno o trošku preduzeća. Poslodavac mora shvatiti da je to u korist preduzeća, da je to investicija u stručnost, a takve investicije su, poznato je, najisplativije.

Što se stručnog usavršavanja tiče, prevodilac je, silom pomenutih prilika, upućen na preuzimanje empirijskih iskustava starijih kolega i na sopstveno iskustvo. Mnogi prevodioci drže po svojim fijokama sveske ili papiriće na koje upisuju zgodna terminološka rešenja. Oni koji imaju na raspolaganju računar, otvore poseban „folder“ i u njega unose ta rešenja. San većine prevodilaca je da jednog dana naprave jedan dobar rečnik i upravo stoga sakupljaju te papiriće. Bez obzira na eventualnu realizaciju tog sna, sakupljena terminološka rešenja uvek su korisna, kako za ličnu upotrebu, tako i za pomoć manje iskusnim kolegama i početnicima.

VRSTE DOKUMENATA KOJI SE PREVODE

PISMO

Najčešći oblik dokumenta sa kojim se susreće prevodilac jeste poslovno pismo. Mi nećemo ulaziti u pojedinosti forme pisma, jer postoje brojne knjige o poslovnoj korespondenciji iz kojih se može mnogo naučiti. Ono što nas zanima, jeste pitanje kako obezbediti da prevod poslovnog pisma prenese korektno sadržaj i ton pisma. Poslovno pismo je službeni dokument i, u određenim okolnostima, može biti predmet spora. Zato pismo mora biti prevedeno vrlo precizno. Kad kažemo precizno, mislimo pre svega da primalac mora dobiti sve elemente poruke izvornog teksta. Međutim, vrlo je pogrešno pretpostaviti da se, zarad preciznosti, pismo mora prevoditi reč po reč, što je, najzad, i nemoguće. Ta zabluda je česta kod autora pisama, koji se plaše da bi eventualna intervencija u sklopu rečenice izneverila sadržaj pisma. Prvo, svaki jezik ima svoju sintaksu, svoj red reči u rečenici, svoje stilske norme. Na primer, u srpskom jeziku nije neophodno uz svaki glagol stavljati ličnu zamenicu, dok je to u germanskim jezicima i, na primer, u francuskom, neophodno. Zatim, dok srpski jezik obiluje glagolskim imenicama, u francuskom jeziku je bolje koristiti konstrukcije u kojima se glagolskim oblicima preuzima značenje srpske glagolske imenice. Najzad, srpski jezik toleriše gomilanje i ponavljanje prideva, dok stilske norme većine stranih jezika na koje prevodimo nalažu upotrebu sinonima umesto ponavljanja. Autori pisama na BHS često imaju tendenciju da se izražavaju predugim rečenicama, sa mnogo umetnutih rečenica, što, prilikom prevođenja, povećava rizik od nepreciznosti.

Prevodilac ima pravo da interveniše u okviru kategorija koje smo upravo spomenuli. On ne sme dirati u strukturu pisma, a to znači da mora poštovati paragraf (stav), koji ne sme razbijati na više paragrafa niti spajati sa prethodnim ili susednim paragrafom. Ali unutar paragrafa, prevodilac može, i treba ako to nalaže preciznost prenošenja poruke, da predugu rečenicu razbije na dve ili više kraćih, da spoji dve kraće rečenice. Dužnost mu je da, poštujući duh jezika na koji prevodi, imenične konstrukcije zameni glagolskim. Podrazumeva se da srpsko Vi (i sve padežne oblike te zamenice), koje se, u znak poštovanja, piše velikim slovom, u francuskom jeziku postaje "vous", uvek malim slovom, jer tako nalažu francuski pravopis i običaji. Zato će pozdravnu formulu "S poštovanjem", ili čak onu nesrećnu, koja je još ponegde u opticaju, "S drugarskim pozdravom", zameniti jednom od uobičajenih francuskih pozdravnih formula, koje pružaju čitav niz mogućnosti gradacije poštovanja koje se, prema rangu autora i primaoca, izražava. Ovaj primer, naravno, važi i za druge jezike.

Dakle, struktura pisma je svetinja, dok je strukturu paragrafa moguće i počeljno prilagođavati zahtevima preciznosti i duha jezika. Drugim rečima, u raspored i broj paragrafa se ne sme dirati, dok se unutar svakog paragrafa rečenice mogu spajati odnosno razbijati na više kraćih, ako to preciznost poruke i duh jezika nalažu.

Ukoliko prevodilac ima na raspolaganju računar (a sve će učiniti da ga dobije), uneće u memoriju po jedan primerak najčešćih poslovnih pisama. To će mu omogućiti da, u određenim prilikama, u već postojeće pismo unese samo neke izmene i tako sebi olakša posao. Naime, najveći broj poslovnih pisama je tipski, s

tim što se od slučaja do slučaja menjaju određeni podaci. Umesto da svaki put prevodi celo pismo, prevodilac može, zahvaljujući računaru, u već postojeći prevod nekog prethodnog pisma, samo da unese odgovarajuće izmene.

TEHNIČKA DOKUMENTACIJA

Ova kategorija obuhvata veliki broj različitih dokumenata: kataloge, tehničke specifikacije, uputstva za upotrebu i održavanje postrojenja, robne liste, zapisnike o prijemu robe i puštanju u rad postrojenja, legende uz tehničke crteže, tehničke projekte, izvedbene projekte, troškovnike itd.

U načelu, osnovni problem kod prevođenja ove vrste dokumenata jeste terminologija. Naime, u ovoj kategoriji dokumenata najčešći tekstualni oblik jeste nabranje, koje ne predstavlja poseban prevodilački problem sa lingvističkog stanovišta. Međutim, kod tehničke dokumentacije terminologija je najčešće pravi košmar za prevodioca.

U preduzećima sa uskom specijalnošću, kao što su građevinska preduzeća, industrijska preduzeća i druga preduzeća koja proizvode određenu robu ili pružaju određene usluge, terminologija je ograničena na određeni broj proizvoda, usluga ili postupaka. Prevodilac te termine vremenom nauči kroz praksu, konsultovanjem već postojeće prevedene dokumentacije i korišćenjem specijalizovanih rečnika.

Međutim u preduzećima koja se bave spoljnom trgovinom problem je mnogo složeniji. Kod najvećeg broja tih preduzeća broj roba kojima se trguje praktično je neograničen, pa je tako neograničen i broj tehničkih termina koji se mogu pojaviti. Prevodilac je stoga prinuđen da se mnogo aktivnije angažuje u pronalaženju načina da pravilno i precizno prevede svaki tehnički dokumentat. U tu svrhu će maksimalno koristiti već postojeću prevedenu tehničku dokumentaciju, poslovnu prepisku, raspoloživi propagandni materijal. Prevodilac će, da bi sebi olakšao posao, napraviti kolekciju tehničkih prospekata najrazličitijih domaćih i stranih preduzeća. Upoređujući prospekte domaćih i stranih proizvođača iste opreme, može se doći do vrlo korisnih terminoloških otkrića, koja se kasnije mogu uneti u računar ili upisati u svesku, odnosno na odgovarajuću fišu u prevodićevoj kartoteci (za neki budući rečnik...).

Svaki prevodilac koji često mora da prevodi tehničku i komercijalnu dokumentaciju mora naći načina da dođe do jednog primerka Međunarodne carinske nomenklature, odnosno do sličnih dokumenata koje izdaju neke međunarodne organizacije, uvek na više jezika (EU, GATT itd.). U tim dokumentima pobrojan je najveći broj roba koje se razmenjuju u međunarodnoj trgovini, što omogućava prevodiocu da lakše dođe do rešenja za termin sa kojim se prvi put sreće.

Prevodilac se neće ustručavati da prilikom poseta sajmovima i drugim preduzećima ili industrijskim objektima traži svu raspoloživu propagandno-tehničku i komercijalnu dokumentaciju, koju će, u za tu svrhu posebno određenom ormanu, slagati prema kriterijumima koje sam odredi. Rešenja do kojih dođe uvidom u tu dokumentaciju uneće u svesku ili u računar.

UGOVORI

Ugovori su bez ikakve sumnje najvažniji dokument sa kojim se prevodilac sreće u svom poslu i prevodilac toga mora u svakom trenutku biti svestan. U ugovorima ne postoje manje ili više značajni delovi, svi su pođednako važni. Ugovor je pravni akt i od njegove preciznosti zavisi sudbina eventualnog spora između strana ugovornica.

Kod ugovora je najčešće samo jedna jezička verzija zvanična odnosno relevantna za eventualnu arbitražu ili sudski postupak. S obzirom na ograničenost difuzije srpskog jezika po pravilu je verzija na stranom jeziku zvanična a ona na srpskom samo informativna. Bilo da je reč o prevođenju ugovora na srpski ili na strani jezik, uloga prevodioca je izuzetno odgovorna.

Tokom pregovora koji prethode zaključenju ugovora obično jedna od strana ponudi polaznu verziju ugovora, osnovnu strukturu ugovora, koja je često tipska, i oko koje obično nema mnogo diskusije. Takav kostur ugovora može se uneti u računar i koristiti prilikom svakog sledećeg pregovaranja.

Odredbe ugovora koje se odnose na komercijalne uslove, cene, garancije, načine i dinamiku plaćanja, načine isporuke i administrativne postupke predmet su iscrpljujućih pregovora i vrlo precizno su formulisane. Često, čak po pravilu, svaka od strana ugovornica pokušava da kroz formulaciju ovih odredaba drugoj strani postavi zamku. Zato prevodilac nijednu od tih formulacija neće smatrati definitivno prevedenom dok se ne uveri da oko formulacije svake od ovih odredaba nema nikakve nedoumice, čak i kada pregovarači smatraju da su završili posao. Prevodilac je dužan da strani za koju radi ukaže na moguću nedoumicu do koje može dovesti neka naoko beznačajna formulacija (a rekli smo da nema beznačajnih), na moguće različito tumačenje nekog pravnog, ekonomskog ili tehničkog termina. Tek kada ga preavarači uvere da su sve nedoumice raščišćene, pristupiće prevođenju definitivne verzije ugovora, na srpskom ili na stranom jeziku.

Ako je kod poslovnog pisma paragraf svetinja, kod ugovora je svetinja i sama rečenica, čak i znak interpunkcije. Preciznost ugovora važnija je, zbog mogućih materijalnih posledica, od zahteva stila ili elegancije izražavanja. Na sreću, za razliku od poslovnih pisama, koja mogu biti i konfuzna i nedovoljno pismena na nivou izvornika, redakcija ugovora se poverava uglavnom pravnicima, čija rečenica nije uvek elegantna, ali je po pravilu logična i precizna. Čak i kada nam se čini da je preduga, pravnička rečenica je skoro uvek sintaksički korektna, samo je treba pažljivo čitati i razumeti. Osim toga, pravnički jezik je u znatnoj meri i arhaičan, naročito u onim zemljama u kojima su još na snazi zakoni donešeni pre mnogo godina, čak u prošlom veku (u Francuskoj su još na snazi neki zakoni iz vremena Napoleona). Zato će te tekstove prevodilac sa posebnom pažnjom prevoditi i konsultovati stručne rečnike, po mogućstvu one koji su izdati u zemlji predmetnog jezika.

Ako je kod prevođenja tehničke dokumentacije najveći problem terminologija, kod komercijalnih ugovora je najveći problem uočavanje nijansi značenja pojedinih pravnih i ekonomskih termina i preciznost njihove formulacije. Taj problem se prevazilazi praksom, sticanjem iskustva. Prevodilac ne sme oklevati da postavlja onoliko pitanja koliko smatra da je potrebno da bi se raščistile sve nedoumice oko značenja i nijansi značenja termina i formulacija. U početku će tih pitanja biti mnogo, a sa iskustvom sve manje. Bolje je ponekad i dojaditi pregovaračima brojnim pitanjima nego makar jedan jedini put biti odoovorán za gubitak spora ili za štetu koja bi proistekla iz pogrešnog tumačenja ugovora.

OSTALI DOKUMENTI

Osim poslovnih pisama, tehničke dokumentacije i ugovora, pismeni prevodilac će imati prilike da prevodi i neke druge vrste dokumenata, od kojih se neki mogu svrstati u već pomenute kategorije (katalozi, prospekti, propagandni materijal, mogu se smatrati tehničkom dokumentacijom), dok su neki njihova kombinacija: zapisnici, protokoli, izveštaji i slično.

Za te dokumente važe uglavnom ista pravila kao i za ona koja smo posebno razmatrali. Treba, međutim, pomenuti jednu pojedinost, koja je više tehničke prirode i ne mora se smatrati delom prevodilačkog posla. Naime, kod ugovora, sporazuma, zapisnika i protokola, pogotovo onih međudržavnih ili onih koji se potpisuju na nivou velikih državnih i privatnih preduzeća, prave se alternati.

Alternati su varijante istog teksta u kojima sve odredbe i stavovi ostaju neizmenjeni, kao i struktura teksta (broj paragrafa), ali se menja redosled imena firmi ili državnih organa, imena zemalja strana ugovornica i mesto potpisnika dokumenta. Tim više protokolarnim postupkom obezbeđuje se i formalna ravnopravnost strana ugovornica, a sadržaj dokumenta ostaje identičan. Evo primera: ako je reč o međudržavnom ugovoru između Srbije i Nemačke o drumskom saobraćaju, u alternatu A dokument će se zvati SRPSKO - NEMAČKI SPORAZUM O DRUMSKOM SAOBRAĆAJU, a u alternatu B zvaće se NEMAČKO-SRPSKI SPORAZUM O DRUMSKOM SAOBRAĆAJU. Ova izmena u alternatu B izvršiće se dosledno u celom tekstu, svaki put kada se pominje ime dokumenta. U alternatu A dokument će potpisati prvo srpska strana, a zatim (na suprotnoj strani ili ispod prvog potpisa) nemačka strana, dok će u alternatu B biti suprotno. Takođe, ako dokument sadrži liste članova delegacije, odnosno učesnika u sklapanju sporazuma, u alternatu A prvo će biti navedena lista učesnika sa srpske strane, a u alternatu B će na prvom mestu biti lista nemačkih učesnika, ali će, naravno, u oba alternata biti uključene obe liste, samo obrnutim redosledom.

U vreme kada je računar još bio nedostupan većini prevodilaca i prevodilačkih službi, problem alternata mučio je, pre svega, daktilografe, koji su bili zaduženi da, u opštoj panici, prekucavaju bezbroj verzija dok se ne bi došlo do konačnog teksta dokumenta, nakon čega je trebalo još prekucati i alternate. Danas, međutim, kada je računar postao jevtin i kada se relativno lako krši otpor prema tehničkim novotarijama, prevodilac je taj koji pitanje alternata rešava lako i elegantno pomoću funkcije "*Find and replace*" koju ima svaki program za obradu teksta.

Istina je da daktilografi, ti vredni i čestiti ljudi sa kojima najčešće delimo onu mučeničku stranu posla, na taj način u velikoj meri gube posao. Sreća je ipak da se većina njih snalazi tako što se, brzo i uspešno, prekvalifikuju u operatere na računarima, koji "hrane" računare podacima i obavljaju sve one poslove na računaru za koje nije potrebno vladanje prevodilačkim zanatom, a za koje su okretnost i brzina daktilografa od velike koristi. Oni takođe preuzimaju na sebe, eventualno, formatiranje teksta i štampanje, iako, istinu govoreći, sve te operacije može prevodilac i sam da obavlja. To je tužno, ali, kao što je početkom ovog veka,

pojavom prve mehaničke pisane mašine, armija pisara i kaligrafa izgubila posao, tako je i pojava efikasnih, brzih i jeftinih računara, pritom jednostavnih za rukovanje, ozbiljno dovela u pitanje opstanak daktilografske struke.

TEHNIKA RADA

Osnovno pravilo je da, pre nego što pristupi prevođenju nekog dokumenta, prevodilac prvo pročita ceo dokument i pokuša da ga razume. Nikada se ne sme zaboraviti načelo broj jedan prevođenja: može se prevesti samo ono što se razume. Razumevanje teksta znači da prevodilac mora da shvati suštinu teksta, da razume problematiku dokumenta, čak i ako mu nije poznato značenje svakog termina ili svake reči.

Ozbiljan i savestan prevodilac će zatim pristupiti traženju nepoznatih reči i termina. Prilikom prvog čitanja izvornika, na posebnom papiru će zabeležiti sve reči i termine koji su mu nepoznati, odnosno u čije značenje nije siguran. Ovih poslednjih uvek ima mnogo više nego što mislimo. Nema tog iskusnog prevodioca koji, nakon deset ili dvadeset godina rada, nije shvatio da će neke reči morati uvek ponovo da traži u rečniku, iako ih je već stotine puta našao. Postoji neki razlog koga nismo svesni, zbog kojeg značenje ili ortografiju nekih reči nikada ne zapamtimo. To su uočili i vrlo iskusni prevodioci i to nikako ne bi trebalo da obeshrabri početnika. Treba se pomiriti s tim da ćemo neke reči doživotno morati da tražimo u rečnicima, svaki put kad na njih naiđemo u tekstu, makar to bilo i svakodnevno.

Kada uredno sravni levu stranu (nepoznate reči i termini) i desnu stranu (njihovo značenje, nađeno u rečnicima, priručnicima ili u znanju i iskustvu drugih kolega) svog papira, prevodilac će početi sa prevođenjem.

Kako?

Tako što će pročitati prvu rečenicu izvornika, eventualno potražiti nepoznatu reč ili termin na svom papiru, a zatim pokušati da sadržaj, poruku te rečenice izrazi na jeziku prevoda, brinući da tako prenesena poruka bude u duhu jezika prevoda, da zvuči autentično kao da je izvorno napisana na jeziku prevoda. Taj napor podrazumeva da će red reči u rečenici biti prilagođen sintaksi jezika prevoda, da će raspored zavisnih i umetnutih rečenica biti prilagođen duhu jezika prevoda i podređen preciznosti i lepoti prevoda. Naime, prevod može biti tačan, ali rogovatan, težak za čitanje, čak smešan. Nema goreg prevoda na strani jezika od onog koji je, ustvari, srpski tekst iskazan rečima na stranom jeziku, i obratno.

Zato prevodilac neće žuriti, neće činiti najčešću početničku grešku (koje se mnogi ne oslobode ni posle mnogo godina prakse) da, odmah, ne pročitavši celu rečenicu, krene da prevodi reči. Već smo jednom konstatovali da prevođenje nije prevođenje reči, već prenošenje poruka. Ako se držimo tog principa, i pod uslovom da dobro znamo i maternji i strani jezik, svi su izgledi da ćemo postati dobri prevodioci za relativno kratko vreme.

Traženje termina i reči i njihovo zapisivanje na posebnom papiru može nekome da liči na ono čuveno školsko "vađenje reči" na časovima stranog jezika.

Ne treba se osvrnuti na eventualne zajedljive primedbe starijih kolega, koje su "prevazišle" taj metod. Autor ovih redova, koji i sada, posle više od dvadeset godina prevodilačke prakse, i dalje "vadi reči", svakodnevno je u kontaktu sa ozbiljnim i cenjenim kolegama koji to isto čine, naravno, u onoj meri u kojoj im je to potrebno. Naime, ništa ne znače decenije iskustva ako se prvi put u životu sretnete sa tekstom iz neke oblasti o kojoj ne znate ništa. Morate popisati sve nepoznate termine, naći rešenja i onda preći na samo prevođenje. Od toga ne treba praviti ritual, nećete vaditi reči za pola stranice rutinskog pisma, ali ćete upotrebiti, ako treba, dva i tri radna dana da biste pronašli terminološka rešenja za prevođenje stotinak stranica nekog usko stručnog teksta, recimo, iz oblasti nuklearne medicine ili genetskog inženjeringa.

LEKTORISANJE

Sve dok ne stekne solidno iskustvo, koje treba da bude priznato od hijerarhijski starijih i iskusnijih kolega, savestan prevodilac će svaki svoj prevod dati na lektorisanje bilo nekom iskusnijem kolegi, bilo lektoru koji je zvanično određen za taj posao. Neće oklevati da sa lektorom prodiskutuje o lektorskim intervencijama, jer je to najbolji način da nauči posao. Pogotovo se neće ljutiti ako je lektor uneo neku izmenu koja, po mišljenju prevodioca, nije bila neophodna. Naime, smisao lektorisanja nije samo ispravljanje materijalnih grešaka u prevodu, već i doterivanje, ulepšavanje, "poliranje" prevoda. Sa svoje strane, lektor neće dirati u stil prevoda, koji je sastavni deo kreativne prevodiočeve ličnosti, ali će uvek intervenisati ako treba ton ili jezički nivo prevoda prilagoditi tonu i jezičkom nivou izvornika. Lektor će s pravom "išarati" prevod ako je, recimo, sudska presuda prevedena tonom i jezikom novinskog feljtona, pod pretpostavkom čak da je prevod precizan na nivou činjenica.

Početnici, pogotovo oni koji su imali sreću da strani jezik nauče u inostranstvu, često imaju potrebu da istaknu "autentičnost" svog znanja stranog jezika, tako što posežu za idiomatskim rešenjima koja ne odgovaraju osnovnom tonu izvornog teksta. Pogotovo kada su ta idiomatska rešenja, kao što je najčešće slučaj, na nivou žargona srednješkolaca, za koji prevodilac može biti emotivno jako vezan. Ozbiljan i savestan prevodilac zna da se ni na maternjem jeziku ne piše na istom jezičkom nivou na kome se govori, pa nema razloga da tako bude ni na stranom jeziku. Osim toga, vladanje kolokvijalnim jezikom nije garancija dobrog poznavanja književnog jezika, a neke početnike je vrlo teško ubediti u to. Oni smatraju da će neki tekst biti više "francuski" ili više "engleski" ako je preveden jezikom studentskog doma. Lektor im na tu grešku mora dosledno ukazivati, a prevodioci početnici te primedbe moraju prihvatiti i stalno usavršavati književni jezik.

Pošto lektor izvrši potrebne intervencije (na papiru ili na ekranu računara), prevodilac će dobro proučiti sve intervencije, a ako treba, neke od njih će pribeležiti u svoj podsetnik. Stalno ponavljanje sitnijih grešaka ostavlja loš utisak, utisak

nedovoljne ozbiljnosti prevodioca, iako to ne mora biti slučaj. Često se greške ponavljaju iz podsvesnog inata i uverenosti prevodioca da je u pravu, ili zbog nedovoljne koncentracije. Što god da je u pitanju treba se boriti protiv ponavljanja grešaka.

Korigovani, lektorisani tekst se zatim prekucava. To rade daktilografi, ali ako je lektura obavljena na računaru, onda će definitivni tekst prevodilac moći i sam da odštampa. U memoriji svog računara otvoriće poseban direktorijum i u njega pohraniti svaki svoj prevod. Periodično će prazniti memoriju (tvrdi disk) i svoje pohranjene prevode presnimavati na diskete. Svaki prevod je korisno sačuvati, bilo zato što može jednom ponovo zatrebati, bilo da bi se iskoristilo neko već postojeće terminološko rešenje, bilo da bi se imala evidencija o učinku prevodioca.

DIKTIRANJE

Pismeno prevođenje je najčešće strogo individualni čin. Međutim, ima situacija u kojima iskusniji prevodilac može diktirati prevod prevodiocu početniku. Lično poznajem jednu damu koja se smatra u prevodilačkim krugovima vrhunskim prevodiocem, a to je postala tako što joj je godinama sve ozbiljnije prevode diktirao stariji kolega u kog je imala poverenje. Lično ne smatram da je taj metod najbolji za stručno osposobljavanje, ali je moguć i koristan u slučajevima kada za kraće vreme treba prevesti veliku količinu tekstova.

DELJENJE TEKSTA NA VIŠE PREVODILACA

Dugački tekstovi koji se moraju prevesti za kraće vreme mogu se podeliti na više prevodilaca, tako što će svaki uzeti po jednu logičnu celinu približno istog obima kao i ostale kolege, odnosno onog obima koji odgovara ličnim sposobnostima prevodioca. Taj metod je vrlo koristan u pogledu efikasnosti, ali i postavlja određene probleme. Naime, imajući u vidu osobeni stil prevođenja svakog prevodioca (i prevodi se prepoznaju po stilu), kao i eventualno različit profesionalni nivo prevodilaca, ovako urađen prevod mora biti ne samo lektorisan u klasičnom smislu, već i stilski ujednačen, što predstavlja prilično složenu i delikatnu operaciju. Postavlja se pitanje čiji stil treba da bude mera za ostale delove prevoda, a prevodioci su često osetljivi i sujetni ljudi. Kod ovog postupka postoji opasnost da se dobitak u vremenu podelom prevoda na više izvršilaca izgubi u naknadnim operacijama ujednačavanja. Što bi rekli vozači trkačkih automobila: "Što dobijem na pravcu, izgubim u krivinama". Ipak, ovaj postupak je čest i neizbežan u svakodnevnoj prevodilačkoj praksi.

NEKA OPŠTA PRAVILA

Imena ličnosti

Svima je jasno da se lična imena ne prevode (iako je u književnom prevodilaštvu i to činjeno, pogotovo u starijim prevodima). Svaki čovek ima pravo da svoje ime i prezime vidi napisano onako kako se piše na njegovom maternjem jeziku. Uostalom, to nalaže i potreba službene identifikacije. Svojevremeno je postojala praksa da se, posle prvi put transkribovanog ličnog imena, u zagradi napiše i izvorni oblik tog imena, a da se u daljem tekstu to vlastito ime piše transkribovano. To važi za sva vlastita imena i toponime. Tako se ime i prezime slavne francuske glumice Brigitte Bardot transkribovalo kao Brižit Bardo, što je u dobroj meri verna transkripcija. Ta praksa negovana je naročito u zapadnim krajevima nekadašnje Jugoslavije, u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini. U Srbiji i Crnoj Gori to je uglavnom zavisilo od izdavača, a od te prakse se odustajalo takoreći redovno u tekstovima štampanim ćirilničnim pismom, gde su vlastita imena transkribovana bez navođenja izvornog oblika. Tako su oni čitaoci, koji eventualno znaju jezik izvornika, bili uskraćeni za mogućnost da vlastita imena izgovore korektno. S obzirom na aktuelnu jezičku politiku naše zemlje, kojom se svesno potiskuje latinica kao jedno od pisama našeg jezika, svi su izgledi da će se praksa navođenja (makar samo prvi put) izvorne ortografije vlastitih imena potpuno izgubiti.

Naravno, problem je mnogo složeniji kod prevoda sa jezika koji ne koriste ni latinično ni ćirilčno pismo već neko od "egzotičnih" pisama ili ideograme (arapsko, hebrejsko pismo, kineski ideogrami). U tim slučajevima, pošto je i tehnički vrlo komplikovano ta pisma odnosno ideograme ukomponovati u ćirilčni ili latinični tekst (a i korist od takve grafičke vratolomije bila bi zanemarljiva), čitaocu ne preostaje ništa drugo nego da do kraja veruje prevodiocu. Prilikom prevođenja na engleski, francuski ili ruski jezik, transkribovanje vlastitih imena izvorno napisanih nekim od "egzotičnih" pisama podleže određenim međunarodno dogovorenim pravilima.

NAZIVI PRAVNIH LICA

Isto važi i za imena institucija, odnosno za nazive firmi i ostalih pravnih lica. Zato, u načelu, ne treba prevoditi imena firmi. Ona su upisana u sudski registar u izvornom obliku i samo se u tom obliku mogu valjano identifikovati prilikom raznih administrativnih ili sudskih postupaka. To i nije problem kada neko preduzeće nosi naziv po imenu neke ličnosti, geografskog pojma ili neko izmišljeno ime koje treba da asocira na njegovu delatnost. Prema tome, ne samo da ne treba prevoditi nazive pravnih lica, već treba njihove nazive navoditi izvornom ortografijom, svaki put kada je to, iz tehničkih razloga, moguće (i još jednom: uz pomoć računara sve je moguće). Znači, ako imamo računar, u ćirilničnom tekstu nazive stranih pravnih lica navodićemo izvornom ortografijom, odnosno međunarodno dogovorenom transkripcijom (ako je reč o nazivima na arapskom, hebrejskom, japanskom, kineskom, ruskom, itd.).

Ne treba prevoditi ni one sastavne delova naziva firme koji ukazuju na njenu pravnu prirodu. Na primer, ako se preduzeće zove "Autotransportno preduzeće Beograd, d.o.o.", njegov naziv će u pismu prevedenom na, recimo, francuski jezik,

ostati nepromenjen. Nikako neće glasiti "Société de transports routiers Belgrade, S.A.R.L." Treba shvatiti da je naziv firme preduzeća, pravnog lica, na isti način sredstvo identifikacije kao i lično ime fizičkog lica. S obzirom, pak, da je sada zvanično pismo Srbije ćirilica, problem se može rešiti samo računarskim programom za obradu teksta, koji može mešati ćirilicu i latinicu, bez upuštanja u relativno komplikovane tehničke procedure kao što je menjanje kuglice ili lepeze na pisaćim mašinama.

NAZIVI DRŽAVNIH INSTITUCIJA

Nešto je ipak drugačije kod imena državnih institucija. Naime, naziv državnog organa nije samo sredstvo njegove identifikacije. Naziv organa treba da sugeriše i oblast njegove delatnosti i domet njegovih kompetencija. Zato, u principu, nazive državnih organa treba prevoditi, pogotovo što se u nazivima državnih organa često kriju i specifičnosti same države, njenog političkog i ekonomskog ustrojstva.

Neki prevodioci, čak i iskusniji, skloni su da za nazive državnih organa pronalaze ekvivalente u državi na čiji jezik se prevodi. U pogledu informativnosti teksta to može biti korisno, i u određenim slučajevima se može tolerisati, pogotovo ako je reč o tekstovima koji nemaju službeni karakter. Nedopustivo je, ipak, alžirsku državnu instituciju, koja se na francuskom zove "le Trésor" prevoditi imenom naše institucije "Služba platnog prometa", bez obzira što se funkcije ove dve institucije u velikoj meri poklapaju. Bolje je ostaviti izvorni naziv ili prevesti sa Državna blagajna, nego primaoca poruke dovesti u situaciju da poveruje kako su alžirski i srpski sistemi identični.

Ne treba se plašiti da će prevod naziva neke državne institucije zvučati neuobičajeno. Uostalom, ta neuobičajenost i jeste elemenat razlikovanja raznih političkih i društvenih sistema. Ono što se u većini evropskih i vanevropskih zemalja zove Ministarstvo inostranih poslova, u SAD se zove "State Department", a u Švajcarskoj je svako ministarstvo "Département fédéral". To, naime, svedoči da se i SAD i Švajcarska u svojoj državnoj organizaciji razlikuju od većine drugih zemalja, pa tu razliku valja poštovati. Baš kao što je ceo svet poštovao činjenicu da su se decenijama naša savezna ministarstva zvala prvo državnim, a kasnije saveznim sekretarijatima. Jer i naš tadašnji sistem (socijalistički, pa još i samoupravni) bitno se razlikovao od sistema većine drugih zemalja.

SKRAĆENICE

Skraćenice naziva inostranih i međunarodnih institucija i organizacija predstavljaju poseban problem prilikom prevođenja na srpski jezik. Samo praksa i iskustvo stečeno tom praksom omogućiće prevodiocu da manje ili više tačno proceni da li neku skraćenicu treba prevesti ili ostaviti u izvornom obliku.

Naime, neke nacionalne institucije pojedinih država toliko su prisutne u svakodnevnom životu celog sveta, da su i njihovi nazivi na nacionalnom jeziku tih država, pa čak i njihove izvorne skraćenice, u toj meri poznati iole obaveštenijem

čitaocu da bi njihovo eventualno prevođenje pre dovelo do zabune nego što bi pomoglo razumevanju teksta. Nema sumnje da će čitalac biti zbunjen kad u tekstu naiđe na deo koji kaže da je "COA bila vrlo aktivna na Kubi", ili da je "SIB često u tajnom sukobu sa lokalnom policijom pojedinih američkih saveznih država.". Zabune, međutim, neće biti ako prevodilac preuzme skraćenice u izvornom obliku, odnosno ako umesto COA (Centralna obaveštajna agencija) upotrebi izvorno CIA, ili ako umesto SIB (Savezni istražni biro) upotrebi izvorno FBI.

Neke nacionalne institucije su, čak, u toj meri poznate, da je dovoljno napraviti aluziju na njihovu adresu pa da čitaocu bude jasno o kojoj ustanovi je reč. Takav je slučaj sa francuskim Ministarstvom inostranih poslova. Često ćemo pročitati, naročito u novinama, da je "Ke d'Orse odlučio da strane diplomate u Francuskoj..." Velikoj većini čitalaca biće, i bez posebnog objašnjenja, jasno da je reč o Ministarstvu inostranih poslova Francuske, na obali Sene, i to na onom delu koji se zove upravo Quai d'Orsay. Zato i takve aluzije na adrese poznatih institucija ne treba prevoditi. Podrazumeva se, međutim, da, ako je reč o nekoj manje poznatoj nacionalnoj instituciji, njen naziv treba prevesti.

Sve to važi i za skraćenice naziva međunarodnih institucija i organizacija. Ipak, u nekim slučajevima, kod nas su poznatije skraćenice naziva na srpskom jeziku nekih međunarodnih institucija nego na nekom od "velikih" jezika. Nijednom prevodiocu neće pasti na um da pokuša da "prevede" na srpski (hrvatski, bosanski) jezik skraćenice kao što su OUN, GATT, EFTA, FAO, ali će zato OSCE uvek prevesti sa OEBS (odnosno na hrvatski OEES), CE sa EZ, WHO sa SZO i tako dalje. Zašto? Kada je reč o Konferenciji o evropskoj bezbednosti i saradnji, ona je prvi put održana upravo u Beogradu i predstavljala je za ceo svet, a za Jugoslaviju posebno, izuzetno važan politički događaj. Njena skraćenica na našem jeziku, ostala je tako u svesti čitalaca s naših prostora upečatljivija od njene francuske skraćenice CSCE. Što se tiče skraćenica EZ (Evropska zajednica, od nedavno Evropska unija), MOR (Međunarodna organizacija rada), one predstavljaju međunarodne institucije sa kojima je Jugoslavija imala ili razvijenu saradnju ili veliki interes da saraduje, pa se njihovo vrlo često pominjanje u štampi dovoljno odomaćilo, tako da su te skraćenice postale dovoljno prepoznatljive i u "prevedenom" obliku.

Kada je reč o prevođenju na takozvane "velike" jezike, treba voditi računa o tome da francuski, engleski, nemački, ruski, španski i još neki jezici imaju sopstvene skraćenice za praktično sve međunarodne institucije i organizacije. Zato treba uvek, prilikom prevođenja na neki od tih jezika, pronaći ekvivalentnu skraćenicu na tom jeziku. Tako će u prevodu na francuski jezik uvek OUN biti ONU, EFTA će biti AELE, a UNCTAD će na francuskom dati CNUCED. Postoji bezbroj publikacija koje izdaju međunarodne organizacije, u kojima se mogu pronaći ekvivalenti za praktično sve skraćenice naziva međunarodnih organizacija. Ipak, u slučaju da prevodilac ne može da pronađe ekvivalent, bolje je da ostavi najčešću, englesku, skraćenicu, nego da se upušta u nagađanje oko toga kako bi

izgledao nemački ili španski ekvivalent. Zahvaljujući silovitoj ekspanziji engleskog jezika u celom svetu, skraćenice na tom jeziku su i najprepoznatljivije.

"LAŽNI PRIJATELJI"

Najzad i nekoliko reči o jednom problemu sa kojim se naročito suočavaju mlađi, manje iskusni prevodioci.

Skoro redovno reči istog korena (najčešće latinskog ili grčkog) u različitim jezicima imaju različito značenje. Mi se ne bismo ovde upuštali u objašnjavanje te pojave, ali ćemo strogo voditi računa o nijansama značenja reči istog korena ili, čak, istog oblika u različitim jezicima. Nećemo dozvoliti, naime, da nas značenje jedne reči u jednom jeziku zavede tako da joj u drugom jeziku damo isto značenje. Takvih primera je mnogo, a mi ćemo navesti dva koja se vrlo često pojavljuju u praksi. Francuska reč "actuellement" je prilog koji znači "u ovom trenutku, sada". U engleskom jeziku, pak, prilog istog korena "actually" znači "ustvari, naime". Razlika je očigledna. Slično je i sa francuskim i engleskim priložima "éventuellement" odnosno "eventually". Neka znatiželjni budući prevodilac sam pronađe razliku u odgovarajućim rečnicima.

KORIŠĆENJE REČNIKA

Rečnik je koristan samo onome ko već zna jezik. Ovo zvuči paradoksalno, ali je istinito. Naime, u svakom boljem rečniku za jednu reč postoji više tumačenja, više mogućnosti primene, u zavisnosti od konteksta, od duha i tona izvornog teksta. Evo samo jednog primera: francuska imenica "feu" na srpskom ima osnovno značenje "vatra"; ali kao vojnička komanda, napisana sa usklikom, "feu!" znači "pali!" (komanda za otvaranje pušcane ili artiljerijske paljbe); u Rasinovim, Kornejevim i Molijerovim komadima, i uopšte, u francuskim književnim tekstovima sedamnaestog veka imenica "feu" često znači "ljubav, strast, žudnja". Prevodilac će upotrebiti jedno od ponuđenih značenja imajući u vidu kontekst, oblast koju tekst tretira, eventualno regionalno značenje reči, preneseno značenje i ostale mogućnosti. U takvim slučajevima se najbolje vidi da vladanje prevodilačkim zanatom ne znači samo vladanje stranim jezikom. Zahvaljujući svojoj opštoj kulturi, poznavanju različitih oblasti ljudskog stvaralaštva, prevodilac će se lakše opredeliti za neko od ponuđenih značenja. Uostalom, da nije tako, moglo bi se prevoditi čak bez znanja stranog jezika: dovoljno bi bilo za svaku reč potražiti značenje u rečniku. Naravno, takvu besmislicu možemo oprostiti neupućenima, ali budući prevodilac će vrlo ozbiljno shvatiti korišćenje rečnika kao sastavni deo zanata i do kraja svoje karijere usavršavaće se u tome.

Za iskusnog prevodioca, jednojezični i enciklopedijski rečnici po pravilu su korisniji od dvojezičnog, pogotovo prilikom prevođenja na strani jezik. Dobri jednojezični i enciklopedijski rečnici obično nude mnoštvo mogućih značenja jedne reči, u zavisnosti od oblasti primene, kao i sinonime, antonime i srodne reči odnosno reči iz iste porodice. U potrazi za terminom koji nije mogao naći u

dvojezinom rečniku, prevodilac će u jednojezičnom rečniku poći od opštijeg ka posebnom terminu. Na primer, ako je potrebno naći odgovarajući termin u francuskom jeziku za reč "zastavnik", prevodilac će prvo konstatovati da je zastavnik podoficirski čin u vojsci. Ako u dvojezičnom srpsko-francuskom rečniku nije našao odgovarajući prevod za reč "zastavnik", uzeće dobar jednojezični rečnik (na primer "Le Petit Robert") i prvo potražiti reč "sous-officier" (podoficir). Naći će, prvo, etimologiju te francuske reči, zatim objašnjenje da je reč o pripadniku oružanih snaga koji komanduje manjim jedinicama (odeljenje ili vod). Zatim će naći listu podoficirskih činova na francuskom jeziku, pa, ako zna da je zastavnik najviši podoficirski čin u našoj armiji, potražiće u ponuđenoj listi podoficirskih činova na francuskom jeziku poslednji navedeni podoficirski čin i zaključiće da to mora biti "adjutant", ili "adjutant-chef" ako je u izvornom srpskom tekstu reč o zastavniku prve klase.

Traženje termina u jednojezičnim rečnicima preko sinonima i antonima, odnosno, kao u prethodnom primeru, idući od opštih pojmova ka posebnom (a ponekad i obrnuto), često je brže i efikasnije od traženja po dvojezičnim rečnicima, pogotovo u nedostatku dobrih stručnih rečnika za konkretnu oblast.

Evo i jednog primera za put traženja od posebnog ka opštem. Pretpostavimo da tražimo u francuskom jeziku odgovarajuću reč za srpsku imenicu "gorivo" i da rešenje nismo našli u srpsko-francuskom rečniku, odnosno da nismo sigurni da je nađeno rešenje dobro. Setićemo se nekog goriva za koje pouzdano znamo kako se kaže na francuskom jeziku, recimo, "mazout". Potražićemo u nekom enciklopedijskom rečniku imenicu "mazout" i naći ćemo objašnjenje da je to jedan derivat nafte, "utilisé comme carburant". Lako ćemo odatle zaključiti da francuska reč "carburant" znači upravo "gorivo".

Ponekad će, u tom istraživanju od opšteg termina ka posebnom i obratno, preko sinonima i antonima, prevodilac morati da pregleda nekoliko odrednica u rečniku da bi došao do pravog prevoda traženog termina ili da bi se uverio da je našao odgovarajući prevod. Prevodioci koji, ako to nisu bili već od početka bavljena tim poslom, postaju vremenom zaljubljeni u svoj poziv, često umeju da osvanu nad dobrim rečnikom, idući od termina do termina, od oblasti do oblasti. Otkrivanje bogatstva leksike jezika sa kojim radimo predstavlja veliki izazov za svakog prevodioca, izazov na koji većina prevodilaca odgovara strasnim kopanjem po rečnicima i raznim stručnim priručnicima.

Dobar prevodilac se, između ostalog, prepoznaje i po tome što uvek ima pri ruci nekoliko različitih rečnika. Samo neupućeni ljudi mogu reći "Šta će prevodiocu rečnik, pa valjda zna jezik?" Niko ne može znati sve reči jednog jezika pa ni maternjeg, iz prostog razloga što niko ne može imati iskustva sa svim oblastima ljudske egzistencije i ljudskog stvaralaštva. Osim toga, jezik se neprestano menja, i u semantičkom, i u morfološkom i u fonetskom pogledu, razvija se kao živi organizam. Najzad, znanje reči ne podrazumeva obavezno i poznavanje termina. Termin je specifično značenje jedne reči ili jedne grupe reči u jednoj ograničenoj oblasti ljudske prakse. Zato je dobar prevodilac uvek samokritičan, kreativno

sumnjičav u sopstveno poznavanje neke terminologije, uvek spreman da traži nova i bolja terminološka rešenja. Jednom reči, prevodilac je po pravilu vredan radnik, strastveni istraživač, od početka do kraja svoje karijere.

USMENO PREVOĐENJE

Već smo zaključili, na početku ove knjižice, da su pismeno i usmeno prevođenje dve struke, dva zanata, koji imaju zajednički samo jedan od alata: vrlo dobro aktivno znanje stranog i maternjeg jezika. Neupućenima će to možda zvučati čudno ili neverovatno, ali sami prevodioci znaju da je razlika između ova dva zanata isto toliko velika kao između pozorišne i filmske umetnosti. Kao i pismeni prevodilac, tako i filmski stvaralac za obavljanje poverenog mu zadatka ima određeni rok, dakle ima vremena da razmisli o mogućim rešenjima, izabere ono koje mu se čini najboljim, a zatim da ta rešenja zabeleži na filmskoj ili magnetnoj traci, drugim rečima, da iza sebe ostavi dokument. Pritom, filmski stvaralac ima mogućnost da ispravi eventualnu grešku, da jedan kadar snimi mnogo puta, da se konsultuje sa stručnjacima, čak i da prekine snimanje ako nije u tom trenutku raspoložen, kao što pismeni prevodilac ima mogućnost da sam ispravi svoju grešku (ili da mu je ispravi lektor), da prvobitno rešenje zameni boljim, da koristi rečnike i priručnike, da se konsultuje sa iskusnijim kolegama. I on iza sebe ostavlja dokument, na koji se mogu pozivati i on sam i korisnici njegovih usluga, u slučaju eventualnog spora.

U pozorištu, od trenutka podizanja zavese pa do iskrenog ili kurtoaznog aplauza, umetnik je prepušten sebi, svom talentu, svom pamćenju, svojoj fizičkoj i psihičkoj kondiciji, svojoj sposobnosti improvizacije, podsticajnim ili obeshrabrujućim reakcijama publike. Svaka predstava je posebno ostvarenje, a sud o predstavi publika i kritičari donose na osnovu sećanja, subjektivnog utiska, ličnih sklonosti i sopstvenog ukusa.

Slično je i sa usmenim prevodiocem. Bez obzira na moguće prethodne pripreme, od trenutka kada počnu razgovori, usmeni prevodilac je prepušten samom sebi: svom znanju i iskustvu, svojoj koncentraciji i memoriji, svojoj snalažljivosti. Nema rečnika, nema priručne literature, nema iskusnijih kolega da ponude savet. Sagovornici očekuju brz, tačan i uverljiv prevod. Njih ne zanima da li je prevodilac tog trenutka indisponiran, umoran, uplašen, tužan ili nesrećan. Kao i u pozorištu, *The show must go on*, bez obzira na trenutno raspoloženje prevodioca, jer on je tu zbog sagovornika, a ne oni zbog njega. Najzad, pošto iza usmenog prevođenja ne ostaje dokument (osim, u vrlo retkim slučajevima, tonski zapis ili video snimak), sve eventualne primedbe na kvalitet usluge usmenog prevodioca nužno su subjektivne i oslanjaju se na sećanje korisnika.

Ova, možda ne baš srećna paralela, izabrana je pre svega zbog potrebe da se ilustruje jedna bitna činjenica: naime, kao što je deplasirano smatrati pozorište većom umetnošću od filma, ili obratno, tako je besmisleno smatrati da je usmeno

prevođenje, kao zanat, superiorno u odnosu na pismeno prevođenje, ili obratno. Treba shvatiti, jednom za svagda, da su obe vrste prevođenja dva raeličita zanata, čiji se rezultati procenjuju različitim kriterijumima. To što se u zemljama čiji su jezici ograničene difuzije, kao što je naša zemlja, često događa da isti ljudi praktikuju oba zanata, i pismeno i usmeno prevođenje, ne dokazuje ni da je reč o istom zanatu, niti da su ti ljudi u oba posla podjednako dobri. Svaki naš kolega koji je, silom prilika, prinuđen da prevodi i usmeno i pismeno, vrlo dobro zna koji mu od ta dva posla više leži, koji više odgovara njegovom temperamentu, njegovoj psihičkoj i fizičkoj konstituciji, njegovoj ličnosti. Toga je, uostalom, svestan i njegov poslodavac, koji o tome vodi računa koliko god je to moguće.

* * *

Ako prihvatimo da i pismeni i usmeni prevodilac imaju za osnovni zadatak da prenesu poruku između sagovornika koji ne govore (odnosno ne pišu) istim jezikom, moramo vrlo precizno utvrditi razlike između pisane i usmene poruke, jer se upravo na toj razlici zasniva i razlika između ova dva zanata, razlika na kojoj toliko insistiramo.

Svako od nas zna, iz sopstvenog iskustva, da između pismenog i usmenog izražavanja ima znatnih razlika. U načelu, pismeno izražavanje je:

- a) preciznije, koherentnije;
- b) bolje strukturirano;
- c) stilski ujednačeno i doterano.

Autor pisanog teksta prvo smisli rečenicu, izabere najbolju sintaksičku strukturu, pronađe najadekvatnije izraze, a zatim rečenicu napiše. Najčešće ima i određeni, unapred pripremljeni plan (teze) o konačnoj strukturi teksta koji piše. Najzad, po završenom pisanju, autor ima mogućnost da tekst pregleda, eventualno nešto doda ili izbaci neku suvišnu reč ili celu rečenicu, da tekst estetski dotera, da pronađe odgovarajuće sinonime kako se jedna reč ne bi prečesto ponavljala. Međutim, čak i izuzetno obrazovani govornik, koji se vrlo dobro prethodno pripremio, pa čak i ako ima pripremljene teze za svoj govor, neće moći da se odupre izazovu da u već započetu rečenicu umetne neku asocijaciju koja mu je upravo pala na um, da pauze neophodne za povezivanje već rečenog sa onim što tek treba da bude rečeno popuni poštapalicama ("ovaj", "zar ne", "kako bih rekao" itd.) čime strukturu rečenice čini neizbežno manje koherentnom, komplikovanijom i težom za logičku analizu. U izgovorenom tekstu, za razliku od napisanog, ima mnogo više eliptičnih oblika, budući da govornik smatra (najčešće opravdano) da se mnogi elementi njegovog iskaza podrazumevaju. Izgovarajući neku predugačku rečenicu, sa mnogo umetnutih i nedovršenih rečenica, čak i veliki jezički čistunci će često pogrešno složiti rod i broj prideva na kraju rečenice sa imenicom sa početka rečenice. Doduše, isto tako često će se i ispraviti, ali i to ispravljanje samo još više komplikuje strukturu iskaza. Mnogi govornici će uz jednu imenicu ponuditi više prideva, ne toliko što smatraju da su svi ti pridevi neophodni za bolje određivanje imenice, već što u trenutku govora nisu u stanju da

se opredele za jedan pridev (ili imenicu, ili glagol), pa izbor ostavljaju sagovorniku ili slušaocu. Ma koliko da su dobro i precizno pripremili teze za svoj govor, većina govornika će u jednom trenutku osetiti potrebu da se vrati na već rečeno, ne bi li neku svoju prethodnu misao upotpunili nekim novim argumentom koji im je, asocijacijom ideja, upravo pao na um. Na taj način, govornik ne samo da komplikuje strukturu svojih rečenica, već i strukturu celog govora.

Govor, za razliku od pisanja, pruža mogućnost i za izražavanje gestovima, mimikom, ritmom govora, jačinom glasa, trajanjem pauza. Neka od tih izražajnih sredstava mogu se, u pisanom tekstu, dočarati odgovarajućim znacima interpunkcije, međutim živi govor ima neuporedivo više mogućnosti izražavanja nijansi nego što ima znakova interpunkcije.

Dobri,iskusni, govornici vode računa da im rečenice budu jasne, koherentne, gramatički ispravne. Ipak, složenost predmeta o kome se govori, ograničenja memorije, prisustvo sagovornika ili publike koji reaguju pogledom ili gestovima, ili čak i rečima, uzbuđenje, trema, zbog svega toga izgovorena rečenica, po pravilu, nikad nije tako savršena kao napisana. Ona, doduše, i tako nesavršena, može biti upečatljivija, izražajnija, može izazvati snažniju pozitivnu reakciju publike ili sagovornika nego pisana rečenica, zahvaljujući atmosferi, predmetu o kome se govori i odnosu između govornika i publike, ali to je za usmenog prevodioca nebitno. Jer, prevodilac je tu ne u svojstvu sagovornika ili publike, da bi uživao u šarmu i duhovitosti govornika, već da bi govornikovu poruku, suštinu njegovih misli i osećanja, što vernije preneo sagovornicima odnosno publici, uključujući tu, po mogućstvu, i ton i stil izgovorenog teksta.

Usmeni prevodilac se, dakle, suočava sa jednim sasvim posebnim problemom: on mora da razume suštinu poruke, da jednom munjevitom mentalnom operacijom izvrši logičku analizu izgovorenog teksta, da ga u tom postupku analize očisti od svih poštapalica, da bi, koji trenutak kasnije, tako sređenu poruku preneo sagovornicima ili publici na jeziku prevoda, pomoću sintaksičkih struktura svojstvenih tom jeziku. U navedenim operacijama prepoznaćemo, doduše, skoro sve elemente koje srećemo i kod pismenog prevođenja, s tom razlikom, što su u usmenom prevodu uvek sva rešenja konačna, jer nema vremena za njihovu reviziju, što su mogućnosti izbora leksike objektivno ograničene na onaj fond reči i termina koji je stalno aktivno prisutan u svesti prevodioca (jer ne može konsultovati rečnike) i što je prevodilac, s obzirom na ta ograničenja, pod mnogo većim psihičkim pritiskom nego pismeni prevodilac. Ovaj potonji, čak i kad je suočen sa "vrlo hitnim" tekstom, uvek ima mogućnost da odvoji bar jedan minut da se vrati na početak rečenice, da jednu reč zameni drugom ili da nepoznatu reč potraži u rečniku ili u iskustvu prisutnog kolege. U usmenom prevođenu, sekunde prevodiočevog razmišljanja sagovornici doživljavaju kao sate, a ako se takve sekunde razmišljanja prečesto ponavljaju, sagovornici gube poverenje u prevodioca i postaju nervozni. Njihova nervoza, sasvim normalno prelazi na prevodioca, koji počinje da gubi samopouzdanje, pa se može desiti da

se jedan sasvim običan razgovor pretvori u katastrofu za sve učesnike u razgovoru, uključujući i u prevodioca.

Ključno za usmenog prevodioca je to što je on sa svojim korisnicima usluga uvek u neposrednom kontaktu, dok pismeni prevodilac često nikada ne vidi autora ili budućeg čitaoca teksta koji prevodi.

Ne znači li to, ipak, da je usmeni prevodilac "veći majstor" od pismenog prevodioca?

Nikako. Proizvod rada pismenog prevodioca ima drugačiju namenu od proizvoda rada usmenog prevodioca. Od pismenog prevoda se očekuje upravo isto što i od pisanog izvornog teksta: preciznost, koherentnost, stilsko ujednačenje. Kao što autoru izvornog teksta stoji na raspolaganju određeno vreme, određeni rok, tako je i prevodiocu na raspolaganju određeno vreme za prevođenje tog teksta. Zato se od pismenog prevoda, s pravom, očekuju isti oni kvaliteti koje ima izvorni tekst. Ponekad, a naročito ako je reč o iskusnom pismenom prevodiocu, koji ima na raspolaganju dovoljno vremena, njegov proizvod može biti čak bolji od izvornika, bar u jezičkom smislu. Jer, pismeni prevodilac je jezički stručnjak, što autor izvornog teksta uglavnom nije. Zbog toga su kriterijumi ocenjivanja rezultata rada pismenog prevodioca analogni kriterijumima ocenjivanja učinka autora izvornog teksta.

Ista analogija važi i za usmenog prevodioca. Pod uslovom da sagovornik ili publika zna (što, nažalost, nije čest slučaj) koji su oratorski dometi govornika, usmenom prevodiocu se neće zameriti, do određene mere, izvesna labavost rečenične konstrukcije, poneka poštapalica, poneko ponavljanje ili ispravka u toku samog prevođenja. Dakle, neće mu se zameriti sve ono što se ne bi zamerilo ni samom govorniku.

Međutim, usmenom prevodiocu će se, bez obzira na svu benevolentnost sagovornika ili publike, uvek zameriti ako poruka govornika nije stigla do primaoca poruke. Naime, koliko god govornik bio konfuzan u svom iskazu, koliko god da mu je rečenica dugačka ili čak agramatična, suština njegove poruke mora stići primaocu poruke. U tome se i sastoji majstorstvo usmenog prevodioca. Njegova sposobnost brze logičke analize izgovorenog teksta jeste njegov dominantan kvalitet.

Iz navedenih poređenja i analogija mogu se izvući i neke osnovne osobnosti ličnosti usmenog i pismenog prevodioca. Tako bismo mogli reći da pismenog prevodioca krasi sledeće vrline: strpljenje, metodičnost, istraživački duh, veština korišćenja rečnika i stručne literature, znanje daktilografije odnosno veština korišćenja mogućnosti računarskih programa za obradu teksta. Usmeni prevodilac mora biti ličnost koju krasi hladnokrvnost i samopouzdanje, snalažljivost, sposobnost brze analize, sposobnost globalnog razumevanja, sposobnost da vešto manipuliše objektivno ograničenom leksikom, a iznad svega, sposobnost visoke koncentracije i solidna memorija, kao i veština hvatanja beležaka, koja će u daljem tekstu biti detaljnije obrađena. Naravno, vrlo solidno znanje i stranog i maternjeg jezika, kao i izuzetno široka opšta kultura, zajedničke su vrline i usmenog i

pismenog prevodioca, kao i spremnost na stalno stručno usavršavanje, koja, kod većine dobrih i usmenih i pismenih prevodilaca, postaje s vremenom sastavni deo ne samo profesionalnog, već i privatnog života.

TEHNIKE USMENOG PREVOĐENJA

Uopšteno govoreći, usmeno se može prevoditi na dva načina: 1) konsektivno, tako što prevodilac sasluša jednu logičnu celinu govora i zatim je prevede, dok govornik ćuti, i 2) simultano, tako što prevodilac sluša govornika i odmah prevodi "istovremeno", odnosno sa nekoliko sekundi razlike u odnosu na tok govornikove rećenice.

Ovaj drugi način, simultano prevođenje, danas se praktično isključivo obalja uz pomoć elektronskih uređaja: u kabini, koja je fizički odvojena od sale u kojoj se obavljaju razgovori, ali tako da prevodilac vidi i govornika i publiku (kroz stakleni zid kabine), prevodilac sluša govornika u sali preko slušalica, i prevodi u mikrofonski, preko koga prevod stiže nazad u salu, žičanim ili bežičnim putem, onim učesnicima u razgovoru kojima je prevod na tom jeziku potreban. Logično, koliko se jezika govori u sali toliko će biti angažovano prevodilačkih kabina. Učesnici u sali imaju mogućnost da na svom uređaju biraju kabinu iz koje će slušati prevod, kao što i prevodilac u svojoj kabini može slušati ne samo salu, već i bilo koju drugu kabinu. Ali, o tehničkim pojedinostima simultanog prevođenja ćemo kasnije podrobnije govoriti.

Postoji još jedan vid simultanog prevođenja, danas skoro sasvim napušten, odnosno, koji se samo izuzetno koristi : to je takozvani "šišotaž" (francuski "chuchotage": šaputanje); prevodilac nije u kabini, već sedi u sali pored učesnika kojima je potreban i tihim ali razgovetnim glasom, šapatom, prevodi simultano. Ovaj, izuzetno naporni vid simultanog prevođenja koristi se samo u krajnjoj nuždi: ako je zaista nemoguće obezbediti neophodnu tehniku za prevođenje iz kabine, kada prevodilac na svečanim obedima koje daje šef države ne sedi za stolom, već iza domaćina i glavnog gosta i prevodi njihov međusobni razgovor, odnosno, kada ima tako malo sagovornika kojima je potreban prevod da se ne isplati angažovati tehničke uređaje za pravo simultano prevođenje. U svakom slučaju, budući da za prevodioca "šišotaž" predstavlja višestruko veliki napor, a da pritom korisnik dobija vrlo nizak nivo usluge, taj vid treba izbegavati i ne prihvatati tu vrstu usmenog prevođenja, osim kada je zaista očigledno da je neko drugo rešenje nemoguće.

KONSEKUTIVNO PREVOĐENJE

Konsekutivno revodienie je najrašireniji vid usmenog prevođenja. Angažovanje skupih tehničkih uređaja isplati se samo u onim situacijama kada treba obezbediti istovremeno prevođenje na više jezika za relativno veliki broj ljudi (razni međunarodni skupovi, kongresi, simpozijumi). U onim čestim situacijama, kada treba prevoditi između samo dve grupe sagovornika od kojih svaka razume samo jedan jezik (pregovoti u preduzećima, politički razgovori u bilateralnim susretima itd.), koristi se prvenstveno konsekutivno prevođenje. Naime, u tu svrhu dovoljan je samo jedan prevodilac koji od sve opreme ima samo blok i olovku i naravno, stolicu. Osim toga, prilikom konsekutivnog prevođenja atmosfera je opuštenija, učesnici u razgovoru čuju autentični glas sagovornika.

Ali da vidimo kako radi usmeni prevodilac, "konsekutivac".

Prvo, on pažljivo sluša sagovornika, pamti sadržaj njegovog iskaza (a ne njegove reči). Kada govornik izgovori određenu logičku celinu (koja može biti obična kraća rečenica, ali i čitava tirada od pola sata), prevodilac uzima reč i zapamćeni sadržaj govornikovog iskaza (njegovu "poruku"), izgovorenu na jeziku A, prenosi sagovornicima na jeziku koji oni razumeju, na jezik B. Pritom se trudi da se u prevodu drži redosleda činjenica, tona i jezičkoga nivoa govornika. Iako, kao što smo naglasili, konsekutivni prevodilac ne prenosi reči, već poruku, u nekim situacijama trudiće se da zapamti takozvane "ključne" reči, one reči za koje govornik računa da će kod sagovornika izazvati određenu reakciju.

Pošto je prevodilac preneo poruku prve logičke celine, sagovornik, koji je za vreme prevođenja prve celine, naravno, ćutao, ponovo uzima reč i nastavlja svoj govor. Pošto izgovori sledeću logičku celinu, zaustavlja se, a prevodilac prenosi sagovornicima sadržaj te celine. Postupak se ponavlja sve dok govornik ne izrekne do kraja šta je naumio da saopšti svojim sagovornicima.

Sada druga strana želi da reaguje, da odgovori na primljenu poruku. Ceo se postupak ponavlja, s tim što sada prevodilac prevodi reakciju (koja je, takođe, poruka), sa jezika B na jezik A. Prevodilac će tako posredovati između dve strane, koje ne govore istim jezikom, u razmeni poruka u delovima, to jest u određenim logičkim celinama, prevodeći, u zavisnosti od strane kojoj pripada govornik, sa jezika A na jezik B i obratno, sve dok se susret ne završi.

Uočićemo odmah nekoliko ključnih pojedinosti: 1) prevodilac pamti poruku, odnosno njen deo (logičku celinu); 2) pritom on beleži one pojedinosti koje će mu pomoći da mentalno rekonstituiše sadržaj dela poruke koji treba da prevede; da bi zapamtio sadržaj poruke, odnosno njenog dela, prevodilac mora da 3) razume sadržaj poruke (a ne reči, jer može se razumeti svaka reč zasebno, a da se sadržaj ne razume.

PAMĆENJE

Pamćenje, pamćenje i opet pamćenje: dobro pamćenje je najvažnija, ključna odlika usmeno prevodioca. Nikakvo beleženje ne može pomoći prevodiocu koji nema dobro pamćenje. Šta više, prevodilac koji se previše osloni na svoje beleške, rizikuje da se silno umori od beleženja, a da zatim ne bude u stanju da prenese poruku, već samo gomilu pribeleženih reči od kojih sagovornik nema nikakve koristi.

Pamćenje je čvrsto povezano sa sposobnošću koncentracije. Prevodilac upravo i pamti tako što se koncentriše na predmet razgovora, trudeći se da razume o čemu je reč. Zato je neophodno da prevodilac unapred bude upoznat sa predmetom razgovora, i to dovoljno unapred da bi mogao eventualno, ako mu je tema nepoznata, da se upozna sa predmetnom problematikom konsultujući literaturu ili nekog od budućih sagovornika, odnosno nekog kome je ta tematika bliska. Besmisleno je očekivati od prevodioca koji, recimo, radi u građevinskom preduzeću, da se s vremenom upoznao sa problematikom i terminologijom građevinarstva, da bez pripreme prevodi stručni razgovor veterinara: To mu se u građevinskom preduzeću neće baš često dešavati, ali ako se prihvati prevodenja razgovora između veterinara u slobodno vreme, radi dopunske zarade, moraće nekoliko dana unapred da nabavi dokumentaciju o predmetu razgovora, da se upozna sa problematikom, da pronađe odgovarajuće termine. Tek tada se može valjano koncentrisati na predmet razgovora da bi mogao pamtiti poruke koje sagovornici šalju jedni drugima.

Rekli smo da delovi poruke, to jest logičke celine koje prevodilac treba da zapamti, mogu da variraju od jedne rečenice do polusatne tirade. Ipak, i jedan i drugi primer su ekstremni slučajevi. Sagovornici najčešće delove poruke koje treba prevesti smeste u manje od deset rečenica, ali po pravilu u više od jedne. Na sreću prevodilaca, sami sagovornici, u brizi da njihova poruka bude što tačnije prevedena, imaju tendenciju da svoje poruke razbiju u više manjih celina. Međutim, ta briga nije uvek od koristi prevodiocu: poneki govornici idu tako daleko da očekuju da se prevodi čak deo po deo jedne rečenice. To je, naravno nemoguće, jer deo rečenice samo u retkim slučajevima može biti logička celina. Evo jednog primera: želeći da bude što bolje shvaćen i da u toj želji prevodiocu olakša posao, poneki sagovornik će početi ovako: "Gospodo, mi smo danas celo popodne. " - a onda će se tiho obratiti prevodiocu sa: "Prevedite". Šta se tu ima prevesti? Prevodilac ne može znati ako ne čuje nastavak rečenice do kraja, da li je ono "mi smo" vezni glagol kojim se uvodi neki atribut, ili je pomoćni glagol kojim se tvori neko složeno prošlo vreme. Čak i ako pretpostavi da je to "mi smo" pomoćni glagol, to mu obično nije od pomoći. U većini germanskih i romanskih jezika složena prošla vremena se tvore uz pomoć različitih pomoćnih glagola, u zavisnosti od smisla i od prirode osnovnog glagola (prelazan-neprelazan, izražava kretanje ili stanje). Ako prevodi na nemački prevodilac ne zna da li treba reći "Wir sind " ili " Wir haben", a ako prevodi na francuski i, da li će reći "Nous sommes" ili "Nous avons" . Takvih primera ima bezbroj. U takvim slučajevima ne treba se ustručavati, već treba odlučno, na samom početku, zamoliti govornika sa takvom

tendencijom da izagovori bar dve-tri rečenice, uz uveravanje da ne treba da brine za tačnost prevoda. To je istovremeno i prilika prevodiocu da sugeriše onaj obim logičkih celina koji mu najviše odgovara.

Valjano pamćenje ne zavisi samo od obima logičkih celina. Fizički umor i psihička opterećenost prevodioca žestoko deluju na sposobnost koncentracije, a time i pamćenja. Zato kod dugih konsektivnih prevođenja treba uvek predvideti dva prevodioca koji će se smenjivati na pola sata. Razume se, ozbiljan prevodilac neće sebi dozvoliti da uoči nekog razgovora na kome će biti angažovan, celu noć probdi nad honorarnim poslom ili u kafani. Umor od rada trenutno umanjuje sposobnost pamćenja, alkohol je umanjuje trajno. Svaka čašica popijenog alkoholnog pića trajno uništi nekoliko miliona nervnih ćelija, koje su neobnovljive (za razliku od većine drugih ćelija od kojih se sastoji ljudski organizam). Doduše, nervnih ćelija od kojih se sastoji ljudski mozak ima zaista mnogo i one svakodnevno propadaju i iz drugih razloga: starenje, različite traume, ali nema razloga da svoj mozak ne poštedimo onih vrsta uništavanja koja su pod našom kontrolom. To ne znači da usmeni prevodilac treba da živi asketskim životom. Naprotiv, sve životne radosti uključujući i povremeno i umereno konzumiranje alkohola, deluju stimulatивно. Međutim, ako znamo da je pamćenje naš osnovni alat, koji se ničim ne može nadomestiti, u intersu nam je da ga čuvamo i negujemo.

Upravo tako. Pamćenje se može ne samo sačuvati, već i negovati, vežbati. Naime, urođena sposobnost pamćenja nije od velike koristi ako se pravilnom vežbom, ne razvija i usmerava tako da na najbolji način odgovori zahtevima naše profesije.

Kako se vežba pamćenje?

Bez prevođenja i beleženja!

U nekim velikim prevodilačkim školama u Zapadnoj Evropi konsektivno prevođenje se uči tako što se prvih mesec dana pokušavaju, bez prevođenja i bez beleženja, što tačnije prepričati kraće celine na istom jeziku na kom su i izgovorene, po mogućstvu na maternjem jeziku budućeg prevodioca. Tih prvih mesec dana, isključuje se napor prevođenja, u korist razvijanja sposobnosti razumevanja, koncentracije i pamćenja. To je vrlo zanimljivo i korisno iskustvo, koje je i autor ovih redaka doživeo na stručnom stažu u Prevodilačkoj službi Komisije Evreopskih zajednica u Briselu. Posle samo nekoliko dana, budući prevodilac je ohrabren saznanjem da može reprodukovati, sa velikom tačnošću, pet do deset minuta nekog govora, na istom jeziku na kome je i izgovoren. Tako se u prvu avanturu konsektivnog prevođenja ulazi sa neophodnim samopouzdanjem. Pamćenje se može vežbati i samostalno, odnosno uz pomoć nekog od budućih kolega. Zanimljivo iskustvo je pokušaj da se reprodukuju, na maternjem jeziku, kraće informativne emisije na televiziji (vesti), uz pomoć beleženja (na primer, naslova vesti, imena ličnosti, brojčanih podataka itd.). Sa kolegom se može takođe vežbati tako što jedan govori, a drugi pamti i reprodukuje.

Pamćenje se neguje i selektivnošću. Za razliku od drugih ljudi, kojima pamćenje nije glavno oruđe za rad, prevodilac će se truditi da kapacitet svog

pamćenja ne opterećuje nepotrebnim podacima. Nema svrhe, na primer, pamtit i desetine telefonskih brojeva kada oni mogu uvek biti pri ruci, zapisani u blokčiću koji se može nositi u džepu. Naprotiv, vrlo je korisno pamtit i imena i funkcije značajnih ličnosti iz aktuelnih struktura vlasti ili iz privrednih krugova. Tako, prilikom prevođenja, dovoljno je da zapamtimo samo ime koje se pominje u poruci govornika, a njegova funkcija će nam doći sama po sebi, pa je ne moramo posebno beležiti niti se posebno truditi da je zapamtimo.

BELEŽENJE

Tek kada smo shvatili da je pamćenje nezamenljiva vrlina usmenog prevodioca, bez koje ni jedno pomagalo ne može biti od koristi, možemo govoriti o jednom drugom prevodilačkom alatu, vrlo značajnom, a to je beleženje.

Većina neupućenih, ali i poneki prevodioci početnici, veruju da su konsektivni prevodioci majstori stenografije. Ništa pogrešnije od toga. Prevodilac nipošto ne stenografiše. On to i ne može, čak i kad bi znao veštinu stenografisanja, zato što prevodilac mora da sluša, da razume i da pamti. Ako bi se usredsredio na stenografisanje, mnogo toga što je govornik izrekao promaklo bi njegovom pamćenju i, naročito, razumevanju. Jer, stenograf beleži reči, to mu je posao, dok prevodilac pamti sadržaje. Uostalom, prilikom prevođenja, prevodilac bi sebi samo iskomplikovao život: morao bi prvo da uloži određeni mentalni napor da dešifruje stenogram, da bi zatim taj rezultat preveo. U najboljem slučaju dobilo bi se nešto kao krajnje traljav pismeni prevod, uz rizik za prevodioca da se zapetlja u toj mentalnoj vratolomiji i jednostavno - ne uspe da prenese poruku. Dakle, definitivno, prevodilac ne stenografiše.

A šta onda, i kako, beleži usmeni prevodilac?

U načelu, postoje dva pristupa beleženju. Neki prevodioci smatraju da treba beležiti prelaze između logičkih celina, "šlagvorte" koji treba da asociiraju na sadržaj jedne celine, a pamtit i sam sadržaj. Drugi pak smatraju da je jednostavnije pamtit i vezne elemente između celina, a beležiti elemente sadržaja celina.

Ovakva podela se čini sasvim logičnom. Ipak, u praksi, ni jedan prevodilac se ne drži strogo te podele. U zavisnosti od mnoštva različitih činilaca, prevodilac će, od slučaja do slučaja, primeniti jedan od ova dva pristupa, a najčešće obadva.

Naime, beleženje je vrlo individualna praksa. Osim nekoliko opštih načela, ne postoji ni jedno pravilo koga bi se svi prevodioci pridržavali. Stoga u prevodilačkim školama niko i ne insistira na "podučavanju" veštini beleženja, već se smatra da će svaki kandidat s vremenom doći do sopstvenog "sistema" beleženja, koji najbolje odgovara njegovim sklonostima, njegovoj memoriji i, dakako, iskustvu.

Ipak, spomenuli smo nekoliko opštih načela beleženja, koja važe za sve prevodioce.

Pre svega, reč je o jeziku beleženja. Evo sada jednog paradoksa: prilikom beleženja prevodilac ne koristi ni jedan poseban jezik: ustvari, prevodilac će

zabeležiti elemenat poruke na bilo kom od svojih radnih jezika, a najčešće će upotrebiti neki grafički znak, stilizovani crtež ili brojku, koji imaju univerzalno značenje. O tome ćemo kasnije govoriti sa više pojedinosti.

Zatim, prevodilac će se truditi da njegove beleške budu pisane rastresito, pregledno. Prevodilac ne sme da brine o utrošku papira: na jednu stranicu bloka ne bi trebalo da stane više sadržaja od obima jedne rečenice. Iz istog razloga, prevodilac će, pošto izgovori jednu celinu, odmah precrtati u svom bloku sve beleške koje se odnose na tu celinu. Na taj način će se obezbediti od eventualnog vraćanja na već rečeno.

Najzad, prevodilac će, sasvim logično, maksimalno koristiti međunarodno prihvaćene skraćenice i grafičke znake koji nedvosmisleno asociraju na imena zemalja, institucija, odnosno na određenu problematiku. Drugim rečima, nema razloga da prevodilac ne koristi međunarodni sistem znakova za obeležavanje imena zemalja na automobilskim registarskim tablicama. Tako će Nemačka uvek biti D, Francuska F, Engleska GB (ili UK), Holandija NL, itd. Isto važi i za međunarodne organizacije, kao što su OUN, UNESCO, OSCE, i ostale.

Tu se otprilike završava sve što se načelno može reći o beleženju. Sve ostalo će biti rezultat prevodičevog istraživanja, prilagođavanja sopstvenim potrebama, znanju i navikama. Zato su "sistemi" beleženja vrlo različiti od prevodioca do prevodioca.

Bez želje da sugerišem čitaocu bilo koje od rešenja, navešću, kao ilustraciju, nekoliko zanimljivih "sistema" beleženja.

S obzirom da elemente sadržaja ne ispisuje ni na jednom od konkretnih jezika, prevodilac je oslobođen brige o gramatičkoj ispravnosti svojih beležaka. Ipak, on mora na neki način da naznači da li se radnja poruke odvija u sadašnjosti, u prošlosti ili u budućnosti. Neki prevodioci taj problem rešavaju pomoću grafičkog znaka strelice. Naime, da bi označili da se nešto dešava u prošlosti, oni će iza niza znakova kojim su pribeležili određeni elemenat poruke, staviti jednu strelicu zalomljenu pod pravim uglom ulevo. Zašto baš ulevo? Verovatno zato što većina obrazovanih ljudi ima tendenciju da protok vremena u svojoj svesti predstavlja kao x osu u dvodimenzionalnom koordinatnom sistemu, koja se kreće od neke tačke O udesno. Prema tome, grafička predstava svakog vraćanje u prošlost biće, logično, zalamanje x ose i njeno vraćanje ka nultoj tački, tojest, ulevo. Budućnost će se, dakle, izraziti streliom zalomljenom udesno, postavljenom ispred predmetnog niza znakova.

I inače se strelice raznih oblika veoma mnogo koriste u beleženju elemenata sadržaja poruke. Tako će mnogi prevodioci upotrebiti ravnu strelicu usmerenu udesno da bi izrazili pojmove kao što su: razvoj, kretanje, napredak, a ravnu strelicu usmerenu udesno i na gore da bi izrazili pojmove porasta, uvećanja. Strelicama se takođe povezuju različiti elementi određenih celina sadržaja. Na primer, ako se u okviru jedne celine neki elemenat ponavlja, prevodilac će, umesto da ga po drugi put zabeleži, na odgovarajućem mestu da ucrtava početak strelice a njen vrh dovesti do već grafički naznačenog elementa.

Kada je reč o beleženju naznaka vremena, video sam da neki prevodioci koriste skraćene oblike engleskih pomoćnih glagola will i shall, odnosno najčešći nastavak kojim se u engleskom jeziku označava prosto prošlo vreme kod pravilnih glagola: -ed. Tako će se budućnost izraziti znakom -ll iza niza znakova kojim je obeležen neki elemenat sadržaja, prošlost sa -ed, a kondicional sa -ld. Pritom te nastavke stavljaju iza reči napisanih na bilo kom jeziku, pa čak i iza stilizovanih crteža ili simbola.

Znaci interpunkcije su vrlo korisni za beleženje različitih elemenata sadržaja. Dve tačke, koje se koriste u navođenju upravnog govora, mogu izraziti mnoštvo sadržaja. Video sam u beleškama nekih prevodilaca da pomoću samo dva grafička znaka (!:), tojest engleskom ličnom zamenicom "I" škoja se beleži samo jednim slovom i to uvek velikim, pa je stoga lako uočljivač i znakom za upravni govor (dve tačke), izražavaju sledeće sadržaje: "mislim", "imam utisak", "čini mi se", "rekao bih", "izjavljujem", itd, odnosno uvode čitave iskazne rečenice. Znak usklika je takođe vrlo pogodan da se zabeleže vrlo različiti emotivno obeleženi sadržaji. Tako će "!:!" prevodilac, prilikom reprodukcije sadržaja, protumačiti kao: "iznenađen sam", "protestujem", "pnsistiram" itd.

Treba uvek imati na umu da prevodilac svoje beleške koristi samo da bi ga one asocirale na određen sadržaj, a nikako da bi taj sadržaj precizno zapisao. Beleške odražavaju trenutno stanje duha prevodioca. Zato su beleške upotrebljive samo jednom, i to odmah nakon beleženja. Dobro napravljene prevodilačke beleške neupotrebljive su i za samog autora već pola sata pošto se seansa prevođenja završi.

Znaci, simboli, crteži, reči napisane na bilo kom od radnih jezika prevodioca, treba samo da podstaknu memoriju prevodioca, da ga asociraju na određeni sadržaj. Evo jednog primera:

1. PM GB ok SR (Predsednik vlade Velike Britanije slaže se /podržava, odobrava/ stav srpske delegacije).

2. P. F- ->mess. Cfs. CE (Predsednik Francuske /Gospodin / uputio je poruku svim šefovima država članica Evropske zajednice).

Naravno, umesto P. neki prevodilac će, da bi označio predsednika, upotrebiti neki drugi znak, na primer krajnje stilizovanu stolicu, u obliku brojke "4" okrenute na glavu, pogotovo ako "predsednik" u konkretnom slučaju ne znači "predsednik republike", šef države, već "predsedavajući". Taj stilizovani znak stolice očigledno i dolazi od engleske reči "chairman", predsedavajući. U sopstvenoj praksi uobičavao sam da pojam "svet" "svetski" označavam malim krugom, što mi se spontano nametnulo verovatno zbog loptastog oblika planete na kojoj živimo. Međutim, u jednom razgovoru sa jednim izvanrednim prevodiocem Evropske zajednice saznao sam da on iste te pojmove obeležava - kvadratom: On se nije upuštao u logičnost takve asocijacije ideja, a i zašto bi, kad mu taj znak u potpunosti odgovara. Pretpostavljam da bi neki treći kolega taj isti pojam obeležio slovom "W" od engleske reči "World".

S druge strane, sreo sam veliki broj prevodilaca koji je potpuno spontano i samostalno došao do simbola za obeležavanje pojmova "skup", "sastanak", "kongres" "zasedanje": krug sa tačkom u centru. Očigledno je da su u svesti i podsvesti većine ljudi ovi pojmovi povezani sa pojmom sedenja za stolom, koji doduše ne mora uvek biti baš okrugao, ali je uvek prisutan u situacijama koje označavaju ti pojmovi.

Prevodioci početnici su po pravilu uvereni da ih iskusnije kolege mogu "naučiti da beleže" i, pre nego što shvate da je to nemoguće, skloni su da sumnjaju da starije kolege ne žele da im otkriju tu svetu tajnu zanata, valjda, da bi sačuvali svoje stečene pozicije na tržištu. Ipak, stičući sopstveno prevodilačko iskustvo, te mlade kolege najzad shvate da je beleženje uvek krajnje personalizovano. Čak i stenografi, koji uče vrlo precizna pravila beleženja, skraćivanja, upotrebe tankih i debelih linija (u tu svrhu koriste čak i posebne grafitne olovke), razvijaju sopstvene sisteme beleženja, tako da su beleške iskusnih stenografa praktično nečitljive za druge, isto toliko iskusne, stenografe. A, s obzirom na sve što smo već rekli o prevodilačkom beleženju, bilo bi čak i štetno nametati mlađim kolegama sopstveni sistem beleženja. Naime, svaki prevodilac ima različite asocijacije na pojedine pojmove (spomenuli smo već krug, kvadrat, "W"), tako da bi mladi kolega, kome bih ja sugerisao da pojam sveta beleži krugom, a pojam predsedavajućeg sličicom stolice, verovatno zastao prilikom prevođenja, jer bi se njemu spontano nametnuli drugi neki simboli. Bilo bi zanimljivo, pretpostavljam, za nekog psihognalitičara da analizira simbole koje pojedini prevodioci koriste u svom poslu. Verovatno bi došao do zanimljivih otkrića o ličnosti svakog pojedinačnog prevodioca.

Ono što stariji kolega može i treba da sugeriše početniku jeste da se što više oslanja na razumevanje celine, na pamćenje, da mu beleške budu rastresite, da automatski precrtava onaj deo beleški koji se odnosi na već prevedene sadržaje. Sugerisaće mu naročito da obavezno beleži brojčane podatke, imena ličnosti i institucija poštujući redosled kojim ih govornik navodi, pošto govornik često redosledom izražava i značaj ličnosti ili institucija o kojima govori.

Sve ostalo što je u vezi sa beleženjem doći će sa iskustvom. Zato će se mladi prevodilac truditi da što češće prevodi konsektivno, da postupno ali dovoljno brzo osvaja sve više nivoe prevođenja, da "skače u vatru".

TON OBRAĆANJA

Pošto smo shvatili, nadam se, da prevodilac ne "čita" svoje beleške, već samo povremeno baca pogled na njih da bi se podsetio na elemente sadržaja govora, tu će činjenicu iskoristiti za jednu vrlo važnu pojedinost: da gleda u svoje sagovornike, kojima treba i pogledom, i dikcijom i osmehom (ako govor treba i kod primalaca poruke da izazove osmeh) da prenosi poruku. Mučno je gledati namrgođenog prevodioca, koji zadihan od uzbuđenja, vergla sadržaj govora ne dižući oči sa svog bloka, čak i ako je njegov prevod vrlo korektan. Sagovornici će,

u prvom trenutku, imati simpatija za njegov napor, zatim će početi da ga sažaljevaju, a na kraju će se iznervirati, jer će pomisliti da tako izmučen i uzbuđen prevodilac nije u stanju da verno prenese poruku. Dakle, prevodilac će se "obraćati" primaocima poruke, baš kao i sam govornik, jer prevodilac je, najzad, "prvo lice jednine govornika, ali na stranom jeziku". Ton njegovog obraćanja primaocima poruke odgovaraće tonu samog govornika, ali uvek uz odgovarajuću distancu prema govorniku. Šta to znači? Naime, ako se govornik naljuti (što se događa) i sagovornicima se obrati povišenim tonom, prevodilac će poruku preneti odlučnim tonom i dovoljno glasno, ali neće vikati kao govornik i, naročito, nikako neće dozvoliti da primaoci poruke steknu utisak da je i on ljut, čak ako i jeste. Prevodilac nikada ne sme da zaboravi da je on angažovan zbog obe strane i da on nije učesnik u razgovorima.

Isto tako, ako razgovori teku u prijateljskom tonu i, pogotovo, ako govornik pokuša (a ponekad i uspe) da bude i duhovit, na primer, u zdravici na svečanom obedu, prevodilac će se maksimalno truditi da govornikova duhovitost bude prenešena drugoj strani u odgovarajućem tonu. Govornik očekuje od druge strane reakciju na svoju duhovitost, pa će prevodilac, osmehom donekle i sugerisati reakciju primalaca poruke, čak i ako govornikova duhovitost nije baš najvišeg reda. Mnogo će mu lakše biti, naravno, ako je govornik zaista duhovit čovek: tada će i prevodiocev osmeh biti spontan i samim tim uverljiviji i prevod te duhovitosti.

Ipak, prevodilac nikada neće biti taj koji se najviše smeje govornikovoju dosetki, čak i ako mu se ona iskreno jako dopala. Drugim rečima, prevodilac će verno prenositi i značenje i ton poruke, ali će uvek održavati dovoljnu distancu prema tonu poruke. Jer, njegov zadatak nije da "glumi" govornika. Previše verno praćenje tona govornika može stvoriti utisak kod druge strane da između prevodioca i govornika postoji poseban odnos, "zaverenički" odnos, koga ne sme biti. Prevodilac ne sme ni u jednom trenutku da bude ličan, i zato je bolje da ostavi utisak možda i malo veće uzdržanosti nego da izazove sumnju kod učesnika u razgovoru da on "vodi svoju politiku" ili da "priča šta on hoće", odnosno da nekome od učesnika "drži stranu".

U vezi sa tonom izlaganja govornika prevodilac može doći u vrlo delikatnu situaciju. Naime, u pojedinim prilikama, naročito na nižem državnom nivou (između, na primer, činovnika ministarstava dve države) može doći do vrlo oštrih polemika. Ponekad govornik zahteva od prevodioca da verno prevede čak i uvredljive izraze na račun druge strane. Prevodilac nije dužan da prevede, na primer, psovke, što se od njega očekuje inače izuzetno retko. Ali u oštrim razmenama replika može doći i do teških reči, koje nisu psovke, ali mogu biti šokantne i vrlo uvredljive. U takvim situacijama prevodilac će se naročito čuvati od identifikacije sa bilo kojom od strana. Najbolje je da te ključne uvredljive reči korektno prevede, ali jednom "ravnom" intonacijom kojom treba da drugu stranu podseti da to nisu njegove, već govornikove reči.

Autoru se dogodilo nekoliko puta, u okviru vrlo mučnih pregovora na raznim mešovitim komitetima za robnu razmenu, da, usred uspajlene razmene ne baš

laskavih kvalifikativa, poluglasno ali jasno izgovori "Je ne fais que traduire" - "Ja samo prevodim". U načelu to nije potrebno činiti, jer se to podrazumeva, međutim, kad prevodilac stekne utisak da je neka od strana posumnjala u njegovu nepristrasnost s obzirom na vokabular koji je u opticaju, bolje je izgovoriti tu formulu i tako sačuvati profesionalni ugled.

SIMULTANO PREVOĐENJE

Simultano prevođenje, danas se praktično isključivo obavlja uz pomoć elektronskih uređaja: u kabini, koja je fizički odvojena od sale u kojoj se obavljaju razgovori, ali tako da prevodilac vidi i govornika i publiku (kroz stakleni zid kabine), prevodilac sluša govornika u sali preko slušalica, i prevodi u mikrofon, preko koga prevod stiže nayad u salu, žičanim ili bežičnim putem, onim učesnicima u razgovoru kojima je prevod na tom jeziku potreban. Logično, koliko se jezika govori u sali toliko će biti angažovano prevodilačkih kabina. Učesnici u sali imaju mogućnost da na svom uređaju biraju kabinu iz koje će slušati prevod, kao što i prevodilac u svojoj kabini može slušati ne samo salu, već i bilo koju drugu kabinu. Ali, o tehničkim pojedinostima simultanog prevođenja ćemo kasnije podrobnije govoriti. Postoji još jedan vid simultanog prevođenja, danas skoro sasvim napušten, odnosno, koji se samo izuzetno koristi: to je takozvani "šišotaž" (francuski "chuchotage": šaputanje); prevodilac nije u kabini, već sedi u sali pored učesnika kojima je potreban i tihim, ali razgovetnim glasom, šapatom, prevodi simultano. Ovaj, izuzetno naporni vid simultanog prevođenja koristi se samo u krajnjoj nuždi: ako je zaista nemoguće obezbediti neophodnu tehniku za prevođenje z kabine, kada prevodilac na svečanim obedima koje daje šef države ne sedi za stolom, već iza domaćina i glavnog gosta i prevodi njihov međusobni razgovor, odnosno, kada ima tako malo sagovornika kojima je potreban prevod da se ne isplati angažovati tehničke uređaje za pravo simultano prevođenje. U svakom slučaju, budući da za prevodioca "šišotaž" predstavlja višestruko veliki napor, a da pritom korisnik dobija vrlo nizak nivo usluge, taj vid treba izbegavati i ne prihvatati tu vrstu usmenog prevođenja, osim kada se zaista očigledno da je neko drugo rešenje nemoguće.

S obzirom na imponantnu tehniku koja se koristi za simultano prevođenje, na sve one prekidače, signalne lampice, slušalice, mikrofone, laicima se čini da je za simultano prevođenje neophodno neko posebno poznavanje tehnike. Isto tako, mnogi su skloni da veruju da je simultano prevođenje teže od konsektivnog, budući da se prevodi istovremeno dok govornik izgovara svoju misao.

Ni jedno ni drugo nije tačno. Za manipulisanje tehnikom u prevodilačkoj kabini nije potrebno više tehničkih znanja nego za rukovanje muzičkim stubom ili videorikorderom. Sve tehničke operacije u kabini svode se na samo nekoliko vrlo jednostavnih uključivanja i isključivanja.

Prevodilac prati, preko slušalica, šta se govori u sali. Onog trenutka kad čuje "svoj" radni, onaj sa koga prevodi, uključuje svoj mikrofonski i počinje da prevodi na jezik kabine. Čim reč preuzme drugi govornik koji se izražava drugim jezikom, prevodilac se isključuje, pritiskom na isto dugme, a kolega koji prevodi sa tog drugog jezika preuzima njegovu ulogu i uključuje svoj mikrofonski. Isto se ponavlja i kada prevodilac odradi svojih propisanih pola sata neprekidnog prevođenja. Tada kolegi iz kabine diskretno da znak da se ovaj pripremi i, čim govornik napravi prvi mali predah, kolega preuzima posao preko svog mikrofona, u istoj kabini. Uostalom, već posle prvog kontakta sa prevodilačkom kabinom svakom početniku bude jasno da je, sa tehničke strane, jednostavnije, uključiti i isključiti mikrofonski nego presnimiti neku muzičku numeru sa gramofona na kasetofon.

Ipak, nije sve baš tako jednostavno.

Dešava se da prevodilac u kabini ne razume jezik kojim se izražava govornik u sali. Pošto korisnik usluge ima pravo na prevod na svoj jezik bez obzira na kom jeziku se govornik u sali izražava, prevodilac je dužan da mu taj prevod i obezbedi.

Kako?

Preko takozvanog releja. Naime, prevodilac u kabini ima pred sobom birač kanala pomoću koga bira šta će slušati: salu ili neku drugu kabinu. U načelu, prevodilac je uvek uključen na salu. Međutim, kad iz sale stigne stigne govor na jeziku koji ne razume (ali ga, ipak prepoznaje), prevodilac postavlja birač kanala na onu kabinu iz koje izlazi prevod na jeziku koji razume, najčešće na maternjem jeziku prevodioca. On dakle tog trenutka sluša prevod svog kolege na srpski, a zatim taj sadržaj prevodi na jezik svoje kabine. Na primer: u engleskoj kabini (onoj iz koje izlazi prevod na engleski jezik) prevodilac sluša salu iz koje do njegovih slušalica stiže govor na, recimo, srpskom jeziku, i prevodi taj govor na engleski. Međutim ako reč uzme govornik koji se izražava na francuskom jeziku, koji prevodilac u engleskoj kabini ne razume, on će odmah svoj birač kanala prebaciti na srpsku kabinu, slušati prevod na srpski i taj srpski prevod zatim prevoditi na engleski. Nije potrebno naglašavati koliko je delikatan položaj prevodioca u srpskoj kabini koji služi kao relej. Od kvaliteta njegovog prevoda u najvećoj meri zavisi kvalitet prevoda koji će izlaziti, u navedenom slučaju, iz engleske kabine.

Postoji još jedan poseban slučaj.

U francuskoj kabini sede dva prevodioca i oba prevoda sa srpskog na francuski. U srpskoj kabini sede takođe dva prevodioca, od kojih jedan prevodi, recimo sa engleskog, a drugi sa ruskog, ali nijedan sa francuskog. Ako u određenom trenutku reč uzme govornik koji se izražava na francuskom jeziku, prevodilac u francuskoj kabini će, na posebnom biraču kanala promeniti karakter svoje kabine, odnosno, privremeno će preuzeti ulogu srpske kabine. Pošto prevede govor na francuskom jeziku, odmah će se, preko istog birača kanala, vratiti u prethodni status.

Koliko god da je ovo tehničko rešenje, u suštini jednostavno, ono će se u budućnosti sve manje koristiti. Naime, sve je više prevodilaca koji prevode sa više

različitih jezika. S druge strane, u savremenim prevodilačkim kabinama ima po tri, četiri, pa i više radnih mesta, tako da, recimo u srpsku kabinu mogu da se smeste i komotno radi četiri prevodioca koji prevode sa engleskog, francuskog, ruskog i nemačkog jezika, što je sasvim dovoljno i za "najšarenije" međunarodne skupove.

Što se tiče same veštine simultanog prevođenja, ona je, koliko, god to zvučalo paradoksalno jednostavnija i lakša od konsektivnog prevođenja. Naime, pošto prevodilac "prati" govornika, na kraćem ili dužem "rastojanju", od tri-četiri pa do tridesetak sekundi (što zavisi od kvaliteta govornikovog izražavanja, ali i od iskustva prevodioca: naime manje iskusni prevodioci imaju tendenciju da se "lepe" za govornika), njegova memorijaje manje opterećena od memorije konsektivca. Jedan poznati beogradski prevodilački tandem voleo je, negde krajem sedamdesetih godina, da pravi čitave male egzibicije u kabini: oni bi, naime, igrali karte i prevodili istovremeno. Naravno, nema svako takvu moć koncentracije, ali ni svaki govor u sali ne omogućava takvu egzibiciju. Često je vrlo iskusnim prevodiocima teško da prate i kvalitetno prevode konfuzan, ili još češće, prebrz govor.

Inače, u načelu, simultani prevodilac ne prevodi tekst koji govornik čita osim ako nema pred sobom čitko odštampan tekst već gotovog prevoda, ili bar izvornika. To je pravilo prihvaćeno i poštovano na međunarodnom nivou. Međutim, kao i u mnogo čemu drugom u našoj sredini se i ovo pravilo primenjuje prilično rastegljivo. Drugim rečima, naši prevodioci će, u našoj zemlji, biti u situaciji da prevode i čitani tekstom pa čak i kad nemaju nikakav papir pred sobom.

ŠTA SA PREBRZIM GOVORNICIMA

Iskusni učesnici na međunarodnim skupovima znaju kojom brzinom treba govoriti da bi prevodioci mogli valjano da obave svoj posao. Oni o tome vode računa već i nesvesno. Osim toga, u razvijenijem delu sveta postoji i neuje se kultura govora koja podrazumeva izražavanje i prihvatljivu brzinu govora. Ali i među njima ima onih koji ponekadne mogu da obuzdaju svoj temperament, koji možda i počnu svoj govor prihvatljivim tempom, da bi ga završili pravim rafalima jedva razgovetnih rečenica.

Prevodilac vremenom stiče iskustvo i u tom pogledu. Što govornik brže govori, to se prevodilac, i nehotice, više "lepi" za njega, sve dok uopšte može da prati govornikovu brzinu. Međutim, u određenom trenutku takav prevodipčev napor postaje besmislen, jer više nije u stanju da govornikovu misao izrazi koherentnim rečenicama, pa samim tim izostaje i "prenošenje poruke".

U takvim situacijama, prevodilac mora da pokuša da govorniku skrene pažnju da uspori. U nekim modernim kabinama prevodilac na svom pultu ima mali taster predviđen za takve slučajeve. Kad ga prevodilac pritisne, kraj govornikovog mikrofona se upali lampica ispod koje piše "SPEAK SLOWLY". Poneki govornik se trgne i disciplinuje ritam svog govora. Ali mnogi, u govorničkom žaru, i ne primete crvenu lampicu. Uostalom u većini slučajeva takve tehničke olakšice i nema.

Jedno od mogućih rešenja za prevodioca je da sažima prebrzo izgovoreni govor. To rešenje je izuzetno delikatno, jer prevodilac mora imati vrlo istančan osećaj za odvajanje bitnog od nebitnog. Može mu se, naime dogoditi, da iz govora eliminiše upravo ono što govornik smatra najbitnijim. Ipak, ne smemo zaboraviti da je prevodilac natprosečno obrazovan, da ima istančano osećanje za nijanse, pogotovo u političkim kontekstima, gde je sažimanje kao postupak najviše izloženo riziku.

Ako se, pak i sažimanje pokaže nemogućim, prevodiocu preostajeda se svojim korisnicima izvini i jednom kratkom rečenicom objasni razlog zbog koga nije u stanju da nastavi sa radom. Vrloje verovatni da će tada neko od učesnika govorniku skrenuti pažnju da uspori, pa će i prevodilac moći da nastavi svoj posao.

OPREMA

Simultani prevodilac ne brine o tehnici: to je posao tehničara koji instaliraju uređaje i brinu o njihovom funkcionisanju. Ali, kao i konsektivac, i simultanac se ne odvaja od svog bloka i olovke. Iako je, u odnosu na memoriju konsektivca, memorija simultanca znatno manje opterećena (ali uz pojačanu koncentraciju), i simultanac će uvek beležiti brojke, procenete, godine, lična imena, pogotovo ako je reč o licima koja nisu opštepoznata. Pošto sa povećanom koncentracijom raste i nervoza (bez obzira na iskustvo), simultani prevodioci često nesvesno crtaju razne čudne šare po svojim blokovima, dok prevode. To ih smiruje, ili bar veruju da je tako.

Simultani prevodilac mora dobro da organizuje skućeni prostor u svojoj kabini: da rasporedi sve papire koje ima tako da jedne ne zaklanja drugim. Aktuelni tekst prevoda mora biti postavljen tako da prevodilac može komotno da ga čita, ali i da ima mesta i za blok u koji će pribeležiti neku pojedinost ukoliko se govornik za trenutak udalji od već pripremljenog teksta. Kolega iz kabine koji trenutno ne radi pokazaće svoju kolegijalnost tako što će svom kolegi doneti kafu, vodu, ili voćni sok (ali ne i gazirana pića), jer se usmenim prevodiocima, a posebno simultancima, brzo osuši grlo. Pušenje se u svetu odavno smatra prostačkom navikom, a u prostorima kao što je prevodilačka kabina prosto je nezamislivo. Ipak, u našoj sredini, gde je pušenje ne samo nezdrava navika već i sastavni deo ličnosti velikog broja naših sunarodnika (kao, uostalom, na celom Balkanu), stroga zabrana pušenja u kabinama mogla bi dovesti do incidentnih situacija. Zato će prevodilac, ako baš mora, popušiti najviše jednu cigaretu u toku svojih pola sata, i to samo uz odobrenje kolega iz kabine. Ipak, najbolje je da sačeka svoju pauzu (pola sata nije mnogo ni za najstrasnije pušače) da bi se prepustio svom poroku.

OBUKA

Već smo praktično sve rekli o stručnom osposobljavanju prevodilaca u našoj zemlji. Sve to važi, naravno i za simultane i za konsektivne prevodioce. Ipak, jedini siguran način da se savlada umeće umeće usmenog prevođenja jeste

praksa. Nevolja je u tome što nije uvek moguće obezbediti “gluvu” kabinu prevodiocima-početnicima da bi mogli da vežbaju, a pogotovo se ne sme dozvoliti početnicima bez ikakvog iskustva da stvarno prevode i tako stiču iskustvo. U tome i jeste prednost prevodilačkih škola u kojima se, umesto suvoparnog teoretisanja, simuliraju prava prevođenja, a instruktori odmah ukazuju na greške i daju korisne savete. Tu metodu koristi i jedna od najjačih prevodilačkih škola u Evropi: interna škola Prevodilačke službe Evropske unije u Briselu. Praksa, savlađivanje terminologije, oslobađanje od straha, sticanje sposobnosti adekvatnog reagovanja u različitim profesionalnim situacijama, u tome je suština dobre obuke. Dobri instruktori, i sami prekaljeni iiskusni prevodioci, neće se postavljati prema polaznicima tečaja kao klasični profesori, što uostalom i nisu, već kao projatelji koji mogu pomoći u savlađivanju zanata. Ohrabrivaće mlade kolege, priznajući im da i sami povremeno umeju da “odvale”, u brzini, ponešto čime se baš ne ponose.

SAMOPOUZDANJE

Samopouzdanje je odlika koja krasiiiskusne, ali iznad svega savesne simultance. Nikakvim samopouzdanjem se ne može pokrivati oslabljena koncentracija niti prikrivati nepoznavanje predmeta o kome se govori.

Postoji jedno pravilo koga se svi simultanci drže: započeta rečenica se mora dovršiti, čak i ako prevodilac nije, iz različitih razloga, uspeo da čuje njen kraj. U takvim slučajevima izabraće jednu neutralnu formulaciju koja se neće udaljiti od osnovnog smisla rečenice. Neki prevodioci, sa viškom samopouzdanja, u tome idu predaleko, tako da u velikoj meri korisnicima nude “sopstvenu priču”. Mnogi korisnici to i ne primete, pa im čak daju i komplimente za elokvenciju, što ove, opet, ohrabruje da idu još dalje u neodgovornoj improvizaciji.

I zaista, ako je pravilo da se rečenica na svaki način mora dovršiti, još starije pravilo je da se govornik ne sme izdati, odnosno da se njegova poruka mora preneti, po cenu da ponekad bude prenesena manje elegantnom rečenicom nego što bi to prevodilac ili govornik želeo.

Zato neka prevodilaac uvek ima na umu osnovni zadatak koji je pred njim: **PRENETI PORUKU.**

INFORMATIKA U SLUŽBI PREVOĐENJA

Zamislite sledeću situaciju: planirali ste da nekoliko dana provedete na Kopaoniku, ili na moru, rezervisali ste i hotel, kad vam se iznenada javlja naručilac posla s kojim odavno sarađujete i moli vas da prevedete pedesetak stranica u roku koji isključuje odlazak na planirani odmor. Naravno, uvek imate izbor: možete reći da upravo odlazite na više dana i da, na žalost, ne možete da prihvatite ponuđeno prevođenje. Međutim, verovatnije je da vam naručilac posla ne *nudi* prevođenje, već vas preklinje da mu prevedete tih pedesetak stranica ("samo vi to možete dobro prevesti"), ali i da će vas perspektiva dobrog honorara pokolebati u vezi sa odlaskom...

Već u vreme prvog izdanja ove knjižice postojala je, više teoretska nego stvarna, mogućnost da rešite ovaj problem. Pretpostavimo da ste tada imali prenosivi računar, "laptop", veličine omanje akten-tašne i težak nekoliko kilograma. Mogli ste ga poneti sa sobom na planinu ili na more, u nadi da će se u direkciji hotela naći neki računar sa modemom da biste gotov prevod telefonskom vezom poslali naručiocu posla. Ispostaviće se, međutim, da direktor hotela nije ni čuo za modem, a od računara ima neku prepotopsku šklopociju generacije XT, na kojoj njegova sekretarica, očiju crvenih od plača, kuca poslovna pisma koja štampa na matričnom štampaču brzinom od pet minuta po stranici...Kad ste već pomislili da ste nepotrebno nosili svoj "laptop" na vrh planine i da nema druge nego da skratite svoj boravak u prirodi, direktor hotela će vam ponuditi spasonosno rešenje: ponosito će vam reći da ima izvrsnu faks-mašinu i da svoj tekst možete faksom poslati naručiocu posla. Lepo, ali za takvu vratolomiju morate prvo odštampati svoj tekst. Traka na štampaču nije menjana godinu dana, otisak je bled, da ne spominjemo da za štampanje vašeg teksta treba utrošiti četiri do pet sati, plus još dva sata da kopije otpremirate faksom, znači ceo radni dan. O tome se nekako i dogovorite sa direktorom, ali kad pošaljete prvih nekoliko probnih strana, naručilac vam se uspaničeno javlja telefonom, sad već malo i ljut, da bi vam rekao da je kopija toliko loša (zbog stare trake na matričnom štampaču) da je vaš tekst neupotrebljiv...Vi briznete u plač i tada se pojavi *deus ex machina* u liku vašeg školskog druga koga niste videli dve decenije, a koji je upravo završio odmor i kreće za Beograd. On će ljubazno uzeti disketu sa vašim prevodom i predati je naručiocu posla čim stigne u Beograd...Ali, školski drug je mogao i da se ne pojavi.

Danas, samo tri godine kasnije, vi ste, zahvaljujući računarskoj i uopšte elektroničkoj tehnici, potpuno nezavisni od hotela i njegovog direktora i uplakane sekretarice, a pogotovo od njihove brdsko-planinske računarske tehnike. Pre svega, "laptop" ste prodali, dodali nešto novca i kupili "notebook", računar veličine obične knjige (formata A5), težak svega malo više od jednog kilograma, koji staje u vašu elegantnu žensku tašnicu. Za razliku od starog "laptopa" klase 386, koji je imao tvrdi disk od 40 megabajta, vaš "notebook" je prava zver od Pentiuma sa tvrdim diskom od 80 gigabajta, sa bežičnom vezom sa Internetom koji radi u

okruženju Windows XP. Osim toga, nabavili ste i „pametna“ mobilni telefon, koji je i sam jedan malu računar (skupo vas je koštalo, ali se već isplatilo). Svoj tekst ste preveli ne u hotelskoj sobi (niste za to zapucali na vrh planine), već na cvetnoj livadi, na čistom vazduhu, uživajući u pastoralnom okruženju. Vaš mobilni telefon veličine pudrijere koji po potrebi služi i kao GPRS modem za vaš računar omogućio vam je da se tokom prevođenja nekoliko puta uključite na Internet sa koga ste "skinuli" nekoliko originalnih tekstova međunarodnih dokumenata koji su citirani u tekstu koji ste preveli: naime, izvorni tekst je na engleskom jeziku, a autor teksta koji prevodite citirao ga je sa srpskog prevoda. Da ste taj srpski prevod ponovo vraćali na engleski, sigurno ne bi bio identičan prvobitnom originalu. Usput ste svom prijatelju, stručnjaku za tu oblast, elektronskom poštom poslali jedan deo već urađenog prevoda da pogleda terminologiju, a on vam je tekst sa intervencijama vratio posle dva sata, na isti način. Najzad ste tekst završili, pregledali, propustili kroz program za proveru pravopisa koji je ispravio sve one neizbežne omaške u pisanju i – tekst prevoda poslali elektronskom poštom, kao "prilog uz poruku", ili direktno naručiocu posla, ili istom onom prijatelju, koji ima i laserski štampač i koji je pedesetak stranica vašeg prevoda vrhunski odštampao i odneo naručiocu. Za to vreme vi niste ni mrdnuli sa livade...Naravno, onih dvadesetak kilograma raznih rečnika koje obično koristite u svom poslu niste poneli na planinu. Zašto biste, kad na tvrdom disku vašeg računara imate nekoliko najboljih rečnika. Upravo dok ste elektronskom poštom slali prevod u Beograd preko mobilnog telefona kao modema, naišao je suvonjavi, suncem opaljeni pastir i zapitao vas "šta tu na vr' planine radite s tim sokoćalom, televizor li je, šta li je?" Vi ste se malo pravili važni, pa ste počeli da mu objašnjavate kako upravo šalžete "jednu omanju knjižicu telefonom u Beograd". On vas je pogledao sumnjičavo ('oće ti varošani da teraju šegu s nama...), a onda slegao ramenima i filozofski zaključio: "Ako, lepo, samo, najvažnije je da čovek sačuva zdravlje, jer ništa bez zdravlja".

Ovo je bila samo šaljiva ilustracija svega onog što informatika, odnosno upotreba računara, može da učini za prevodioce i što već čini. Tehnika računara je u poslednje dve decenije revolucionisala niz vrlo različitih poslova, učinila ih lakšim, omogućila veću kreativnost, a neki poslovi, zahvaljujući upotrebi računara, polako nestaju ili su već sasvim nestali. Evo i jednog primera. Pre samo desetak godina, da bi se ova knjižica odštampala u klasičnoj štampariji bilo bi potrebno oko sedam do deset radnih dana da slovoslagač složi olovna slova u posebne ramove dimenzija oko 1 x 1,5 m. Za knjigu od desetak tabaka (kao ova) potrebno je dvadesetak takvih ramova, koji zauzimaju prostor jedne omanje sobe. Sprema za štampu, takva knjiga "u olovu", kako kažu štampari, teška je preko pola tone. Danas, na jedan prosečan USB fleš memorijski modul, koji nosite oko vrata kao koketni visuljak ili kao privezak za ključeve, stane čitava jedna kućna biblioteka od oko 2000 ovakvih knjiga. Otisak na paus-papiru, od koga se pravi matrica za štampu staje u jednu običnu fasciklu, a metalne ploče, koje se danas koriste

umesto ramova sa olovnim slovima, zauzimaju mesta koliko i jedna umetnička slika srednjeg formata.

Već smo više puta spominjali mnogobrojne prednosti upotrebe računara u prevodilaštvu. Čini mi se da su te prednosti toliko očigledne da nema potrebe posebno ih naglašavati. Međutim, budući da čak i kod nekih mladih ljudi postoji otpor prema nabavci računara i osposobljavanju za rad sa njima, zbog verovanja da je za korišćenje računara potrebno veliko tehničko znanje, ovde ćemo se pozabaviti nekim osnovnim pojmovima računarske tehnike, odnosno pokušaćemo da potpunom početniku pokažemo da je korišćenje računara mnogo jednostavnije od, na primer, vožnje automobila ili čak nekih još jednostavnijih tehničkih operacija.

Ali pre svega, šta je to računar?

Računar je elektronska mašina koja preko ulaznih uređaja (tastature, miša, itd.) prima najrazličitije podatke (slova, brojke, slike, zvuk,...), pretvara ih u brojeve, obrađuje ih prema naredbama korisnika, a zatim rezultate daje na izlaznim uređajima (monitoru, štampaču, zvučniku...). Zašto ih pretvara u brojeve? Zato što je mnogo jednostavnije sve informacije svesti na njihove osnovne elemente i operisati njima nego za svaku informaciju razrađivati posebnu tehnologiju. Kao što se sav materijalni svet sastoji od identičnih osnovnih čestica: protona, elektrona i neutrona, tako se svaka informacija može svesti na brojeve. Da bi još više pojednostavili rad sa brojevima, informatičari su izmislili i jedan poseban sistem brojeva. Mi smo navikli na dekadni sistem, koji nam omogućava da sve brojeve izrazimo sa deset brojki, od nule do devetke. Informatičari koriste ne dekadni, već binarni sistem od samo dve brojke: nule i jedinice. U procesoru ("mozgu" računara) događa se sledeći proces: računar ogromnom brzinom (stotinak miliona puta u sekundi) proverava stalno da li je na ulaznim uređajima došlo do neke promene, ako jeste, to je jedinica, ako nije, to je nula. Za minimalnu informaciju sa ulaznog uređaja potreban je broj od osam jedinica i nula, odnosno jedan bajt, koji se sastoji od osam bitova (jedinica ili nula). U zavisnosti od želje korisnika posebni programi obrađuju binarne brojeve i na izlazne uređaje ih šalju prevedene u za čoveka razumljivom obliku: kao slova, brojke, slike, zvuke itd.

HARDVER I SOFTVER

Hardver ("gvožđurija") predstavlja samu računarsku mašinu: njeno kućište, elektronske elemente ("čipove", otpornike, kondenzatore, diode...), električne i mehaničke elemente (mikromotore, prekidače, zavrtnje, opruge...).

Softver je "pamet" računara. Drugim rečima, to su programi koji određuju na koji način će računar da obrađuje binarne brojeve dobijene na ulaznim uređajima, da bi ih zatim "preveo" u ljudima dostupne oblike.

U hardver spadaju, pored osnovne konfiguracije (centralna jedinica, monitor, tastatura, miš) i periferni uređaji: štampači, skeneri, zvučnici, muzički uređaji, upravljački uređaji (palice za igre i simulaciju letenja avionom, na primer).

Softver se deli na sistemski i korisnički. Sistemski softver je "osnovna inteligencija" računara, ona koja omogućava osnovnu komunikaciju između računara i korisnika. U osnovni softver spadaju takozvani operativni sistemi: DOS, WINDOWS, UNIX, OS2 i drugi. Korisnički softver predstavljaju vrlo različiti programi za obradu podataka: programi za pisanje tekstova, za crtanje, za računanje, za komunikaciju među računarima, za pretraživanje baza podataka, Interneta, za razmenu elektronske pošte i drugi.

Softver, odnosno računarski programi, predstavljaju autorsko delo, predmet intelektualne svojine i kao takav je zaštićen zakonom u praktično svim zemljama sveta, a to znači da se ne sme neovlašćeno kopirati i koristiti, a naročito ne prodavati. Ko iskopira i koristi program za pisanje ili crtanje na svom računaru prekršio je zakon na isti način kao i onaj ko je pozajmio knjigu od knjižara "na pola sata", a zatim celu knjigu iskopirao. Autor knjige je na taj način oštećen za onaj deo cene knjige koji njemu pripada na osnovu autorskog prava, kao što je i autor računarskog programa oštećen za svoj deo cene piratski iskopiranog programa.

Na žalost, visoka cena i neorganizovano tržište računarskih programa na tržištima zemalja Zapadnog Balkana primoravaju sve nas da svesno kršimo zakon tako što praktično sve programe koji su nam potrebni nabavljamo kod pirata koji ih kopiraju i prodaju po pristupačnim cenama. Kao olakšavajuću okolnost za to kršenje zakona možemo eventualno navesti ekonomsku i političku izolovanost naše zemlje koja otežava legalnu nabavku računarskih programa. Ako tome dodamo i katastrofalnu ekonomsku situaciju u kojoj se nalazimo, opšte materijalno siromaštvo u kome živimo, kao i vrlo visoku cenu originalnih programa, možemo eventualno naći moralno opravdanje za nezakonito korišćenje piratskog softvera. Ipak, nedavno je jednoj velikoj zemlji, Kini, koja je u još težoj ekonomskoj situaciji, strogo zaprećeno ekonomskim sankcijama ako ne prestane sa softverskom piraterijom. I, Kina je preduzela mere radi suzbijanja piraterije. Nas to očekuje, verovatno vrlo uskoro.

Međutim, postoje programi čiji autori dozvoljavaju besplatno korišćenje. To su probne verzije novih programa (takozvane "beta" verzije), čije besplatno korišćenje predstavlja zapravo, za autora, besplatno testiranje programa. Takvi programi su obično sasvim upotrebljivi, ali ponekad mogu da izazovu "pucanje" sistema i da izazovu popriličnu štetu. Najzad, postoje i programi, obično manji, koji pripadaju takozvanoj "shareware" kategoriji. To su oni programi čiji su se autori velikodušno odrekli autorskih prava, što iz stvarne velikodušnosti, što iz želje za besplatnim reklamiranjem.

Rešenje problema nabavke skupih računarskih programa već se nazire. Kada se još malo usavrši tehnika telefonskih veza i kada se pojave još brži modemi (uređaji za prenos podataka telefonskom vezom), neće više biti potrebe da skupe programe držimo na svom računaru. Oni će biti uskladišteni na velikim centralnim računarima (serverima), a mi ćemo ih koristiti, kada su nam potrebni, pristupajući im telefonskom vezom, na sličan način kako već danas uveliko funkcionišu poznate računarske mreže: u velikim firmama sav softver se nalazi na

jednom, centralnom računaru, a korisnici, koji su preko svojih računara (terminala) povezani žicom sa tim centralnim računarom, koriste programe sa centralnog računara. Najzad, i oni okoreli individualisti koji se klone svakog udruživanja, mogu da se nadaju da će sa razvojem tehnologije programiranja i softver s vremenom postati vrlo jeftin i pristupačan praktično svima.

Mnogo mesta bi nam trebalo da ovde razmotrimo sve prednosti informatičke tehnike u prevodilačkom poslu. Najzad, računarska tehnika je sve prisutnija kod svih slojeva stanovništva, i mnoge stvari iz te oblasti su već praktično svima poznate. Ipak, da ovo poglavlje završimo jednim pregledom računarskih programa, po kategorijama, koji su posebno korisni prevodiocima.

PROGRAMI ZA OBRADU TEKSTA (TEKST-PROCESORI)

To su najčešće korišćeni programi, ne samo među prevodiocima. Ima ih vrlo mnogo a najpoznatiji su programi iz serije Word for Windows poznate softverske kuće Microsoft, zatim serija programa WordPerfect, takođe pisanih za okruženje Windows, zatim AmiPro i mnogi drugi manje poznati. Postoje i stariji programi za obradu teksta koji rade upod sistemom DOS, ali se oni danas smatraju prevaziđenim. Zašto? Zato što tekst obrađen u programima za DOS ne izgleda obavezno na monitoru računara onako kako će izgledati odštampan na papiru. DOS koristi samo jednu vrstu slova, a posebnim kodovima se procesoru daju naredbe da prilikom štampanja koristi neka druga slova, da ona budu štampana masno ili iskošeno (*italic*) itd. U okruženju sistema Windows, koje je grafičke prirode, programi za obradu teksta poštuju princip WYSIWYG ("What You See Is What You Get" – Ono što vidite na ekranu dobićete i na papiru), što je od zaista velike koristi svima onima koji treba da vrlo precizno znaju kako će tekst izgledati na papiru. Mi nemamo nikakvog interesa niti nameru da hvalimo niti kudimo bilo koji od poznatih programa za obradu teksta, ali je praksa nametnula neke standarde: Word for Windows je postao referentni program koji koristi već velika većina ljudi koji rade sa tekstovima. Neslućene mogućnosti koje pruža ovaj program opravdava njegovu popularnost. Ipak, to ne znači da moramo sada po svaku cenu da navavimo najnoviju verziju tog programa. On sadrži u sebi mogućnost da prepozna tekstove obrađene drugim programima, pa i onim koji rade pod DOS-om i da ih prilagodi sebi. Zato, ako imate stari računar sa nekim starim programom za pisanje, a iz nekog razloga još niste spremni da ga modernizujete, i dalje možete raditi i zatim svoje tekstove konvertovati, na nekom drugom računaru u format Worda for Windows.

PROGRAMI ZA PROVERU PRAVOPISA

Ovi programi postoje kao sastavni deo svih programa za obradu teksta. Njihov zadatak je da provere da li su sve reči u nekom tekstu napisane prema pravopisnim pravilima i da automatski isprave sve pravopisne greške. Za sada

postoje uglavnom programi za proveru pravopisa u engleskom jeziku i u još nekoliko svetskih jezika, ali se od nedavno pojavio i jedan vrlo kvalitetan program za proveru pravopisa (pa čak i gramatike i stila!) u srpskom jeziku. Većina tih programa ima mogućnost dorade od strane samih korisnika, utoliko što korisnik može sam da obogaćuje program novim rečima.

REČNICI

Pojava elektronskih rečnika zaista je revolucionisala prevodilački posao. Dobar rečnik u obliku knjige obično je težak nekoliko kilograma, veliki je, kabast, zauzima prostor i, znog uštede prostora, obično je štampan vrlo sitnim slovima. Danas možemo imati u svom računaru najpoznatije svetske rečnike (Encyclopaedia Britannica, Webster, Le Petit Robert...) i konsultovati ih direktno, bez prekidanja rada, bez izlaženja iz programa u kome pišemo.

BAZE PODATAKA

Baze podataka su, jednostavno rečeno, spiskovi različitih podataka koji nam mogu biti korisni prilikom prevođenja. To mogu biti adresari, imenici, spiskovi itd., koji se najčešće mogu povezati sa programima za obradu teksta. Ako je potrebno, na primer, poslati pismo istovetnog sadržaja na stotinak adresa (pozivnice, obaveštenja...), dovoljno je napisati to pismo i narediti računaru da ga štampa crpeći adrese i imena adresata iz određene baze podataka. Velika prednost baza podataka jeste ta što se podaci u njima mogu sortirati po različitim kriterijumima. Tako, na primer, možete narediti računaru da vam iz jedne baze, na primer telefonskog imenika, izlista spisak onih čiji telefonski brojevi počinju brojkom 3, ili onih čije prezime nema više od šest slova, ili sve one koji stanuju u istoj ulici...

PROGRAMI ZA KOMUNIKACIJU

Da biste, iz svoje radne sobe, kancelarije, ili sa livade na Kopaoniku, mogli da se konsultujete sa onim prijateljem koji poznaje terminologiju koja vama zadaje muke, da mu pošaljete gotov tekst, ili da sa Interneta "skinete" neki originalni dokument da biste ga, kao citat, ugradili u svoj prevod, morate imati, pored modema (tehničkog uređaja za telefonsku vezu između različitih računara) i odgovarajući program. Nih danas ima mnogo i uglavnom su svi dobri. Većina njih vam omogućava da svoj računar koristite i kao faks-mašinu, ali i da razgledate stranice na Internetu, da "skidate" određene programe i datoteke sa udaljenih računara, pa čak i da glasom, kao preko telefona, komunicirate sa ljudima iz celog sveta, po ceni običnog lokalnog telefonskog razgovora. A ako imate i video kameru (običnu VHS videokameru ili posebnu malu kameru za računar, koja se može kupiti već sada za manje od 200 nemačkih maraka), možete učestvovati u "video-konferencijama", odnosno omogućiti osobi sa kojom razgovarate i da vas vidi!

Nema kraja mogućnostima koje pruža računar. Oslobođeni muka ispravljanja grešaka prekucavanjem tekstova na papiru, fizičkog napora kucanja na pisačkoj mašini, a uz praktično neograničene mogućnosti koje pruža računar, prevodilac danas može biti neuporedivo produktivniji i kreativniji nego pre desetak godina. Od njega se to danas i očekuje, pa je nabavka računara i rad na njemu imperativ. Računarska pismenost je sastavni deo ličnosti prevodioca, kao što je upravljanje automobilom sastavni deo sposobnosti modernog čoveka.

PREVODILAC KAO LIČNOST

STRUČNOST

Prevodilac je pre svega stručnjak. Stručnost u pozivu prevodioca ne znači obavezno da je prevodilac po obrazovanju lingvista. Praksa pokazuje da ima izvrsnih prevodilaca koji su po obrazovanju ekonomisti, pravnici, lekari. Veliki broj prevodilaca pripada tehničkoj inteligenciji. Ipak, ako po obrazovanju nije obavezno lingvista, dobar prevodilac je to po vokaciji. Ljubav prema istraživanju jezičkog bogatstva, pasionirano traženje ekvivalenata, zanimanje za etimologiju, poniranje u duh jezika, kvaliteti su koji krasi dobrog, kompetentnog prevodioca.

Bez obzira na svoje formalno obrazovanje, prevodilac nikada ne prestaje da uči jezike sa kojima operiše u svom poslu, uključujući i maternji jezik. Prevodilac ima na noćnom stočiću bar dve knjige: dobru gramatiku i enciklopedijski rečnik. Dobrim prevodiocima se često dešava da potraže u takvom rečniku jedan izraz i da osvanu nad rečnikom: jedna reč upućuje na drugu, jedna oblast na drugu, jedan kontekst na drugi. Prevodilac se ne stidi neprestanog druženja sa enciklopedijama: on to ne čini da bi sagovornike zasenio površnim znanjima, kao što ponekad čine "kozeri". Njegova briga je da se ne nađe u situaciji da za neki pojam prvi put čuje u toku prevođenja. Jer nepoznata reč se ponekad pogrešno čuje, a u usmenom prevođenju to može da izazove pravu pometnju. Autor ovih redova prisustvovao je, u kabini, mučnoj situaciji kada je jedan veteran simultanog prevođenja, koji nikada nije čuo za bezolovni benzin, francusku sintagmu "essence sans plomb" (bezolovni benzin) preveo sa "...e-e-pa, neka suština bez plana", jer je pomenutu, njemu do tada nepoznatu sintagmu "essence sans plomb" čuo kao "essence sans plan", što je, razume se čista besmislica. Prevodilac se ne oslanja na "jezički osećaj", on zna gramatička pravila, čak i ako nije lingvista. Prevodilac ne sme mešati gramatičke pojmove kao što su vreme i način, pa reći da je konjunktiv "glagolsko vreme", čak i ako u prevođenju ne pravi greške u upotrebi glagolskih vremena i načina. On, naime mora znati i kako i zašto. Naravno, prevodilac ne mora biti gramatičar visokog ranga, ali gramatiku mora znati kao odličan gimnazijalac. Isto kao što ne mora znati formulu bezolovnog benzina, ali mora znati da je reč o ekološki manje zagađujućem benzinu od klasičnog i da za njegovo korišćenje automobil mora biti snabdeven katalizatorom. On mora znati gramatička pravila da bi razumeo sugestije svojih kolega, ili da bi argumentovao neka sopstvena prevodilačka rešenja. Lošeg prevodioca prepoznajemo, između ostalog i po tome, što na pitanje "zašto ste upotrebili taj oblik" odgovara : " tako mi zvuči i ".

Prevodilac je neumorni čitač, "gutač" knjiga, časopisa, novina, prospekata, zakona, kuhinjskih i lekarskih recepata, uputstava za upotrebu svega i svačega. Više nego jedna druga kategorija "sveznajućih neznalica", kako ponekad čujemo da se kaže za novinare, prevodilac je stalno u potrazi za informacijama svake vrste. Poneki od njih na svakom od svojih radnih jezika znaju po stotinak

međusobno ekvivalentnih poslovice i izreka. Njihovi prevodi su ponekad zanimljiviji od izvornika.

MEMORIJA

Prevodilac ima izvanredno pamćenje. To posebno važi za usmene prevodioce. Kod konsekutivnog prevođenja pamćenje je čak ključni kvalitet. Nema te tehnike beleženja koja može da nadomesti slabu memoriju ili nedostatak koncentracije.

Kao i mnoge druge mentalne osobine, i pamćenje se može vežbati i poboljšavati. Prevodilac zna da se ne pamte reči, već značenja. Prevodilac, naime, ne prenosi iz jednog jezika u drugi reči, već poruke. Zato je pamćenje svakog teksta usko povezano sa njegovim razumevanjem. Ne može se zapamtiti ono što se ne razume. Neiskusni konsekutivni i simultani prevodioci najčešće greše tako što se trude da, slušajući izlaganje govornika, odmah pronađu rešenje za svaku reč. Oni previše beleže, zbijeno i nečitko, zbog brzine, u grču. U svojim beleškama nižu previše reči, a sama poruka im često potpuno promakne.

Iskusni prevodilac se intelektualno angažuje slušajući govornika. On se trudi da razume izlaganje i da ga, zatim, što vernije prepriča drugoj strani. U svojim beleškama će označiti prelaze između misaonih celina, datume, brojke, lična imena i toponime, imena institucija i, eventualno, neke "ključne" reči na koje govornik očekuje posebnu reakciju druge strane. Zahvaljujući takvom pristupu, iskusni konsekutivci, postepenim vežbanjem, uspevaju da zapamte više od pola sata neprekidnog izlaganja, i da ga, naravno, verno prenesu na drugom jeziku.

Memorija se vežba praksom. U prevodilačkim školama počinje se sa pamćenjem, bez beleženja, kraćih celina i njihovom reprodukcijom na istom jeziku, bez prevođenja. Kada se postigne sposobnost pamćenja, bez beleženja, tekstova od 3-5 minuta, prelazi se na veće celine, beleženje i prevođenje.

Prevodilac i nesvesno vežba svoje pamćenje: gledajući televizijski dnevnik, film, čak i vodeći neobaveznu konverzaciju sa prijateljima. Prevodilac uvek prevodi. Neki čak i u snu. Jedan broj simultanih prevodilaca prepoznaje se po tome što poluglasno ponavljaju krajeve rečenica svojih sagovornika. Medicinski termin za tu pojavu, eholaloida, ozbiljnije zvuči nego što je sama pojava ozbiljna. Reč je o profesionalnoj deformaciji, sličnoj onoj koja se uočava kod boksera koji stalno trzaju ramenima, "eskivirajući" udarce nepostojećeg protivnika.

Pričala mi je jedna koleginica iz Prevodilačke službe Komisije Evropskih zajednica sledeću dogodovštinu: na jednom od službenih puteva na Dalekom istoku, posle vrlo napornog dana, koleginica je, polazeći na spavanje, poručila na recepciji hotela buđenje za pola osam ujutro. U zakazano vreme, probuđena iz dubokog sna pravednika zvonjavom telefona, ona podiže slušalicu iz koje se čuje ljubazni glas recepcionara: "Good morning. It is half past seven. " Umesto da se zahvali recepcionaru i ustane iz kreveta, naša koleginica je, bunovna, poruku recepcionara prevela na francuski jezik ("Bonjour, il est sept heures et demi") i-

okrenula se na drugu stranu da bi ponovo usnula i, naravno, zakasnila na prevođenje.

Jedan od ključnih elemenata dobre memorije jeste sposobnost selekcije sadržaja. Prevodilac je prinuđen da stalno analizira govor ili tekst i da odvaja bitno od nebitnog, suštinu od ukrasa, poštapalice. U tom pogledu odgovornost prevodioca je izuzetno velika. Njegovi kriterijumi selektivnosti moraju biti praktično identični sa kriterijumima sagovornika. Jedna mlada koleginica, inače odličan prevodilac, prevodila je, pod nepovoljnim uslovima, u sred mnoštva novinara koji su se tiskali oko nje, razgovor sa predsednikom vlade. U jednom trenutku ovaj je rekao da neke sredine pružaju otpor započetim reformama, posebno u Srbiji, Hrvatskoj, Sloveniji, ali i u drugim republikama. Zatečena improvizovanim razgovorom, bez bloka i olovke, mlada koleginica je prevela predsednikovu izjavu korektno, ali je kod nabiranja pomenutih sredina navela "...u Srbiji, Hrvatskoj i tako dalje..."(na engleskom). Predsednik, koji inače ne zna engleski, uočio je da nedostaje njemu vrlo važan podatak, tojest da otpor pruža i Slovenija i nervozno je upozorio koleginicu da ponovo prevede izjavu, što je ona uradila, ovog puta korektno. Sposobnost selekcije stiče se iskustvom, ali i izgrađivanjem sopstvene političke pismenosti, redovnim informisanjem, neprekidnim sticanjem novih znanja.

Memorija je kvalitet koji se dosta teško stiče, a lako gubi. Memorija i koncentracija najuže su povezane sa opštim fizičkim stanjem. Umoran prevodilac se teško koncentriše i teško prati izlaganje, pa stoga teško i pamti. Mučenje sopstvenog organizma nedovoljnim spavanjem, preteranom upotrebom alkohola i duvana, teškom hranom, najkraći je put do kraja prevodilačke karijere. Kao i svi mladi ljudi i prevodioci imaju potrebu da poneku noć ostanu duže budni, da u dobrom društvu popiju neku čašicu više, da se predaju gastronomskim uživanjima. Od tih zadovoljstava ne treba odustajati sve dok je prevodilac u stanju da ih drži pod kontrolom. Ali, ako počne prečesto da se događa da ni telefon ne može da vas probudi, da vam usred razgovora glava počne da pada od pospanosti ili da od pečenja u želucu niste u stanju da se koncentrišete na razgovor, vreme je za konačni izbor: prevodilaštvo ili neko drugo zanimanje. Uredan život je od bitnog značaja i za najvažniji alat prevodilačkog zanata: glasne žice. Njihovo stalno i intenzivno korišćenje čini ih posebno osetljivim. Promuklost je čest pratilac dugih, naročito konsektivnih prevođenja. Česta je pojava izraslina na glasnim žicama, polipa, koji se relativno lako uklanjaju hirurškim putem. Ali ove izrasline imaju i svoju zloćudnu varijantu. Medicinska statistika je utvrdila da je najčešći uzrok karcinoma glasnica njihovo preterano intenzivno korišćenje, duvanski dim i alkohol. Tu je i genetski faktor, ali on je izvan kontrole potencijalnog pacijenta. Šta više, jedna studija objavljena u francuskoj reviji "LE POINT" tvrdi da se indeksi faktora rizika ne sabiraju, već međusobno množe. Proštije rečeno: ako je indeks rizika duvana 4, a indeks rizika alkohola 5, kod ljudi koji i piju i puše indeks je ne 9, već 20: srećom, karcinom glasnica se najčešće uoči na vreme pa je i procenat izlečenja relativno visok. Savremene hirurške metode laserom, kombinovane sa zračenjem, spasavaju život većini obolelih, ali glas ostaje definitivno nepodoban za

profesionalnu valorizaciju. U svakom slučaju, svaka promuklost koja traje duže od sedam dana signal je da se treba hitno javiti otorinolaringologu.

DRUGI, TREĆI JEZIK, PASIVNI JEZICI

Sve je više prevodilaca koji ravnopravno operišu sa više jezika. U načelu, usmeni (ali i pismeni) prevodilac prevodi uvek na svoj maternji jezik. To važi za one srećnike među našim kolegama kojima je maternji jezik neki od "velikih" jezika. To je slučaj sa našim kolegama iz Prevodilačke službe Komisije Evropskih zajednica, iz OUN i nekih drugih većih međunarodnih organizacija. Prevodeći isključivo na svoje maternje jezike, te naše kolege iz belog sveta imaju i po četiri, pet, čak i više radnih jezika. Nažalost, sudbina nas, čiji maternji jezici spadaju u jezike "ograničene difuzije", u velikoj meri je drugačija. Mi smo prinuđeni da prevodimo i na strane jezike, jer je zanemarljivo mali broj kolega u svetu koji znaju srpskohrvatski, finski, mongolski, kisuahili ili letonski. Zato su retki među nama oni koji aktivno operišu sa više od dva strana jezika. Takvi najčešće prevode sa svih njima poznatih jezika na maternji, ali sa maternjeg obično samo na jedan od stranih. Zauzvrat, mi uživamo simpatije i divljenje svojih kolega u svetu.

Ipak, ambiciozan prevodilac (a on je ambiciozan po definiciji) stalno će unapređivati svoje pasivno znanje drugog, trećeg ili četvrtog jezika. Redovno će čitati na tim jezicima, prevoditi pismeno jednostavnije tekstove sa tih jezika na maternji, a u kabini će, kad ima vremena, isključivati mikrofon i pokušavati da "na gluvo" prevodi i na te jezike. Kad stekne dovoljno samopouzdanja, jednog dana će šefu ekipe predložiti da prevodi na neki od tih jezika. Time njegov profesionalni ugled raste, baš kao i njegova tržišna cena.

SRODNE VEŠTINE

Stručnost prevodioca podrazumeva i vladanje nekim drugim veštinama osim znanja jezika, dobre memorije i pametnog beleženja. Prevodilac je polivalentan: on jednostavno mora znati veštinu daktilografije, mora umeti da rukuje tekst-procesorom na računaru, da izvlači maksimum iz štampača priključenog na računar. Vrlo je poželjno da ume da upravlja automobilom.

Doduše, može se biti sasvim prihvatljiv prevodilac i bez znanja daktilografije. Ali zaista dobar prevodilac mora biti u stanju da zaokruži proces proizvodnje jednog dokumenta na stranom jeziku: da prevodi pregovore, da na brzinu prevede i otkuca nekoliko nacрта dokumenta, unese intervencije i, ako prilike to nalažu, otkuca definitivnu verziju na "svečanom" (službenom) papiru sa grbom: Vreme "salonskih" prevodilaca prolazi neumitno. Savremeni prevodilac unosi u svoj "laptop" računar prvu verziju nacрта dokumenta već u avionu, na kraju svake runde pregovora unosi intervencije i premešta "blokove" sa kraja na kraj teksta, da bi na kraju jednom naredbom "print" iz svog štampača veličine boksa cigareta izvukao čarobno lep ispis dokumenta, bez ortografskih grešaka, u željenom broju originalnih primeraka.

Prevodilac je od onih intelektualaca koji se ne gnušaju "tehničkih novotarija". Njegova veza sa savremenom tehnikom ne sme se zaustaviti na četvorobojnoj hemijskoj olovci. Strasni znatiželjnik, prevodilac će svaku "novotariju" kritički razmotriti i usvojiti njene najbolje strane. Kad kupi računar i na tekst-procesoru obradi svoje prve tekstove, prevodilac će naučiti i neki lakši računarski jezik (basic) i pokušati da sam napravi neke jednostavnije programe: na primer program za kreiranje sopstvenih oblika slova za ekran ili za štampač ("fontove").

Prevodilac na radiju sluša i kratke talase, nacionalne programe dalekih radio-stanica, da bi proširio do maksimuma izvore svojih informacija. Prevodilac "od nerva" ume da rukuje i fotoaparatom malo komplikovanijim od "idiota", pa će sa svojih putovanja s vremenom sakupiti zanimljivu zbirku fotografija, koje osim dokumentarne mogu imati i estetsku vrednost. Ukratko, prevodilac je moderan, dinamični čovek, liberalan i otvoren. On je zato i vrlo prijatan i zanimljiv sagovornik.

OPREMLJENOST

Verovatno nema gluplje situacije za usmenog prevodioca nego kad mu usred važnog prevođenja (a sva su važna), presuši hemijska olovka, ili kad zaključi da je upravo ispisao poslednju stranicu bloka i da novih blokova više nema. Kod nekih iskusnijih kolega uočio sam da stalno sa sobom nose impozantne kolekcije hemijskih i grafitnih olovaka, flomastera i nalivpera i po desetak prevodilačkih blokova. Većina prevodilaca su manični kupci svakojakih pisaljki, od običnih hemijskih olovaka koje se prodaju u svim trafikama pa do zlatnih nalivpera. Iskustvo pokazuje da je korisno imati uvek pri sebi bar dve rezervne hemijske olovke ili flomastera sa tvrdim vrhom ("ball pen"), jednu ili dve grafitne olovke "za ne daj Bože" i jedno kvalitetno naliv pero, koje će načešće poslužiti da ga spasilački ali diskretno ponudimo šefu delegacije koji treba da potpiše dokument a nema čime jer mu je aktn-tašna ostala kod pratioca ili u automobilu. Što se rezerve blokova tiče, mnogo je korisnije imati u rezervi i desetak tanjih blokova formata A-5 nego jedan ili dva takva bloka od po stotinak listova, koji su glomazni i teški za manipulisanje.

STATUS

Dva su osnovna statusa prevodilaca: stalni radni odnos i slobodni prevodilac, famozni "free lance", sa mnoštvom podvarijanti koje se često međusobno prepliću.

Koliko god stalni radni odnos značio socijalnu i materjalnu sigurnost prevodioca, on najčešće znači, bar kod nas i u sadašnjem trenutku, i pristajanje na podređenost u odnosu na ostale stručnjake sa visokom stručnom spremom, i na praktično apsolutnu nemogućnost unutrašnje promocije. Drugim rečima, kada se mladi, poletni, upravo diplomirani profesor jezika (što je, ipak, najčešći slučaj) zaposli u nekom velikom preduzeću kao prevodilac ili inokorspondent, suočiće se ubrzo sa dva ključna problema:

- biće tretiran kao "tehničko lice", što je eufemizam za postovećivanje sa izvršiocima poslova neuporedivo nižeg stepena stručnosti i složenosti. Uz sve dužno poštovanje za te časne ljude, prevodilac je u startu obeshrabren činjenicom da je, bez obzira na svoje znanje i akademsku titulu, izjednačen sa daktilografima, kuririma i vozačima;

- i najgori ekonomista, pravnik ili inženjer, u jednom preduzeću, ima makar teorijsku šansu da hijerarhijski napreduje do samog vrha preduzeća. Prevodilac tu šansu nema, pa makar bio, u svojoj struci, u samom svetskom vrhu. Dogodi se, doduše, da se neki prevodilac, ambiciozan i prodoran, otrgne od te deprimirajuće sudbine, ali su ti slučajevi toliko retki da ne mogu predstavljati nikakvo ohrabrenje. Zahvaljujući svojim stručnim i ljudskim kvalitetima prevodilac može postati veoma uvažavan i omiljen u svom kolektivu, može biti na ti sa svojim najvišim rukovodiocem, ali će njegovo mišljenje uvek biti samo nezvanično.

Velikom broju naših kolega ove činjenice ne smetaju previše: srećni su što imaju posao, redovno primaju platu i povremeno putuju u inostranstvo. Utoliko bolje po njih.

Situacija je u velikoj meri drugačija u onim kolektivima koji su dovoljno veliki da bi imali svoju posebnu prevodilačku službu. To je slučaj sa velikom spoljnotrgovinskim preduzećima ili sa državnim institucijama (savezna vlada, skupština itd.). Tu je prevodilac u osnovnoj delatnosti. U takvim prevodilačkim službama obično postoji paralelizam zvanja sa osnovnom delatnošću preduzeća, pa tako prevodilac bez zvanja odgovara referentu, stručni odnosno viši stručni prevodilac (redaktor) odgovara zvanju savetnika odnosno samostalnog savetnika itd. Mogućnost napredovanja ipak postoji i motiviše prevodioca.

Sasvim je drugačija situacija onih prevodilaca koji se prevođenjem bave, u kolektivu u kom su zaposleni, kao sporednom delatnošću. Ima ekonomista, pravnika, inženjera, koji su se školovali u inostranstvu i vrlo dobro naučili strani jezik. Oni obavljaju normalno svoje zadatke iz osnovne delatnosti (komercijala, projektovanje, upravljanje...), a po potrebi prevode. Oni su svom kolektivu vrlo korisni, a ponekad su za taj dodatni kvalitet i posebno nagrađeni. Ipak, često su neomiljeni, kako kod "pravih" prevodilaca koji ih, s razlogom ili bez razloga, smatraju nekompetentnima i pretencioznima, tako i kod svojih kolega iz osnovne delatnosti koji im često zameraju da svoje znanje jezika previše ističu da bi zabašurili nedostatke u sopstvenoj struci. Na žalost, četo su i jedni i drugi u pravu.

Uvreženo je mišljenje da je slobodni prevodilac, bez stalnog radnog odnosa, najsrećnija vrsta prevodilaca. Radi kad hoće, svoje usluge naplaćuje po tržišnim, znači visokim, cenama, sam je svoj gospodar, ne mora da se dogovara ni sa kim oko godišnjeg odmora, radi u ambijentu sopstvenog doma...

Sve je to u velikoj meri tačno. Ipak, retki su oni slobodni prevodioci koji u svemu odgovaraju gornjem opisu. Da bi to postigli, oni moraju proživeti duge godine neizvesnosti, probijanja na surovom tržištu, stvaranja veza i prijateljstava, neprestanog stručnog dokazivanja. Autor ovih redaka poznaje znatan broj prevodilaca koji su svojevremeno napustili stalni radni odnos, uvereni da su se

dovoljno afirmisali na tržištu da bi mogli da postanu slobodni prevodioci, da bi se nakon jedne ili dve godine opet prihvatili stalnog radnog odnosa, čak i pod nepovoljnijim uslovima nego kada su ga napuštali. Osim nekolicine "stalno rasprodatih" prevodilačkih zvezda, slobodni prevodioci u načelu moraju juriti za poslom, prihvatati poslove pod nepovoljnim uslovima, čekati na naplatu honorara ponekad mesecima. Sa ekonomskom krizom njihov se položaj pogoršao u toj meri da mnogi pribegavaju nekolegijalnom prihvatanju ponižavajuće niskih cena za svoj rad, što je, opet, razumljivo kad se zna da se doprinosi za socijalno i zdravstveno osiguranje moraju redovno plaćati, bez obzira na konjunkturu na tržištu. Cena slobode slobodnog prevodioca vrlo je visoka, ali je sasvim legitimno i pristati na tu cenu. U ovu kategoriju ne računamo one naše kolegice koje su se udale za dobro situirane ljude i koje povremeno rade kao prevodioci više da bi ispunile slobodno vreme nego da bi zaradile za život. Među njima ima sjajnih prevodilaca, ali i da li su one zaista "slobodni" prevodioci?

STRUČNA UDRUŽENJA

Članstvo u stručnim prevodilačkim udruženjima višestruko je korisno. Ta udruženja zastupaju interese prevodilaca, pružaju im pravnu zaštitu, obezbeđuju blagovremenu naplatu honorara, obezbeđuju posao, posreduju između prevodioca i socijalnog osiguranja, preuzimaju funkciju neke vrste prevodilačkog sindikata. S druge strane, ta udruženja organizuju i razne vidove stručnog usavršavanja i obrazovanja prevodilaca, objavljuju glosare i rečnike, formiraju terminološke banke. Slobodnim prevodiocima su, u normalnim uslovima, stručna udruženja "baza" obavljanja delatnosti: ona im obezbeđuju poslove i promptnu naplatu, a prevodiocima u stalnom radnom odnosu omogućavaju da u slobodno vreme obezbede dodatne prihode (famousne "tezge", izvor zavisti mnogih stručnjaka drugih profila koji nemaju prilike da zarađuju izvan radnog odnosa).

Ipak, mnogi prevodioci su razočarani uslugama koje im pružaju stručna udruženja: neka udruženja su pravi monopoli u koje se teško ulazi. Druga, pak, retko obezbeđuju posao, ali nameću prevodiocima naplatu honorara preko udruženja koje za tu operaciju uzima proviziju kao i za obezbeđeni posao.

ODNOSI SA KORISNICIMA USLUGA

Uslovno govoreći, prevodilac prodaje svoju "robu" korisniku prevodilačkih usluga, koji je, kao kupac, uvek u pravu. To je osnovno pravilo svake trgovine. To pravilo ne nalaže prevodiocu da dopusti da bude ponižavan, ali i ne trpi preveliku principijelnost. Prevodilac mora biti prilagodljiv i razumeti da svi korisnici ne moraju uvek razumeti prevodilačke teškoće.

Po definiciji, osim u nekim internim odnosima među samim prevodiocima, prevodilac nikada nije šef. On uvek radi po nečijem nalogu i za nečiji račun. On se uvek prilagođava korisniku usluga i ne može očekivati da se korisnik usluga prilagođava njemu. To ne znači, naravno, da će dopustiti ponižavanja ili eksploataciju od strane korisnika usluga. Trudiće se da se, pre početka posla, što

je moguće detaljnije dogovori sa korisnikom usluga o uslovima rada. Ako se predviđa, na primer, da će neki konsektivno prevedeni pregovori trajati neprekidno znatno duže od jednog prevodilačkog dana, insistiraće da u tim pregovorima učestvuju dva prevodioca (kod simultanog prevođenja to se podrazumeva). Ako na licu mesta, pogotovo u inostranstvu, iskrсну dodatne neočekivane teškoće, daće sve od sebe ne bi li doprineo njihovom prevazilaženju. Više vredi ponekad raditi više nego što je dogovoreno (jer i korisnik radi više nego što je predvideo) nego praviti skandal u situaciji kada se objektivno ne može učiniti ništa.

Prevodilac će uvek insistirati, pogotovo kada je reč o delegacijama u inostranstvu i uopšte izvan mesta boravka, na tome da naloge prima samo od jednog lica, po mogućstvu od samog šefa delegacije. Ne sme dozvoliti da ga, u panici, obasipa papirima ili vuče za rukav ko stigne. Ljubazno, ali dovoljno odlučno, zahtevaće da mu se materijali dostavljaju posredstvom najviše jednog lica (sekretara delegacije). Takođe će dati na znanje da je njegov dnevni odmor važan i za njega ali i za ostale članove delegacije, da bi bio u stanju da posao kontinuirano obavlja valjano.

Svakog prevodioca vreba jedna prilična opasnost: da se primeti koliko ga iritira "inferiorni" korisnik usluga. Prevodiocu je znanje jezika sastavni deo struke, kao što je inženjeru matematika ili lekaru biologija. To što korisnik usluga ne zna strani jezik koji zna prevodilac, nikako ne znači da je taj korisnik inferioran u odnosu na prevodioca. On to nije i kad ne zna ni jedan strani jezik. Prevodilac nikada ne sme poniziti korisnika usluga primedbama na račun njegovog znanja ili neznanja stranog jezika, poznavanja ili nepoznavanja običaja neke zemlje, njegove opšte kulture. Prevodioci su, u načelu, "svetski ljudi". U svom poslu često nailaze i na zaista inferiorne korisnike usluga, neobrazovane, glupe, proste, nevaspitane. Prevodilac može, eventualno, vrlo ljubazno i iznad svega diskretno, dati takvom korisniku dobronameran savet (da ne poručuje konjak za aperitiv, da ne insistira da mu muslimani nazdravljaju alkoholnim pićima, da se prilikom pozdravljanja ne ljubi sa Zapadnjacima, da ne priča masne viceve, da ne pita Papu "kako je gospođa" itd.), ali ne sme pokazati kako ga te stvari lično iritiraju. Ljudi koji ne znaju strani jezik ili ne poznaju običaje neke zemlje, već u startu su napeti, čak i kad nisu "inferiorni", pa ih svaka neumesna primedba čini izuzetno nervoznim. Od te nervoze, po prirodi stvari, najviše može da strada sam prevodilac. Zato je u njegovom sopstvenom interesu da bude maksimalno korektan prema svakom korisniku usluga.

S tim u vezi, prevodilac nikad ne zaboravlja da je on samo sredstvo izražavanja korisnika usluga. Zato uvek govori u prvom licu jednine. Neoprostivo je da profesionalni prevodilac kaže: "Gospodin misli da...". Prevodilac nikad ne komentariše, ni iz najbolje namere. U protivnom, i jedna i druga strana u razgovorima mogu izgubiti poverenje u prevodioca i s pravom se pitati šta on zapravo prenosi drugoj strani. Sagovornici postaju nesigurni, nervozni i, s pravom, vrlo neprijatni. Korisnici usluga su skloni da od prevodioca očekuju i usluge koje

su izvan njihovog stručnog domena. Prevodilac će oceniti, od slučaja do slučaja, da li će i u kojoj meri pristati da pruža takve usluge. Sasvim je ljudski da prevodilac pomogne korisniku usluga da, u inostranstvu, kupi neki suvenir, poseti neki muzej ili promeni novac u banci. Ali nipošto neće pristati da mu menja novac "na crno", da mu ugovara sastanke sa prostitutkama, ili da u svom prtljagu prenosi robu korisnika usluga koja podleže carinjenju. Uopšte, prevodilac će najodlučnije odbiti da za korisnika usluga čini bilo šta što predstavlja prekršaj, krivično delo ili kršenje običaja zemlje domaćina, čak i ako je s korisnikom uspostavio prijateljske veze.

Žene prevodioci se često nađu u vrlo nezgodnoj situaciji: poneki korisnici usluga veruju da je normalno da sa prevodiocem stupe u intimne odnose. Neki od njih umeju da budu u određenoj meri i agresivni. Neki, pak, pogrešno protumače ljubaznost i predusretljivost žene-prevodioca kao signal želje sa intimnošću. Naše iskusne koleginice dobro znaju kako da budu i ljubazne i na distanci. Ponekad je bolje da žena-prevodilac ostavi utisak hladne, pa čak i neljubazne osobe, nego da kasnije mora da se brani od nasrtljivca, rizikujući da bude optužena da je dala povoda (što se redovno događa, jer će nasrtljivac uvek prebaciti krivicu na hijerarhijski nižeg od sebe, čuvajući svoj ugled).

S druge strane, i neke žene-prevodioci doživljavaju službeni put sa delegacijom kao priliku za avanturu ili čak i za ostvarivanje neke ozbiljnije veze. Budući da su, u tim okolnostima, mogućnosti za diskreciju vrlo ograničene, vrlo je neuputno upuštati se u takve avanture. S druge strane, intimiziranje sa nekim žlanom delegacije, ili sa šefom delegacije, kod ostalih žlanova izaziva nervozu, zavist i revolt, pa se naizgled prijatna avantura može pretvoriti u skandal. Ipak, autor ovih redova nipošto nema nameru da deli lekcije o stvarima srca. Kad se ljubav dogodi, onda i onako prestaju da važe sva pravila. I dobro je da je tako.

NASTUP

Bilo da je državni činovnik, službenik preduzeća ili slobodni prevodilac, prevodilac je, po prirodi svog posla, u centru pažnje: sve su oči uprte u njega u očekivanju da im prenese poruku, da im omogući komunikaciju sa stranim sagovornikom. Stoga on mora da stalno vodi računa o svom nastupu: o svom izgledu, o svom stavu, o načinu govora, o svom ponašanju.

Počnimo od odeće: na poslu, prevodilac mora da bude prigodno obužen. To znači da se svojom odećom neće izdvajati od svog okruženja, da neće štrčati, da neće svojom odećom skretati pažnju na sebe i dekoncentrisati ljude sa kojima i za koje radi. To važi podjednako za muškarce i za žene. Čak i ako se to kosi sa njegovim estetskim koncepcijama, prevodilac će se uzdržati od nošenja na poslu ekstravagantne odeće, krupno dezeniranih košulja i šarenih kravata. Njegova "nekonvencionalnost" ne sme da ide predaleko, a nikako dotle da se na prevođenju pojavi u farmerkama i kariranoj košulji. Ako mu je, inače poželjna, kravata previše mrska, nosiće u krajnjem služaju "dolčevita" košulje sa rol-kragnom, ali samo preko dana. Uveže, na prijemima i uopšte u svečanim prilikama, poštovaće pravila protokola i nositi propisano odelo.

Ženama je u izvesnom pogledu lakše. Dok su muškarci sputani šablonom odela košulje i kravate, žene imaju veću slobodu izbora odeće, počev od kroja, preko dezena, do impresivno velikog broja kombinacija različitih elemenata. Osim toga, ženama se lakše oprašta i poneka sitnija ekstravagantnost u odevanju. U poslednje vreme se smatra čak sasvim prihvatljivim da se žena prevodilac pojavi, opet samo preko dana, na prevođenju u "suknja- pantalonama". Ipak, i žena prevodilac je dužna da vodi računa da svojim odevanjem ne skreće pažnju na sebe i ne dekoncentriše sagovornike. Prekratke suknje, preduboki dekoltei i providne bluze, izazovno pripijena odeća, koliko god joj lepo stajali, moraju biti ostavljeni za druge prilike.

Na putu, prevodilac nosi prigodnu odeću, koja izdržava neudobno sedenje, štiti od hladnoće, ali koja je istovremeno dovoljno pristojna. Besmisleno je razmetati se elegancijom u avionu ili u automobilu. U svečanim prilikama, prevodilac će se prigodno obući. U tim situacijama, ipak, prevodilac mora pokazati istančano osećanje za meru. On ili ona neće dozvoliti da svojom blještavom elegancijom zaseni značajnije ličnosti.

Najzad, podrazumeva se da prevodilac, kao svaki civilizovani čovek, vodi strogo računa o ličnoj higijeni. Muškarac će biti uredno obrijan i podšišan. Ako nosi bradu ili brkove, ovi će biti uredno oblikovani i održavani. Duža kosa već odavno nije "zabranjena", ali će prljava uvek biti. Žena će isto tako voditi računa da njena frizura bude uredna a kosa čista. Preko dana će biti, ako to voli, diskretno našminkana, a uveče možda malo maštovitije. Ipak, neće od svog lica praviti pozorišnu masku ekstravagantnom šminkom. Parfemi su u načelu prijatni, pod uslovom da su dobro odabrani (poznato je da jedan isti parfem ne deluje na isti način na različitim ljudima) i da se koriste umereno na čistoj koži. Konzumiranje belog luka, jakih začina i aromatičnih pića definitivno ostaju privilegija neradnih dana.

Prevodilac može i treba da bude vedar čovek, ali vedrina nikako nije u suprotnosti sa ozbiljnošću. Prevodilac je ozbiljan čovek jer se bavi ozbiljnim i odgovornim poslom. To ne znači da treba da bude namrgođen, naprotiv, osmeh je moćno oružje prevodioca u stvaranju prijatne radne atmosfere, ali prevodilac nikada nije klovn. Uostalom, dobar prevodilac je pravi majstor atmosfere. On će se truditi da i svojim stavom i tonom prenese i najsitniju nijansu poruke. Nadahnutu i duhovitu zdravicu neće prevoditi kao da čita nekrolog, niti će oštar protest neke od strana u razgovorima prevoditi kao vic.

Glas: prevodilac radi glasom. Ako već ne može da utiče na njegovu boju i registar, prevodilac je dužan da u svakom trenutku, i kada je već jako umoran, bude dovoljno glasan i iznad svega jasan. Često se, pogotovo prilikom političkih razgovora, vode stenografske beleške. Budući da stenografi nisu prevodioci, njihov učinak je u neposrednoj zavisnosti od toga koliko je prevodilac i jasan i glasan.

Prevodilac u načelu ne puši, a posebno ne puši dok radi. Sasvim izuzetno, u nekim opuštenijim situacijama, i samo pod uslovom da neko stariji po rangu

zapali cigaretu, i prevodilac će sebi da dozvoli to malo ali krajnje štetno uživanje. To isto važi i za piće. Alkohol je neprijatelj broj jedan pamćenja, glavnog oruđa prevodioca. U izuzetnim prilikama, na službenim obedima i prijemima, prevodilac će popiti čašu pića. Posebno, nikada neće odbiti piće prilikom zdravica. Ali i prilikom najzvaničnijih obeda i zdravica niko nikoga ne može naterati da popije više od jednog ritualnog gutljaja, ako to zaista ne želi.

Iako je vrlo često prevodilac jedna od najzanimljivijih ličnosti u društvu (zbog svog obrazovanja, iskustva, elokvencije), izbegavaće da "drži banku", čak i u trenucima kada ne prevodi. Mnogi prevodioci umeju da vrlo efektno pričaju viceve (što je pratilac estradnog dela njihove u načelu ekstrovertne ličnosti) i zbog te osobine su vrlo omiljeni u svakom društvu. Ali iskustvo nam kaže da vas ugledni član ili čak šef delegacije može uveče, uz piće i u opuštеноj atmosferi, ohrabrivati da pričate dobre viceve i animirate društvo, da bi vam ujutro prebacio da sebi previše dozvoljavate. Ali, kao i u svemu, i tu će prevodilac sam najbolje da prosudi i da nađe pravu meru. "Ne držati banku" ne znači povući se u sebe i uopšte ne učestvovati. Ta sposobnost procene dolazi sa radnim iskustvom.

BEZBEDNOSNI ASPEKTI

Nepoznavanje zakona ne pravda njihovo kršenje. Ovo osnovno pravno načelo važi, naravno, i u prevodilaštvu. Prevodilac u svom poslu saznaje mnoštvo važnih informacija i dužan je da poštuje obavezu čuvanja službene, državne i vojne tajne, čak i ako ga poslodavac nije na to izričito upozorio. U tom pogledu najviše dolazi do izražaja politička pismenost prevodioca. On mora naučiti da se čuva odavanja tajni. Prevodilac se neće razmetati time što zna "ono što drugi ne znaju", među prijateljima i poznanicima. Čuvaće se i razgovora o delikatnim temama sa nepoznatim ljudima. Špijuni obično ne izgledaju kao poznati junaci iz filmova. Nikada se ne zna da li dobroćudni konobar ili vozač nemaju zadatak da od prevodioca izvuku neku ključnu informaciju za račun svoje obaveštajne službe. Međutim, još gore od neopreznog pričanja jeste paranoidno ponašanje, kada prevodilac u svakom sagovorniku vidi potencijalnog špijuna. Podozrivo mrgođenje na svako bezazleno pitanje može izazvati kod sagovornika sasvim suprotan efekat: on može posumnjati da je upravo prevodilac obaveštajac i prilično mu zagorčati život. Nesnalažljivost prevodioca u pitanjima bezbednosti ponekad dovede do toga da prevodilac u hotelskoj sobi zatekne svoje kofere ispreturane, čak i u vrlo prijateljskim zemljama.

Prevodilac nikada ne sme da smetne s uma da je on, samim ulaskom u prevodilaštvo, sebi obezbedio dosije u organima bezbednosti pre svega svoje zemlje, a često i nekih drugih zemalja. Taj dosije može većito ostati prazan (ili ispunjen rutinskim primedbama policajaca "da nema problema"), ali ne treba zaboraviti da revnosni policajci u taj dosije unose i sitnice koje se prevodiocu mogu

učiniti beznačajnim, kao "lako stupa u kontakt sa nepoznatima", "sklon alkoholu", "menja novac po crnom kursu", "sklon(a) ljubavnim avanturama" ili "priča o osetljivim pitanjima". Najčešće te sitne primedbe nemaju nikakvog uticaja na sudbinu prevodilaca, pogotovo u atmosferi sve veće liberalizacije našeg društva, ali mogu da budu od značaja prilikom zapošljavanja u državnim ustanovama ili značajnijim preduzećima. Naime, stupanju u stalni radni odnos u državnoj ustanovi prethodi "bezbednosna provera", koja se sastoji od rutinske provere kaznene evidencije prevodioca i njegove uže rodbine u mestu rođenja, ali i od provere postojanja ili nepostojanja kompromitujućih primedbi u policijskom dosijeu prevodioca.

Prevodilac koji zna za postojanje svog dosijea u policiji to obično doživljava kao atak na svoju privatnost i sa podozrenjem i strahom se odnosi prema njegovom postojanju. Policajci, međutim, postojanje dosijea tumače (zvanično) kao brigu za "bezbednosnu zaštitu" prevodilaca koji, po prirodi svog posla mogu biti i često jesu predmet obaveštajnog rada. U svakom slučaju, postojanje tih dosijea je realnost sa kojom treba živeti. Uostalom, po pravilu prevodioci nemaju problema sa policijom, osim ako ih sami ne izazovu svojim neodgovornim ponašanjem.

Ukoliko je prevodilac imao neki razgovor sa strancem, za koji prosudi da je bio "delikatan" i da bi strani sagovornik mogao da zloupotrebi neke podatke iz tog razgovora, korisno je da o tom razgovoru napiše kratku belešku i preda je organima bezbednosti ili svom rukovodiocu, a jednu kopiju da sačuva za sebe. Takva beleška je vrlo korisna: čak i ako iskusnim policajcima ona ne znači ništa, za prevodioca je ona pokriće da su njegove namere čiste i da je njegova budnost na potrebnoj visini.

Ponekad će policajci zamoliti prevodioca za neku sitnu uslugu: da obrati pažnju na ponašanje nekog člana delegacije, da, eventualno, sazna neki obaveštajno zanimljiv detalj. Tu molbu će propratiti uveravanjem prevodioca da je to njegova patriotska dužnost.

Takve molbe treba, u načelu, odbijati. Patriota ne mora biti špijun niti policijski doušnik. Patriota će, i bez sugestija policije, reagovati na neprijateljsko ili sumnjivo ponašanje, ali nije dužan da preuzima ulogu policajca i da aktivno traži neprijatelje. Međutim pošto nijedna policija na svetu ne može da funkcioniše bez doušnika i špijuna, i pošto većina poštenih ljudi čiste savesti nije spremna da prihvati argument "patriotizma" da bi sarađivala sa policijom, ova najčešće pribegava uceni. Policija najradije vrbuje za svoje saradnike one ljude koji imaju na duši neki krupniji (ali i sitniji) greh. "Učinite ovo za nas, a mi nećemo reći vašem mužu (ili ženi) da ste imali ljubavnu avanturu sa...", ili "pravićemo se da ne znamo da ste tada i tada sa službenog puta doneli računar za koji niste platili carinu. "

Policija najčešće nije spremna da realizuje svoje pretnje, osim ako nije reč o krupnijim krivičnim delima. Zato, ako imate tolerantnog supružnika, ili ste spremni da platite naknadno carinu i kaznu za carinski prekršaj, odbijte ljubazno ali odlučno saradnju sa policijom. Jer, i sama saradnja sa policijom je kompromitujuća: može

se desiti da posle jedne učinjene usluge, koja vam se učinila bezazlenom, policajac pokuša da vas uceni tako što će vam zapretiti da će pustiti glas među vašim prijateljima da ste saradnik policije.

Zato, ako na duši nemate neke teže grehe od sitnog šverca ili bezazlene ljubavne avanture, odbijte saradnju sa policijom. Neka to rade oni kojima je savest zaista nečista. Oni i tako nemaju izbora.

OPASNOSTI OD SAOBRAĆAJNIH NESREĆA

Opasnost od pogibije u automobilu, vozu ili avionu upravno je srazmerna sa frekvencijom korišćenja ovih prevoznih sredstava. U tom pogledu prevodilac deli sudbinu sa ostalim strukama koje podrazumevaju česta putovanja i ne može bitno da utiče na svoju bezbednost. Putovanja automobilom su za prevodioca, moglo bi se reći, najriskantnija, budući da, po protokolu, prevodilac najčešće sedi na mestu do vozača, koje se smatra najopasnijim mestom u automobilu. Zato mu preostaje da disciplinovano koristi sigurnosni pojas i veruje da je vozač na visini svog zadatka.

U Zapadnoj Evropi, korisnici usluga koji angažuju prevodioce najčešće automatski od bruto iznosa prevodilačkog honorara odbijaju iznos polise životnog osiguranja koje pokriva period angažovanja. U interesu prevodioca je da taj detalj proveri na vreme, ali i da samoinicijativno uplaćuje godišnju polisu životnog osiguranja, ne bi li se tako dvostruko obezbedio u slučaju teže povrede ili duže radne nesposobnosti.

OPASNOSTI OD TERORIZMA

Opasnost od terorističkog napada na ličnost koju pratimo, od atentata, u neposrednoj je vezi sa stabilnošću političke situacije kako zemlje domaćina, tako i zemlje gosta. O tim aspektima bezbednosti vode računa policajci, koji, dovoljno pre same posete, sa svojim kolegama u zemlji domaćina obavljaju "bezbednosne pripreme" (manje ili više diskretno izoluju sumnjiva lica, privremeno hapse članove militantnih organizacija, organizuju fizičko obezbeđenje rezidencije i objekata koje će gost posetiti itd.). Po prirodi "ziheraši", ponekad i po cenu izvesne nedelikatnosti, policajci najčešće vrlo dobro obave svoj deo posla, tako da prevodilac nema potrebe da brine za sopstvenu kožu.

Ne mogu, ovim povodom, da odolim želji da ispričam jednu zanimljivu anegdotu o policijskoj efikasnosti.

Kada je, decembra 1983, francuski predsednik Miteran bio u službenoj poseti Beogradu, jedna od tačaka njegovog programa bilo je i polaganje venca na grob Neznanog junaka na Avali, uz vojne počasti. Po obavljenoj ceremoniji, predsednik Miteran i obe delegacije krenuli su nazad, niz stepenice, više stotina metara do parkinga gde su čekali automobili koje je protokol postrojio u kolonu. Pošto je bila zima, svi su bili toplo obučeni, u zimske kapute ili bunde, osim trojice francuskih policajaca, predsednikove telesne garde, koji su hrabro, po ciči zimi, išli u lakim sakoima, i to raskopčanim, valjda, da bi lakše i brže potegli svoje oružje

ako bi došlo do neke gužve. To je, naravno, bio deo parade, novi stil uveden dolaskom socijalista na vlast. U tom silaženju sa vrha Avale sustigao me je Žarko Vukosav, inspektor u saveznoj policiji, u debeloj bundi i sa velikom ruskom šubarom na glavi, poznat inače po neverovatnoj fizičkoj sličnosti sa nekadašnjim predsednikom SSSR-a Leonidom Brežnjevim. Kažem mu, u šali: "E, moj Žarko, vidiš ove Miteranove momke, idu raskopčani i bez kaputa, a ti, u slučaju neke gužve, dok bi raskopčao bundu i izvadio svoju pucu, ode predsedniku glava." Žarko me pogleda šeretski pa mi reče: "Jes", da nisam ja napunio celu okolnu šumu svojim momcima da ni 'tica ne može da proleti. Izem ti policajca koji dozvoli da dođe do pucanja."

Pa ipak, budući da protokol predviđa da prevodilac ide na pola koraka levo iza šefa države, izvestan, makar minimalan rizik ipak postoji. Koliko god neka zemlja bila stabilna, koliko god njen predsednik bio omiljen, uvek se može naći neki ekstremista ili psihopata koji želi da uđe u istoriju tako što će, iz velike daljine, snajperskom puškom, da "skine" predsednika (ili kralja, ili cara...). Prevodiocu ostaje da se nada da je terorista i izvrstan strelac i da će, ako do toga baš mora da dođe, metak stići kome je namenjen. Doduše, herojska vremena atentatora tipa Miloša Obilića ili Gavrila Principa izgleda da su nepovratno prošla: danas teroristi, da bi smanjili rizik od nepreciznog gađanja, radije gađaju ručnim bombama ili tromblonskim minama od kojih pouzdano gine sve živo na desetine metara u krug. Nema više džentlmena...

POGIBIJA SIME TERDŽUMANA

Red je da spomenemo i, za sada, jedinu žrtvu srpskog prevodilaštva, Simu Nešića-Terdžumana. Dete iz ugledne porodice vojvođanskih Srba, Sima Nešić je, sredinom prošlog veka u Beču završio univerzitetske studije, naučivši usput i nekoliko svetskih jezika, ali i turski jezik. Po povratku iz Beča došao je u Srbiju i zaposlio se u srpskoj policiji (jer je postojala i turska, u vreme pred konačni odlazak turskih posada iz Beograda), kao prevodilac ("terdžuman"), koji je pomagao u komunikaciji između srpske i turske policije.

Kada se dogodio poznati incident na Čukur-česmi, kojom prilikom je jedan obesni turski nizam teškim glinenim krčagom razbio glavu jednom srpskom dečaku, Sima Terdžuman se zadesio u blizini. Naime, iako je bio na godišnjem odmoru, navratio je da se vidi sa nekim drugovima, pa se tako sa svojim prijateljem policajcem, nekim Nišlijom, našao na mestu događaja. Videći da se revolt prisutnih Srba svakog časa može pretvoriti u linčovanje obesnog Turčina, Sima i Nišlija povedu vinovnika incidenta današnjom Siminom ulicom da bi ga predali turskoj policiji. Dok su prolazili kraj srpske policijske stanice, neko od nervoznih srpskih policajaca opali iz puške, nasumice, u vazduh. Pedesetak metara dalje, turski policajci, kao da su samo čekali povod, ispale plotun sa prozora svoje zgrade. I Sima i Nišlija padnu, Sima na mestu mrtav, dok je njegov drug kasnije izdahnuo.

Ozlojeđeni Srbi pokupe dvojicu svojih policajaca i krenu ka Tašmajdanu da ih sahrane na tamošnjem groblju. Međutim, bojeći se da se ta sahrana ne pretvori u manifestaciju narodnog gneva, Turci počnu sa kalemegdanske tvrđave da bombarduju srpski deo varoši, a naročito tašmajdansko groblje. Cela pratnja se povuče, pa Simu i njegovog druga sahraniše tek pošto se potpuno smrklo i pošto je tursko bombardovanje potpuno prestalo. Taj incident, zbog koga su morali da intervenišu i ambasadori velikih sila u Beogradu, označio je početak procesa koji je rezultirao konačnim odlaskom Turaka iz Beograda.

Nesrećni dečak je dobio na Dorćolu skromni spomenik, a Sima ulicu, današnju Siminu ulicu, gde se nalazi sedište Crvenog krsta, poznati dom zdravlja i ambasada Holandije.

RATNE ZONE

Stvar je mnogo ozbiljnija prilikom poseta ratnim zonama. U takve misije trebalo bi da idu isključivo muškarci, po mogućstvu dobrovoljci. Oni će u tim prilikama strogo poštovati uputstva ljudi zaduženih za bezbednost: kretaće se samo predviđenim i obezbeđenim putevima, nosiće po potrebi zaštitnu odeću (prsluk od kevlara) i nipošto se neće nepotrebno junačiti.

Ovakve misije ponekad podrazumevaju i posete zarobljenim vojnicima i starešinama protivničke strane. Ponašanje u tim situacijama podleže vrlo strogim pravilima. Za svaki kontakt ili razgovor sa zarobljenicima mora se tražiti odobrenje nadležnih vojnih starešina. Prevodilac, koga, kao što znamo, krasi uljudnost i uzdržanost, nikada neće sebi dozvoliti da u tim situacijama iskazuje svoja politička uverenja ili svoj "patriotizam" time što će vređati zarobljenike ili im samoinicijativno postavljati provokativna pitanja. Prevodilac mora biti intelektualno superiorna ličnost koja mora znati da je svaki rat nesreća za obe strane.

*

* *

Ova priča o bezbednosnim aspektima prevodilačkog zanata mogla bi da uplaši ili obeshrabri mlade ljude koji se spremaju za taj atraktivni i odgovorni posao. To nam nije namera, ali nam je dužnost da osvetlimo i tu stranu posla za koji laici veruju da se sastoji samo od susreta sa slavnim i zanimljivim ljudima, od putovanja u daleke zemlje i od dobre zarade.

Za kraj, jedna ohrabrujuća konstatacija: blizina ljudi "visokog rizika" predstavlja za prevodioce izvestan rizik, ali i vrlo veliku zaštitu. Prevodilac je, naime, onoliko bezbedan koliko je bezbedna ličnost koju prati, a to najčešće znači da je mnogo bezbedniji nego što je toga svestan.